

De Omwenteling

Hoe de windmolens langs de A16 toch een beetje van de omgeving werden

Reinout de Vries en Ton Baetens

De Omwenteling

*Hoe de windmolens langs de A16 toch
een beetje van de omgeving werden*

Reinout de Vries en Ton Baetens

© 2020 Uitgeverij SEP
Uitgeverij SEP is een onderdeel van EMMA
Wijnhaven 88, 2511 GA Den Haag
Reinout de Vries en Ton Baetens

Foto omslag: © Ruth Catsburg

Dit boek is mede tot stand gekomen met een bijdrage van de Provincie Noord-Brabant

Eindredactie: Marguerite de Ruijter (EMMA)

Druk: Delta3, Den Haag

1e druk, augustus 2020
ISBN 9789082157123

Inhoudsopgave

A	De hoofdrolspelers	6
1	A16: een stukje Nederland waar iedereen doorheen raast	10
	Achter de A16	10
	Energietransitie is 'ver-van-mijn bed-show'	12
2	Hoe windmolens op de bestuurlijke agenda verschijnen	13
	Het initiatief van de Zonzeelsche Boeren	14
	Het eerste plan langs de A16	14
3	Iets begint altijd ergens: Messing en Daamen	16
	Het begin van een levenswerk	17
	Van verklaard tegenstander tot uitvinder van de dorpsmolen	18
	Dorpsmolens en nieuwe modellen	18
	Van anderen leren	20
	Het nieuwe uitgangspunt: de hele bevolking profiteert mee	21
	Een bonte coalitie	21
4	Een nieuwe regierol: de rol van het convenant	22
	Het formuleren van politiek-bestuurlijke ambities	22
	Start van een bijzondere samenwerking	24
	Met elkaar in gesprek over de beste locaties	25
	Van convenant richting uitvoering	26
5	Covenant in uitvoering: de eerste stapjes	27
	De stuurgroep	28
6	Intermezzo: een klankbordgroep, die uit de hand loopt	30
	Het werd druk, drukkend - en onrustig - in Rijsbergen	30
7	Op windsafari	33
	Een eerste uitnodiging	33
	Een lunch met inhoud tijdens de tweede windsafari	34
	Het begin van een beweging	35
8	Over een windmolen en een tent	36
	Geld kan ook in de weg zitten	37
	Terug naar de tent: de Informatiebijeenkomsten	37
	Een kijkje in de windmolen	38
	Het begin van de avond	39

9 De notitie reikwijdte en detailniveau	40
De vaststelling van de nota (december 2016)	40
Wat is de richting die in de Nota is vastgelegd?	41
De reacties op de concept-nota	41
Wat is er uiteindelijk met al deze reacties gedaan?	42
Tot slot	43
10 Bewonersavonden	44
Een eindeloze reeks van mogelijkheden	44
Een gesprek over het MER	44
Naar 11 alternatieven	46
Eigen inbreng van de bewoners	46
De keuze voor 11 alternatieven	47
Voor de Wind is minder positief	48
11 De constructie en doorwerking van de Green Deal	49
Barrières	50
Samenwerking is de motor achter alles	51
Het (positieve) effect van de lokale participatieparagraaf	52
Ook de commerciële partners zijn tevreden	53
The finest moment	54
Oprichting WindCent: 'alle inwoners profiteren mee'	55
12 Concept MER: growing up in public	56
Eerst de raad, dan het publiek	56
En dan de bewoners	57
Terug naar de avonden	58
13 Onrust in Moerdijk	60
Een MER? Eerst nog een MKBA	60
Het rapport van de milieueffectrapportage	61
Presentatie van het voorkeursalternatief (VKA)	63
Communicatie naar buiten: het VKA wordt gepresenteerd	64
Een verrassende demonstratie	64
Een gezamenlijk voorstel: de 29ste molen komt te vervallen	66
Altijd met elkaar blijven praten, is het devies	68
14 De finish lijkt in zicht	69
Onrust in Overa	69
15 Het akkoord van Provinciale Staten	71

16 In gesprek over de Burenregeling	73
Vragen en verhalen	74
De wegblijvers	74
Vorbij de burenregeling	75
Terugkijken	75
17 Een slotakkoord: op bezoek bij de Raad van State	77
Formeel, maar toch ook weer niet	77
Start van de zitting	78
Een volgend agendapunt: de geluidshinder	79
Wat rest er straks, na de uitspraak van de Raad van State?	81
18 Terugkijken op het proces	82
Draagvlak of geen draagvlak	83
Kritische succesfactoren	83
Lof voor de aanvoerders van het team	84
Het succes van de klankbordgroep	85
Invloed van de klankbordgroep	86
Lokale participatie	87
Eigen varkens stinken niet	88
De beste plekken	89
Het gesprek vanuit de stuurgroep	90
Van avond naar avond	90
Kopieerbaar	91
Als de windmolens er staan	92
De toekomst	93
19 Terugkijken in theoretisch perspectief	94
Verbinden van beleid en praktijk	94
Het 'managen van beleid' zien als het terugdringen van complexiteit	97
In samenspraak met de samenleving	97
Individualisering, 'versnippering' en zelforganisatie	98
Waarom werkt Wind A16 nu wel?	99
Lijst van geraadpleegde literatuur	102
Verantwoording	104

A

De hoofdrolspelers

Ieder verhaal kent zijn eigen helden. Voor dit boek hebben we met een keur aan mensen gesprekken gevoerd. Met sommigen hebben we achtergrondgesprekken gevoerd. We hebben kranten doorgewroet, beleidsdocumenten ingekeken. In dit boek voeren we 21 mensen 'sprekend' op. We stellen ze kort voor.

Paul de Beer is wethouder voor D66 in Breda. Was verantwoordelijk voor het onderwerp energietransitie tot 2018, daarna kreeg hij Ruimtelijke Ordening in zijn portefeuille. Heeft in beide portefeuilles met de komst van windmolens te maken.

Ad Brekoo, voorzitter van de Wijkraad Haagsche Beemden: bijna professionele 'pleitbezorger voor het welzijn van de buurt'. Vertegenwoordigt al jaren met hart en ziel de belangen van deze Bredase bloemkoolwijk.

Erik Bruggink ziet het traject naar windmolens langs de A16 als zijn *magnum opus*. Heeft zich met hart en ziel aan dit traject verbonden. Teamleden hebben dan ook ervaren dat hij op de gekste tijden - vaak midden in de nacht - mailtjes stuurt. Realiseerde ongeveer in zijn eentje de inrichting en het wekelijkse worstenbroodje in het projectkantoor aan de Princenhagelaan in Breda.

Michael Daamen is ontdekker van de Brabantse versie van de Dorpsmolen, zoals die eerder al in het Friese Reduzum ontwikkeld was. Initiatiefnemer en *omgedraaide jas*: ooit was hij tegen windmolens. Maar hij zag 'het licht': nu enthousiast pleitbezorger van de energietransitie. Op één voorwaarde: dat de directe omgeving mee profiteert. Niet alleen de lasten, ook de lusten.

Teun van Dam is secretaris van Windcent, de stichting die in Zundert gaat over de besteding van de opbrengsten uit de windenergie. Heeft van dichtbij gezien welke sociale spanningen de komst van windmolens kan opleveren.

Jeroen Dooper is van de drie partners van Bosch & Van Rijn de enige die geen naamgever is van het bureau. Maar heeft net als Ruud van Rijn als inhoudelijk expert zijn stempel op het project gedrukt door het hoge tempo en de vele interacties binnen het project niet ten koste te laten gaan van de kwaliteit van het ruimtelijke proces.

Cok Hop en Allan den Rooijen, bewogen inwoners, straks wonend onder de 'rook van de toekomstige molens', die al snel de knop omgezet hadden. *'Die molens komen er toch. Dan moeten we er ook echt allemaal van profiteren.'* Ze bogen hun 'burenaandeel' om in voordeel voor de hele gemeenschap.

Jaap Kamp, wethouder in Moerdijk. Was wethouder in een gemeente, die moeite had met windmolens. Ondanks uitspraken van de raad bleef hij toch altijd in gesprek met de andere gemeenten en de provincie.

Hans Kuijpers, wethouder in Drimmelen voor de partij Groen Drimmelen. Zag van dichtbij hoe de plannen van windmolens in de oksel van de A59 en de A16 zich ontwikkelden tot een samenhangend plan voor de A16. Hij heeft zich altijd hard gemaakt voor het koppelen van de locaties voor windmolens aan de infrastructuur van de A16.

Teun Lamers, adviseur duurzame energie bij Rijkswaterstaat en daarmee een ambassadeur van duurzame energie in een organisatie gericht op de aanleg en onderhoud van wegen. Kent het speelveld goed, want heeft in zijn carrière op meerdere manieren met duurzame energie te maken gehad.

Erik van Merrienboer was actief als gedeputeerde Ruimte Provincie Noord-Brabant. Studeerde ooit politicologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Was van 2006 tot 2010 voor de PvdA wethouder in Eindhoven. Vanaf 2010 werkzaam als ambtenaar voor de Provincie Noord-Brabant (directeur Economie en Mobiliteit en vanaf 2013 directeur Strategie en Beleid). In mei 2015 geïnstalleerd als gedeputeerde Ruimte en Financiën.

Martijn Messing, heeft zich van groothandeleigenaar ontwikkeld tot specialist op het gebied van lokale (of sociale) participatie in de energietransitie. Noem in de West-Brabantse energiewereld de naam 'Martijn' en ze weten dat het over Martijn Messing gaat. Was vanuit verschillende rollen bij de A16 betrokken, maar wist juist daardoor iedereen in de richting van de lokale participatie te duwen.

Thomas van der Pluijm, beleidsmedewerker milieu bij de gemeente Drimmelen. Had tot dit project weinig ervaring met het onderwerp Energietransitie, maar beseft juist daardoor de impact van een windmolen op de leefomgeving. Was in het projectteam de kritische blik van binnenuit.

Jurgen Roovers, spil in het realiseren van de lokale participatie. Was teamleider in de gemeente Breda, maar besloot dat hij zich wilde toeleggen op het verbinden van mensen op de energietransitie. Deed dat in het kernteam als vertegenwoordiger van alle overheden. Verbond bovendien de komst van windmolens met de portemonnee van bewoners.

Anne-Marie Spierings was namens D66 gedeputeerde op het onderwerp Energie voor de provincie Noord-Brabant en is daarnaast partijvoorzitter voor haar partij. Wist op de achtergrond vooral de ambities op het gebied van de lokale participatie naar voren te brengen. Ziet dit als een eerste en onontbeerlijke stap in de goede richting om de energietransitie met elkaar te realiseren.

Piet Utens was sinds 1990 vier periodes namens de VVD wethouder van de gemeente Zundert. Kent de gemeente op zijn duimpje. Zundert was de kleinste van de vier gemeenten aan tafel.

Marc van de Ven was als procesmanager verantwoordelijk voor het gesprek met de omgeving, in het bijzonder de samenwerking, communicatie en (lokale) participatie. Hij initieerde het gesprek in de klankbordgroep, en was ook voorzitter van de stuurgroep. Kon daarin zijn bestuurlijke voelspriet en zijn scherp oog voor wat er in het gebied speelde met elkaar verbinden.

Arthur Vermeulen, directeur van Pure Energie. Een vijftiger die met passie over windenergie en duurzaamheid kan praten. Inmiddels ook een ervaren 'rot in het vak'. Sinds 1993 baat hij al windmolens uit. Dat jaar begon hij als salesmanager bij Tacke Windtechniek, om vier jaar later naar de windturbine-tak van Siemens Nederland over te stappen. Ten tijde van het traject ging Pure Energie nog door het leven als Raedthuys.

Floris van de Vooren, voorzitter van het bewonersplatform Voor de Wind West-Brabant. Zette zich in om de gevolgen van windmolens voor omwonenden te minimaliseren. Was eerder voorzitter van het platform Geen Gehoor HSL Regio Breda.

Will de Wijs, lid van het bestuur van bewonersplatform Voor de Wind West-Brabant. Woont al heel lang in het gebied. Gehecht aan dat typische West-Brabantse landschap. Verdient zijn brood als dierenarts. Is nog steeds erg gekant tegen de komst van windmolens, die hij als een wezenlijke aantasting van het landschap ziet.

Jos van der Wijst, gespecialiseerd in milieueffecten. Mag zich daarom MER-coördinator bij de provincie Brabant noemen. Een taak die bij hem past; zijn hart gaat sneller kloppen van het spotten van exotische typen vogels.

1

A16: een stukje Nederland waar iedereen doorheen raast

Voor veel Nederlanders is het Brabantse deel van de A16 de plek waarlangs ze Nederland verlaten, op weg naar hun vakantiebestemming. Een driebaansweg tussen het Hollandsch Diep en de grens met België. De weg is door het jaar heen het domein van vrachtwagens die naar de Antwerpse Haven rijden en vandaaruit de havens in alle windstreken van deze aarde bereiken. In de zomermaanden komen daar ook heel veel auto's, caravans en campers bij die voor een paar dagen ons land verlaten voor een reis naar (hopelijk) zonnige oorden.

Grensovergang Hazeldonk is misschien wel de bekendste grensovergang van het land. En wellicht een van de weinige overgangen waar de grens nog écht voelbaar is. De douane zetelt hier en houdt regelmatig én op grote schaalcontroles om smokkel tegen te gaan. Ook de politie is op deze plek met regelmaat 'in het wild' te spotten: de Brabantse grens is een plek waar grote politieacties worden gehouden. Een grote organisatie als de ANWB is hier tijdens de zomermaanden aanwezig om automobilisten een laatste mogelijkheid op een vakantiecheck in eigen land te bieden, want na Hazeldonk begint het buitenland.

Rond Hazeldonk is het, met andere woorden, druk en niet alleen over de weg. Enkele tientallen meters naast de snelweg zoeft de hogesnelheidslijn door het landschap. Op weg naar Antwerpen, Brussel en Parijs of, aan de andere kant, naar Rotterdam, Schiphol en Amsterdam. En wie weet over een aantal jaren ook naar nieuwe bestemmingen als Londen, Bordeaux, Marseille en Barcelona.

Wie via de A16 ons land verlaat, valt wellicht nog iets op. Langs de A16 staan windmolens. Veel windmolens, vooral aan de Belgische kant van de grens. Maar vanaf 2020 komen ze ook aan de Nederlandse kant van de grens te staan. Dan krijgen de drie die nu langs het Nederlandse deel van de A16 staan, gezelschap van achtentwintig nieuwe windmolens. De energietransitie krijgt in het gebied daarmee een boost. Dit boek gaat over het proces daarnaartoe en hoe de windmolens in dit gebied worden ingepast. Een proces, waarbij veel verschillende mensen, organisaties en overheden zijn betrokken. Want, dat is geen geheim, de plaatsing van nieuwe windmolens, gaat niet 'vanzelf.'

In dit boek vertellen we hoe verschillende overheidslagen samenwerken om tot de 'minst slechte' locaties voor die windmolens te komen. Verhalen we hoe het gesprek met de omgeving is gevoerd en hoe die windmolens uiteindelijk moeten gaan draaien op een manier, die ook voor de bewoners langs de A16 meer oplevert dan 'overlast' alleen.

Achter de A16

Wie over de A16 rijdt, valt het bijna niet op: achter het industrieterrein Hazeldonk met zijn restaurants, tankstations en grootschalige industrie en de infrastructuur die dit gebied tekent,

liggen ook nog dorpen. Historische kernen soms. Soms bekend omdat er één keer per uur een trein stopt, zoals in Lage Zwaluwe. Soms bekend van een grote brand, zoals Moerdijk. Maar ook kernen met prozaïsche namen zijn hier te vinden, zoals Zevenbergschen Hoek, Langeweg, Effen, Overa of Oekel. In het midden daarvan ligt de stad Breda, wiens straten als armen tot over de A16 strekken.

In dit gebied is nog ruimte, zijn er nog lege plekken. Op deze strook van een kilometer aan weerszijden van de A16 wonen ongeveer 10.000 mensen, van wie het merendeel op het grondgebied van de stad Breda. De andere kernen zijn in de regel niet groter dan zo'n 1.000 inwoners. In dit deel van Brabant wordt er nog serieus 'geboerd'. Ook kun je hier volop van de natuur genieten. Vogels tieren welig in het gebied. Een groot deel van de mensen dat er woont, kwam of bleef er juist vanwege dat weidse wonen, om naar buiten te kunnen kijken en alleen maar 'land' te kunnen zien. Om een omgeving te hebben met weinig andere huizen, zichtbare masten of obstakels. Om hooguit in de verte een dorp of stad te zien liggen, en dan alleen als het helder weer is.

Het is bovendien een gebied met historie. Historie die mede bepaald is door ruimtelijke factoren. Het noorden, langs het Hollandsch Diep waar Moerdijk ligt, bestaat vooral uit vruchtbare zeelei. De ondergrond in het zuiden bestaat vooral uit arme zandgrond en is minder geschikt voor landbouw. Dit gebied is echter wel uitermate geschikt voor de mobiliteit: de A16 werd hier al in de jaren vijftig aangelegd. De weg is in 2005 verbreed van twee naar drie rijstroken, waardoor het belang van deze verkeersader alleen maar toenam. Uiteraard nam daardoor ook het verkeer op deze weg en de daarmee gepaard gaande geluidshinder voor omwonenden toe.

In het nieuwe millennium ontvouwen zich ook plannen om een snelle spoorverbinding naar België (de HSL-Zuid) te realiseren. Deze HSL werd parallel aan de A16 getekend, waar tot die tijd de internationale treinen bij Roosendaal ons land verlieten en binnenkwamen. Of 'ingepast', zoals dat in ruimtelijk jargon zo fraai heet. Met meerdere snelle treinen per dag tot gevolg, en wederom: meer geluidsoverlast.

Tot slot is er ook nogal wat (zware) industrie te vinden. In het haven- en industriegebied Moerdijk, gevestigd in de jaren zestig als overloopgebied voor de Rotterdamse haven, zijn meer dan 400 bedrijven gevestigd. Het terrein zelf beslaat ruim 2.500 hectare. Er werken meer dan 10.000 mensen. Het gebied is daarmee fors 'groter' dan het dorp Moerdijk zelf, dat amper 1.000 inwoners telt.

De afgelopen vijftig jaar is dit gebied van weidegebied (jaren vijftig en zestig) veranderd in een industriegebied met bijbehorende logistiek met een stevige mobiliteitscorridor: een drukke snelweg en een hogesnelheidslijn.

Veel inwoners hebben al deze veranderingen meegemaakt. In dit deel van Brabant verhuis je niet 'zomaar'. Dus wonen sommige Brabanders al generaties lang in dit deel van het land en zijn ook familieleden 'honkvast'. De collectieve herinnering aan een landelijk gebied, dat alleen doorklieft werd door een tweebaans-A16, is nog relatief vers. Een tijd, waarin de HSL nog niet reed en er nog geen windmolens stonden.

Energietransitie is 'ver-van-mijn bed-show'

Misschien speelt ook een sociaal-cultureel element een rol. De relatie met het eigen energieverbruik was voor veel mensen in het gebied - in letterlijke zin - ver weg. De Amercentrale is voor dit deel van Brabant al enkele decennia dé plek, waar energie wordt gedistribueerd. En die Amercentrale is vanaf de A16 alleen bij goed weer zichtbaar. De Amercentrale ligt enkele tientallen kilometers verderop in Geertruidenberg. Een kolencentrale met een vermogen van 1245 MW aan elektriciteit.

Door deze situatie is ook een onderwerp als 'energietransitie' voor veel mensen een 'ver-van-mijn-bed-show'. Een aantal dorpsbewoners heeft zonnepanelen op het dak gelegd. Ook zijn er huizen geïsoleerd, vind je hier en daar een elektrische auto en zijn er energiecoöperaties die deze ontwikkelingen willen versnellen. Maar de gemiddelde inwoner in deze gemeenten is nog niet enorm betrokken bij de energietransitie. Een situatie die overigens goed vergelijkbaar is met de rest van Nederland.

2

Hoe windmolens op de bestuurlijke agenda verschijnen

Daar waar inwoners van het gebied langs de A16 nog geen scherpomlijnd beeld van 'energietransitie' hebben, is diezelfde transitie op beleids- en bestuursniveau steeds belangrijker aan het worden. Dat geldt zeker ook voor de vier gemeenten die direct aan de A16 liggen - Drimmelen, Moerdijk, Breda en Zundert. Maar ook voor aanpalende gemeenten, als Etten-Leur. Of Strijen, dat aan de overkant van het Hollandsch Diep ligt. De afgelopen jaren zijn er in deze gemeenten al windmolens geplaatst, vaak aan de grens van iedere gemeente. Ook langs het Belgische deel van de A16 zijn diverse windmolens geplaatst.

Het mag geen verrassing zijn dat de impact van windmolens, net als de verbreding van de A16 de komst van de HSL en de komst van het industrieterrein in Moerdijk, op de directe woon- en leefomgeving van de mensen in het gebied groot is. Windmolens zijn voor veel mensen zichtbaar, leveren geluidshinder op, en werpen slagschaduw.

Dat deze opgave niet kleiner wordt, mag ook duidelijk zijn. Als je alleen al naar de ambities kijkt van de gemeenten in het gebied, dan willen ze allemaal werken aan een energieneutrale gemeente. De ene gemeente heeft de ambities net iets hoger gesteld dan de andere, maar allemaal moeten ze tussen 2030 en 2050 minimaal net zoveel energie duurzaam opwekken als dat ze verbruiken.

Er zijn dus meer duurzame energiebronnen nodig. En aangezien West-Brabant van alle Brabantse gebieden het dichtst bij de kust ligt en het er bovendien hard waait, ligt de plaatsing van nog meer windmolens in dat deel voor de hand. Bovendien is er in dit landelijk gebied nog voldoende plek. Voor de inwoners is diezelfde ruimte echter ook het unique selling point: waar vind je tenslotte nog die combinatie van relatieve rust, ruimte en een weids landschap? Vanuit dat standpunt bezien, is de plaatsing van nog meer windmolens een fors beslag op de schaarse weidse ruimte, die Nederland nog heeft. En zien de inwoners van Drimmelen, Moerdijk, Breda en Zundert wel alle windmolens van de buurgemeenten, die vaak ongeveer op de gemeentegrenzen staan.

Tegen die achtergrond worden in 2011 in heel West-Brabant onvermijdelijk ook de eerste initiatieven genomen voor windmolens langs de A16. Dat gebeurt op meerdere plekken langs de A16. Zo neemt NUON (tegenwoordig Vattenfall, red.) het initiatief voor een windpark bij Klundert, aan de westkant van het dorp Moerdijk. Ook komt er een initiatief voor windmolens bij Hazeldonk. En in het noorden worden op verschillende plekken grondposities ingenomen. De coöperatie Zonzeelsche Boeren doen dit bijvoorbeeld in de gemeente Drimmelen en Raedthuys (tegenwoordig Pure Energie, red.) onderneemt actie bij knooppunt Zonzeel.

Het initiatief van de Zonzeelsche Boeren

Een aantal grondeigenaren uit de Zonzeelsche Polder is in 2011 al zo'n tien jaar met een initiatief bezig om in het open landschap van de Zonzeelsche Polder windmolens mogelijk te maken. In dit gebied is er volop ruimte, terwijl de coöperatie ook voldoende draagvlak ziet om hier daadwerkelijk windmolens te realiseren. Dat enthousiasme wordt overigens niet door iedereen in Drimmelen gedeeld. *'De gesprekken over en weer hadden een normale toon'*, vertelt Thomas van der Pluijm, beleidsmedewerker bij de gemeente Drimmelen. *'Maar voorafgaand aan de raadsvergadering stonden er wel protestgroepen met borden voor het gemeentehuis. Dat maken we hier toch niet al te vaak mee.'*

Uiteindelijk 'klapt' het initiatief in de Zonzeelsche Polder vanwege het ontbreken van voldoende draagvlak. Dat betekende overigens niet dat de gemeente Drimmelen stopte met nadenken over windenergie, vertelt Van der Pluijm: *'De gemeenteraad van Drimmelen bleef nadrukkelijk zoeken naar andere plekken waar de opgave voor duurzame energie goed gerealiseerd kan worden. Want door het 'mislukken' van dit initiatief waren we ons des te meer bewust van complexiteit van de opgave. Vanaf dat moment zijn we gaan zoeken naar een ruimtelijke koppeling met de bestaande infrastructuur.'*

Het eerste plan langs de A16

Als we het over de koppeling langs de bestaande infrastructuur hebben, dan gaat het in Drimmelen over de westelijke punt van de gemeente, waar de gemeentegrens met Moerdijk loopt, en ook – niet toevallig – de A16 en de HSL. Niet alleen de gemeenten in dit gebied beginnen na te denken over het inpassen van windmolens in het landschap. Ook projectontwikkelaars als Raedthuys (inmiddels Pure Energie, red.) zijn inmiddels doordrongen van de kansen die dit gebied biedt om rendabele windmolens te plaatsen. Raedthuys wil een plan ontwikkelen om windmolens te realiseren in de zogenoemde 'oksel' van het knooppunt dat de A16 met de A59 verbindt. Hier zou ruimte zijn voor acht windmolens, waarvan drie op grondgebied van de gemeente Drimmelen en vijf op grondgebied van de gemeente Moerdijk. Raedthuys slaat met beide gemeenten de handen ineen om tot een werkbaar plan te komen.

Nu is een gemeentegrens in het landschap 'in het echt' natuurlijk niet zichtbaar. Daarom nemen Drimmelen en Moerdijk zich voor om een en dezelfde procedure te volgen en het voor bewoners en beide gemeenten gemakkelijker te maken. Beide wethouders gaan met elkaar in gesprek en krijgen de zegen van hun gemeenteraden. In retrospectief is dit de eerste stap op weg naar een concrete gemeentelijke samenwerking om langs de A16 windmolens te plaatsen. Samenwerking qua proces en zogeheten sociale randvoorwaarden.

Tegelijkertijd heeft de Regio West-Brabant, waarin de negentien West-Brabantse gemeenten samenwerken, een bod gedaan om in de regio voor 200 Megawatt aan windenergie op te wekken. Op Rijksniveau is namelijk afgesproken dat er in de provincie Noord-Brabant 470,5 Megawatt aan windenergie gerealiseerd gaat worden. Dat is het Brabantse aandeel in de Rijksopgave van 6.000 Megawatt, die is vastgelegd in de Structuurvisie Wind op land 2020. Daarmee draagt de regio voor een fors deel bij aan het realiseren van deze provinciale opgave. In de zoektocht naar

geschikte locaties is het gebied langs de A16 geïdentificeerd als een logisch gebied. Volgens de negentien gemeenten in West-Brabant kan er in dit gebied minimaal 100 Megawatt aan windenergie worden opgewekt. Zo wordt knooppunt Zonzeel, waar Moerdijk en Drimmelen met ontwikkelaar Raedthuys al even aan werken, onderdeel van een veel grotere opgave.

Dat was volgens Hans Kuijpers, destijds verantwoordelijk wethouder in de gemeente Drimmelen, voor veel partijen best een lastige stap. Hij legt uit: *'Toen we met elkaar spraken over een gezamenlijk bod van 100 MW langs de A16, hebben we ook gezegd dat niet de gemeenten, maar de provincie zo'n groot project zou moeten trekken. Maar daar waar wij al met elkaar een proces hadden doorgemaakt, moest de provincie nog wennen aan het idee. Bijvoorbeeld aan de voorwaarden voor lokale participatie. Ontwikkelaar Raedthuys wilde nu juist tempo maken. Die had de grondposities in dit gebied al enige tijd in bezit en had natuurlijk haast.'*

Eigenlijk is dit het punt, waarop 'het verhaal' van de windmolens langs de A16 begint. Namelijk met het verzoek van gemeenten en regio aan de provincie om het beleidsproces te trekken om windenergie te realiseren en regie te nemen. Om te inventariseren welke wensen en ideeën over specifieke locaties bij gemeenten en ontwikkelaars leefden en zo te komen tot een goede regionale afweging. Bestuurlijk is men eraan toe. Ook de markt staat te trappelen. In de wetenschap dat de inwoners in dit gebied - als ze zich al realiseren, dat er windmolens komen - op zijn zachtst gezegd nog moeten wennen aan het idee dat er meer windmolens worden geplaatst. Maar bestuurlijk is er nu overeenstemming: er komt 100 MW aan windenergie langs de A16 en die windmolens moeten in 2020 draaien. De vraag is alleen waar die windmolens komen.

3

lets begint altijd ergens: Messing en Daamen

Eigenlijk weten we het intuïtief via de 'taal uit onze kindertijd' dat verhalen altijd in het verleden beginnen. Met 'er was eens'. Iets begint altijd 'ergens'. Dat is in de verhalen van Martijn Messing en Michael Daamen niet anders. Martijn heeft een jaar of tien geleden het roer 'radicaal' omgegooid. En Michael kwam, wat later dan Martijn, op het lumineuze idee om een Brabantse vertaling van de 'Dorpsmolen' te realiseren, geïnspireerd op de dorpsmolen die al jaren draait voor het Friese dorp Reduzum. Zo werd hij van 'tegenstander' voorstander van windmolens, op voorwaarde dat de hele gemeenschap daarvan mag meeprofiteren. Dus: niet alleen de lasten, maar ook de lusten.

We schrijven het jaar 1972. In Boxtel gooit Sietz Leeflang (1933, Haarlem) na een loopbaan als wetenschapsjournalist bij het Algemeen Handelsblad met zijn vrouw Anke de Jong het roer om. Van journalist wordt hij 'boer': hij richt De Kleine Aarde op. Een van die vroege initiatieven, waar zorgen over ons milieu en het opsouperen van onze natuurlijke hulpbronnen worden gekoppeld aan het formuleren van een concreet handelingsperspectief. Je zou kunnen zeggen dat de tijd er rijp voor is. Datzelfde jaar ziet ook het rapport *Grenzen aan de Groei* van *De Club van Rome* het levenslicht.

De Club van Rome staat in één klap op ieders netvlies. Mede geïnspireerd door *The Population Bomb* (1968), heeft een groep onderzoekers uitgezocht hoe economische groei zich verhoudt tot het woon- en leefmilieu. Die relatie is kort gezegd niet zo best. *Grenzen aan de groei* schetst een beeld van snel slinkende grondstofvoorraden. En een aarde die in een razend tempo onleefbaar dreigt te worden.

Ook bij Leeflang nemen de zorgen toe. De Kleine Aarde is zijn antwoord: *'een centrum waar bewoners, bedrijven en bezoekers zich op verschillende manieren met duurzaamheid bezighouden'*. De Kleine Aarde wil 'op kleinschalig niveau' experimenteren met duurzame oplossingen rond voedselproductie en water- en energieconsumptie. De Kleine Aarde biedt ook een keur aan cursussen aan. Een daarvan leert *'hoe een windmolen te bouwen'*. Ook beheert het centrum biologische tuinen en een vegetarische keuken. Jarenlang beheert De Kleine Aarde – soms meer, soms wat minder - het nieuws als het om duurzaamheid gaat. Financieel gaat het echter minder goed en uiteindelijk sluit het centrum op 1 januari 2011 de deuren. Maar niet voor lang: op 1 maart 2014 volgt een doorstart en renoveert kenniscentrum Triple E De Kleine Aarde. Ook deze doorstart is weinig succesvol: einde 2014 is Triple E nagenoeg failliet. De gemeente Boxtel zegt in november de samenwerking met het centrum op.

De Kleine Aarde is ook de plek waar de 'Omwenteling' van Martijn Messing gestalte krijgt. Messing, een vitale vijftiger, steekt van wal: *'Mijn verhaal? Nou ja, dat gaat heel ver terug. In 2002 heb ik mijn bedrijf in Maastricht verkocht.'* Dat bood geld en tijd. Tijd om na te denken. En achteraf bekeken, was dit een keerpunt in het leven van Messing. Terwijl hij bedacht wat hij

na zijn groothandel zou kunnen gaan doen, be kroop hem steeds vaker de vraag wat de toekomst voor zijn twee jonge kinderen zou brengen.

Het tempo waarmee natuurlijke hulpbronnen opgesoupeerd werden, stond hem steeds meer tegen. Tot het moment dat het écht niet meer paste: *'In 2004 heb ik mede daardoor een sabbatical genomen. Ik heb mijn huis verbouwd én ben de wereld rondgetrokken.'* Op zijn rondreis raakte Messing verzeild in een college van professor Alan Bartlett, op dat moment emeritus-hoogleraar van de universiteit van Boulder, Colorado. Grondlegger van de correlatie tussen wiskunde, populatie en energie. Bartlett beschouwde het begrip *'sustainable growth'* als een oxymoron, een tegenstelling. De groei die het Westen voorstaat is *'exponentiële groei'*. Een lastig begrip, zo stelt Messing. *'Mensen weten eigenlijk niet wat dat is. Dergelijke groei kan namelijk niet.'*

Het college van Bartlett is aanknopingspunt voor een nieuwe wending in zijn leven. Messing begint zich te verdiepen in economische groei. En vooral in de negatieve consequenties van die economische groei: vervuiling, uitputting van grondstoffen en een toenemende vraag naar energie.

Zo komt Messing ook in aanraking met het gedachtegoed van Mathis Wackernagel (1962). Een Zwitserse ingenieur die uiteindelijk planoloog werd. In zijn dissertatie werkte hij samen met zijn promotor William Rees aan een methode om onze *'ecologische footprint'* uit te rekenen. Inmiddels is Wackernagel president van het Global Footprint Network, een internationaal netwerk rondom duurzaamheid, met wereldwijd kantoren en organisaties. Martijn Messing legt uit: *'Wackernagel rekende uit hoe groot onze voetafdruk is. Wij (in Nederland) hebben anno nu een voetafdruk van zo'n 8 hectare per persoon. Ter vergelijking: voor de Chinezen is dat 1,6 hectare. Als ook die naar 8 hectare willen gaan, nou ... Zo kwam ik bij De Kleine Aarde in Boxtel terecht.'* Die plek in Boxtel heeft zijn hoogtijdagen al achter zich liggen. Er is veel werk aan de winkel. *'Het vertalen van de ambities van De Kleine Aarde naar mijn eigen leven maakte me bijna overspannen.'* Hard werken, tegen de klippen van de hel op. Messing: *'Dat was lastig. Het leek wel het orkestje dat door bleef spelen, terwijl de Titanic aan zijn laatste zeemijlen bezig was.'* Maar een belangrijke les pikte Messing op: *'Ik leerde dat je duurzaamheid sexy moet maken.'*

Het begin van een levenswerk

De verduurzaming van Nederland voor iedereen bereikbaar maken, is voor Martijn dan ook niets minder dan een levenswerk. Waarvan hij ook de persoonlijke consequenties accepteert. *'Ik vlieg niet meer.'* Hij kijkt ons indringend aan. *'Ik krijg het niet meer uitgelegd. Dat kan ik voor mezelf, voor mijn kinderen, maar ook voor al die mensen die ik ontmoet, écht niet meer verantwoorden.'*

Die omslag kwam eigenlijk pas zo'n één, twee jaar geleden: *'Vorig jaar zei ik: Ik verdien mijn geld met de energietransitie. En dan dacht ik aan die avonden, in Hazeldonk bijvoorbeeld, waar we te maken hadden met heel veel weerstand. Alles kwam daar voorbij: fossiele brandstoffen, energie, besparen. De transitie: ze luisterden wel, maar toch ... Het gaat om de CO2-uitstoot. Dus ik beperk voor mezelf die uitstoot door niet op vliegvakantie te gaan en mijn werk in de buurt te organiseren.'*

Dat consequent handelen voert Messing ook op bijna alle andere onderdelen van zijn leven door: zijn huis uit 1915 is sterk verduurzaamd en van een G-label inmiddels naar een B-label woonhuis gegaan. Hij heeft een elektrische auto gekocht. De nog niet verplichte zonnepanelen op zijn dak komen er ook, maar bewust later. *'Dat kan alleen als ik samen met de buurvrouw optrek. Die is 93. Als ik dat realiseer, dan ben ik 'in principe' energieneutraal. Ik koop ook nog wat rechten op. Maar daar ben ik eigenlijk helemaal niet blij mee, want dat is eigenlijk een vorm van aflat.'*

Van verklaard tegenstander tot uitvinder van de dorpsmolen

Daar waar Martijn Messing zo rond 2004 – 2005 zijn 'Paulus-moment' kende, is Michael Daamen een nogal late bekeerling. Zelf noemt Daamen zich organisatieadviseur met ruim dertig jaar ervaring. Hij heeft als adviseur zo'n beetje op alle overheidsniveaus gewerkt of geadviseerd: bij het Rijk, bij verschillende provincies, bij grote gemeenten, bij nutsbedrijven en bij uitvoeringsorganisaties van de overheid als belangrijkste opdrachtgevers. Vanaf 2008 is hij adviseur op het gebied van decentraal energiemanagement. Daamen zag het levenslicht in de Ooijpolder, nabij Nijmegen, als derde zoon uit een goed katholiek nest. En dus was hij, zoals hijzelf zegt, zoals dat zo vaak in katholieke gezinnen ging, 'voorbested om priester te worden. De eerste stappen heeft hij ook wel gezet: zo zat hij in Oss op het internaat. Maar uiteindelijk koos Onze Lieve Heer een ander pad voor hem.

'Ik verkeer in staat van grote opwindung!' Dat zijn zo'n beetje de eerste woorden, die Michael Daamen tot ons richt in het – een klein beetje - non-descripte Brabantse wegrestaurant, waar we elkaar treffen. In de komende uren neemt Daamen ons mee in de wereld van zijn jeugd. Vertelt hij over zijn oplossingen voor de energietransitie. En komt een keur aan bekende namen voorbij: van oud-politici als Ed Nijpels, bijvoorbeeld. En van de huidige Commissaris van de Koning in Noord-Brabant: Wim van der Donk. Maar ook oud-topambtenaar Hans van der Vlist (VROM). Zelf zegt Daamen: *'Ik ben eigenlijk altijd een 'buitenstaander' geweest, en gebleven. Ook in Den Haag. Ik heb ooit de HBS gedaan, met het motto van mijn vader als drijfveer: 'Ga eerst maar studeren, want boer kun je altijd nog worden. Ik heb nog nooit een boer gezien die te slim was om boer te worden.'*

'Zelf typeert Daamen zich als een *softe* bestuurskundige. Zijn carrière begon in 1978 bij de provincie Overijssel op het, op dat moment, nogal nieuwe beleidsterrein sociaal cultureel werk met kunstzinnige vorming en vrouwenemancipatie als aandachtsgedebieden. Daarna maakte hij een radicale ommezwaai door aan de slag te gaan op het – wederom nieuwe - terrein van bodemsanering in Rotterdam. Hij werkte in Zuid-Holland onder de latere topambtenaar Hans van der Vlist. Ook daar voelde hij zich buitenstaander: *'Overdag in de Haagse kak, 's avonds in de Brabantse stront, dan blijf je met twee benen op de grond.'* Hij had in zijn loopbaan kortom 'altijd een neusje te hebben voor wat nieuws'.

Dorpsmolens en nieuwe modellen

Terug naar Martijn Messing. Die kwam zo rond 2011, 2012 in contact met Michael Daamen. Een bondgenootschap rond energietransitie ontstond al snel: *'We ontdekten dat een aantal dingen niet klopte. Dat hele gedoe met energie-emissierechten bijvoorbeeld. Uiteindelijk leidde*

die ontmoeting mede tot afspraken met de samenleving bij het windproject Zonzeel.' Inderdaad, hetzelfde project-Zonzeel dat Raedthuys wilde ontwikkelen met de gemeenten Drimmelen en Moerdijk. Martijn en Michael zagen hier mogelijkheden om afspraken tussen bewoners, ontwikkelaars en overheid te maken over participatie. En zo ontstond een eerste beeld bij wat uiteindelijk 'De dorpsmolen' is gaan heten. Een concept dat Michael Daamen na aan het hart ligt. De Dorpsmolen is in zijn ogen namelijk veel meer dan een manier om de energietransitie op lokaal niveau een slinger te geven. 'Eigenlijk zijn we met die Dorpsmolen op zoek gegaan naar nieuwe verhoudingen.' Om dat mogelijk te maken, doken ze samen in de business-cases van de windmolens. En langzaam ontrafelden ze de marges en risico's bij de bouw en exploitatie van windmolens. En gingen ze op zoek naar nieuwe 'logische verbindingen die lokaal geworteld waren, maar waarin ook tussen allerhande nieuwe groepen verbindingen mogelijk werden. Waarbij lokale economie én sociale innovatie dus hand in hand zou kunnen gaan.'

Messing: 'Al snel kwamen we tot de conclusie dat dergelijke projecten bijna altijd in een coöperatieve vorm gegoten werden.' Beiden hebben in en met energiecoöperaties gewerkt. Maar in de ogen van Messing en Daamen is het coöperatiemodel te beperkt als je de hele gemeenschap wilt laten meeprofiteren. Zo'n coöperatief model stelt namelijk het 'stoffelijk belang' van de eigen leden voorop. Daardoor werkt een coöperatie dus als 'het eigenbelang duidelijk is, de partners te vertrouwen zijn (zie de elementen van de speltheorie) en de synergie en de meerwaarde duidelijk is.' Allemaal elementen die bij windenergie niet per se opgaan, stelt Messing. 'Bij een windmolen geldt namelijk: Als de molen gebouwd is, neemt de coöperatie geen leden meer aan. En dat is wat we juist niet willen. In Engeland hebben ze mede daardoor de 'Social Enterprise-vorm' ontwikkeld. Die heb je in Nederland niet. Wij waren dus op zoek naar een vorm om de coöperatieve vorm te verbeteren.'

'Wij waren op zoek naar samenwerking tussen overheid, markt en inwoners. Dat vraagt een uitwerking waarbij het algemene belang is geborgd, maar ook de samenwerking met de projectontwikkelaar professioneel ingevuld wordt en de inwoners in hun verschillende buurten en wijken kunnen meedoen. Bovendien wilden we dat de gemeente langjarig betrokken werd,' zegt Messing.

In het denken over wat later de 'Dorpsmolen' is gaan heten, zoeken Messing en Daamen (eerst nog los van elkaar, later gezamenlijk) naar nieuwe manieren om de energietransitie te versnellen. Ze ervaren allebei dat windmolens en windenergieprojecten heftige emoties kunnen oproepen. Spanningen, die op vele fronten voelbaar worden. In de samenleving, maar zeker ook bij overheden. Gemeentelijke overheden voelen de druk om bij te dragen aan het realiseren van 'wind op land projecten'. Dat leidt ertoe dat gemeenten kunnen 'bieden' op het realiseren van windprojecten. Zo ook in Brabant, vertelt Messing: *'In 2011 deden de Brabantse gemeenten een gezamenlijke bieding op het realiseren van windprojecten op land.'* Enerzijds wilden die gemeenten best hun steentje bijdragen aan het versnellen van de energietransitie. Anderzijds waren ze zich er terdege van bewust, dat lang niet alle inwoners van hun gemeente er ook zo over dachten. Windenergie, of liever gezegd, de plaatsing van windmolens, maakt niet iedereen even blij.

Messing vervolgt: 'Die bieding viel onder het regime van de Crisis- en Herstelwet. Een project met een opwek van meer dan 100 MW valt dan onder nationale regie. Mijn indruk was dat de meeste

gemeenten zich niet bewust waren van de consequenties.' In de ogen van Messing zat een aantal gemeenten er namelijk vooral wat afwachtend in. 'Stiekem dachten sommige gemeenten namelijk dat het bij die windprojecten om een inspanningsverplichting zou gaan. Maar doordat deze projecten onder de Crisis- en Herstelwet vielen, was de bieding geen inspannings-, maar een prestatieverplichting.'

Met alle gevolgen van dien, zo stelt Messing vast. *'Gemeenten hoopten nog dat het eigenlijk wel meeviel, dat het project wel weer uitgesteld kon worden. Maar dat kon niet. Want het was een prestatieverplichting, uitgevoerd door het Rijk.'* Messing valt even stil. En herneemt: *'Maar wij wisten dat wel. En ontwikkelaars wisten het ook. Erik (van Merrienboer) en Anne-Marie (Spierings) snaptten het. Rob de Groot (toenmalige manager Energie, red.) snapte dat ook. Dus hebben we gepleit om de regie aan de provincie te vragen. Zo konden we ook nog iets realiseren voor de gemeenschap. En zo kon Bosch & van Rijn een eerste rekensom maken.'* Met als doel om nu juist wel grote windprojecten mogelijk te maken, waar de gemeenschap iets aan heeft. Nodig, om de provinciale ambities (470,5 MW in 2020) ook daadwerkelijk te kunnen realiseren.

Terug naar Michael Daamen. Die kan zich heel goed voorstellen dat mensen tegen de plaatsing van windmolens zijn. Hij was zelf namelijk ook zo'n verklaard tegenstander. *'Windenergie fungeerde op lokaal niveau eigenlijk altijd als splijtzwam.'* Hoe langer Daamen hierover nadacht, hoe meer hij overtuigd raakte van de noodzaak, dat het anders zou moeten: windenergie zou mensen moeten verbinden, in plaats van uit elkaar te drijven. En dus ging hij op zoek naar manieren om windenergie *'te vermaatschappelijken.'* In zijn ogen moeten nieuwe, meer evenwichtige verhoudingen ontstaan. Waar economisch gewin, maatschappelijk rendement en het eerlijker verdelen van lusten en lasten de norm is. Of, liever gezegd, wordt. Een trend, die hij breed in de maatschappij denkt te zien. *'Eigenlijk zijn we op veel meer plekken op zoek naar nieuwe verhoudingen, naar nieuwe manieren van met elkaar omgaan.'* In zijn ogen komt er een einde aan *'De utopie van de vrije markt'* In de zorg zijn die grenzen al bereikt, zo stelt Daamen vast. En in de energietransitie idem dito: *'Er is een heel nieuw wij-gevoel nodig.'*

Van anderen leren

Daamen mag dan wel idealistisch klinken (en ook zijn), naïef is hij zeker niet. Zo'n nieuw wij-gevoel ontstaat niet zomaar. En dat ontstaat ook niet, als er alleen maar 'een goed gevoel' tegenover staat. Nee, *'wind is namelijk niet van slimme ontwikkelaars. Of van slimme boeren. Wind is van iedereen. Wind is van ons. Van ons allemaal.'* En dus is het niet meer dan logisch dat als er dan windmolens geplaatst worden, iedereen ook daarvan meeprofiteert. Logisch, toch?

Nou, nee. Sociale en financiële participatie is in windland inmiddels best al een aantal keren succesvol toegepast. Martijn Messing kent legio voorbeelden: *'Een vorm van financiële participatie is eigenlijk niet nieuw. Bij de plaatsing van een aantal windmolens in Deventer bijvoorbeeld is die 25 procent belegd bij 72 mensen.'*

Een succesvolle vorm van participatie, zou je denken. Maar Messing en Daamen zoeken naar iets dat breder in de samenleving effect heeft. *'Die 72 mensen zijn 'de happy few'.* Die constatering maakt dat ze het in het Brabantse écht anders willen gaan doen. *'Dat wilden we doen bij het*

windproject in Zonzeel', vervolgt Messing. En de naweeën van de economische crisis helpen daarbij. In de vorm van de toen snel opgetuigde Crisis- en Herstelwet. *'Die Crisis- en Herstelwet werkte als een breekijzer om door te drukken.'* Omdat het, hij zei het al eerder, in die wet niet om 'inspanningen' gaat, maar om verplichtingen. Dus moet er ook daadwerkelijk een project van de grond komen.

Een geweldige kans om zo'n project nu eens écht anders aan te pakken. Om het idee van de Dorpsmolen (de windmolen die van iedereen is) nu in de praktijk te brengen. Messing en Daamen bundelen hun krachten. Daamen: *'We zijn dus op zoek gegaan naar de business-case achter een windmolen.'* En stellen vast dat met de huidige verdienmodellen van windmolens een 25 procent lokale participatieregeling 'uit zou moeten kunnen'. Er waren erbij voor wie de 25 procent voelde als een dwangbuis. Toch hebben ze nog steeds een reële business case, aldus Messing: *'Sommige ontwikkelaars voelden daarna dat ze in het pak genaaid zijn. We werden zelfs uitgemaakt voor communist.'*

Het nieuwe uitgangspunt: de hele bevolking profiteert mee

Daamen en Messing stellen samen vast dat het Wind A16-plan alleen maar maatschappelijk geaccepteerd kan worden *'als de hele bevolking mee kan doen'*. Om dat mogelijk te maken, formuleren ze samen drie principes: *'Allereerst dat zoveel mogelijk mensen, en eigenlijk iedereen, mee zou moeten (kunnen) doen.'* Zodat de hele gemeenschap van de opbrengsten van windenergie kan profiteren, in plaats van de gelukkige enkelingen, van wie de grond gekocht moet worden. Het tweede principe stelt 'dat er een betere verdeling van lusten en lasten zou moeten zijn'. En, om de energietransitie maximaal te kunnen aanjagen, formuleren Daamen en Messing een cruciaal derde principe, dat stelt dat *'de revenuen ingezet zouden moeten worden als hefboom voor energietransitie (dus bijvoorbeeld niet besteed zouden moeten worden aan de aanleg van een fietspad)'*. Dat derde principe is, zoals we later zullen zien, nogal betekenisvol. Dit geeft volgens Daamen en Messing expliciet aan dat de meest gangbare organisatievorm in de energietransitie (die van de coöperatie) niet toereikend is. *'Zo'n hefboom kan dus nooit alleen in een coöperatieve vorm.'* En het betekent bovendien dat markt, inwoners én overheid de handen in elkaar moeten slaan. *'We wisten dat de overheid een actieve rol zou moeten nemen. Daarvoor is een waaier aan organisatievormen nodig, waaronder een stichting.'*

Een bonte coalitie

Een stel slimme idealisten. Die erop uit zijn om met markt, overheid en samenleving windmolens voor de samenleving te laten draaien. Waarbij dus een belangrijk deel van de opbrengsten terugvloeit naar de gemeenschap, zodat de hele bevolking bij de energietransitie zouden moeten kunnen aanhaken. Waarbij samenwerkende overheden ervoor zorgen dat slimme toepassingen van bestaande wet- en regelgeving ervoor zorgen dat het proces democratisch én efficiënt verloopt. En ruim een vijfde deel van de windopgave in Brabant in een moordend tempo gerealiseerd kan worden. Er zijn weleens plannen op minder hoge ambities gesneuveld. In de komende hoofdstukken lezen we hoe dit samenspel tot stand komt en gaan we terug naar 2015. Naar maart, om precies te zijn.

4

Een nieuwe regierol: de rol van het convenant

In maart 2015 zijn de verkiezingen voor de Provinciale Staten net achter de rug. In Brabant leiden de onderhandelingen tot de vorming van een coalitie tussen VVD, SP, D66 en PvdA. Voor het eerst in de recente geschiedenis zit het CDA niet in de coalitie. Opmerkelijk in het zuiden van Nederland dat zo lang als 'hun' bolwerk werd gezien. Lange tijd had het er ook alle schijn van dat het CDA 'gewoon' weer deel zou zijn van de coalitie. De initiële onderhandelingen hadden als doel om de bestaande coalitie tussen CDA, VVD en SP voort te zetten. De 'Ruit rond Eindhoven' gooit roet in het eten: het CDA haakt af. Na een tumultueus verloop, waarin de SP nog even buiten de boot lijkt te vallen, worden D66 en PvdA aan de coalitie toegevoegd.

Geen 'gewoon' college dus. Sterker nog, een college dat de landelijke pers haalt. Een Brabants college zonder het CDA is een unicum: *'Wij zullen voor het eerst in de Brabantse geschiedenis niet in de coalitie zitten'*, citeert de Volkskrant CDA-voorzitter Wil van der Kruijs. *'Maar onze inzet voor Brabant zal er niet minder om zijn.'* De nieuwe samenstelling van het college zorgt er ook voor dat twee 'nieuwe' gedeputeerden aantreden. Ze worden respectievelijk verantwoordelijk voor de onderwerpen 'Ruimte' en 'Energie'. Erik van Merrienboer wordt namens de PvdA gedeputeerde en verantwoordelijk voor de dossiers Ruimte en Financiën. Anne-Marie Spierings neemt namens D66 Gezondheid, Energie en Landbouw voor haar rekening.

Van Merrienboer is geen onbekende in de Brabantse bestuurlijke wereld. Hij was eerder topambtenaar en wethouder bij de gemeente Eindhoven en directeur van de provincie Noord-Brabant. Ook Anne-Marie Spierings kent het provinciehuis vanbinnen. Als adviseur van Arcadis voerde zij al opdrachten uit binnen het provinciehuis. Bovendien is ze dan al vier jaar namens D66 fractievoorzitter in de Provinciale Staten.

De coalitie gaat in het najaar enthousiast van start. Er ligt een fraai geschreven Bestuursakkoord, Bewegen in Brabant, gedoopt. Daarin staat al dat de provincie de energietransitie als een grote maatschappelijke opgave ziet. Een opgave die alleen maar samen opgepakt kan worden. En daarom: *'stimuleren [we] dat omwonenden van windparken in Brabant in de toekomst meer kunnen meeprofiteren van groene energie, onder meer door de participatiemogelijkheden van burgers te vergroten.'*

Het formuleren van politiek-bestuurlijke ambities

Maar op veel onderdelen is het akkoord-uiteeraard nog niet uitgewerkt. En moet nog worden bepaald hoe de ambities van het coalitieakkoord in de praktijk verwezenlijkt gaan worden. In de wittebroodsweken van de nieuwe coalitie zoeken gedeputeerden hun weg op het provinciehuis en in de Brabantse bestuurlijke wereld. Een kennismakingsronde neemt een prominente plek op de inwerkagenda van de nieuwe gedeputeerden in. Het college reist tijdens de eerste maanden

door Brabant om zich te presenteren en kennis te maken met de bestuurders, instellingen, experts en, soms ook, inwoners in de regio.

Zo doet het college op 1 december 2015 de regio West-Brabant aan. De Korenbeurs in Made (gemeente Drimmelen) vormt het toneel van deze kennismaking. Alleen gedeputeerde Christophe van der Maat kan daarbij niet aanwezig zijn. Hij heeft, zoals dat zo fraai heet, verplichtingen in Den Haag

'Samen aan de slag met gezamenlijke ambities' luidt de titel van de bijeenkomst. Idee is om de gezamenlijke actiepunten van de regio West-Brabant en het provinciebestuur voor de komende jaren door te spreken. En om de ambities uit het Bestuursakkoord Bewegen in Brabant toe te lichten. In plenaire sessies en in deelsessies maken de verschillende partijen kennis 'op inhoud' (in jargon) met elkaar.

Ook 'Windenergie' is een van de onderwerpen. Dit dossier kent al een Uitvoeringsprogramma én een Strategische Agenda. Onderdeel van het Uitvoeringsprogramma is een convenant. Daarin spreken vijf overheden af dat de provincie het traject gaat trekken om tot een Provinciaal Inpassingsplan (PIP) te komen. PIP is de provinciale variant van een gemeentelijk bestemmingsplan. Daarin moet minimaal 100 MW aan windenergie in het gebied van de A16 worden gerealiseerd. Deadline: eind 2020. In het programma is een kwartiertje ingeruimd voor de ondertekening van dit convenant.

Het is nog een convenant op hoofdlijnen, details zijn nog niet vastgelegd. In het convenant wordt vooral verwezen naar eerdere beleidsdocumenten, zoals de Structuurvisie ruimtelijke ordening en de Verordening ruimte 2014, waarin dit gebied als zoekgebied voor windmolens is opgenomen. Ook wordt met het convenant vastgelegd dat de provincie de procesregie heeft. Maar de geest van het convenant ademt ook uit dat andere partijen hun eigen verantwoordelijkheid nemen, hoewel dat niet expliciet wordt benoemd. Verder wordt *'het belang van optimale betrokkenheid van omwonenden en belanghebbenden'* benoemd, net als het *'belang van lokale participatie'* als bijdrage aan het vergroten van draagvlak. Een eenduidige communicatie en een goede samenwerking met projectontwikkelaars zijn ook uitgangspunten voor het traject. Met andere woorden: de strategische richting is duidelijk, maar tegelijkertijd is er op alle onderdelen nog veel dat nadere invulling behoeft.

Dat neemt niet weg dat veel betrokkenen bij het project het ondertekenen van dit convenant als een echt *'sleutelmoment'* zien. In de praktijk is die ondertekening overigens zo gemakkelijk nog niet. Het is alleen al een uitdaging om een gezamenlijk moment te vinden om alle betrokkenen met elkaar in één ruimte te krijgen. Niet zo vreemd als je de drukke agenda's van een gemiddelde bestuurder kent. Het lijkt al snel onmogelijk om een moment te vinden waarop de partijen het convenant kunnen ondertekenen. En dus komt de kennismakingsronde met de regio als geroepen. Alleen zit de agenda van een kennismakingsronde in de regel overal en is windenergie geen 'gemakkelijk' onderwerp.

Uiteindelijk wordt er in het programma een kwartier ingeruimd voor de ondertekening van het convenant. Dat komt ook voor de projectleden als een verrassing. Zo krijgt procesmanager Marc van de Ven pas een paar dagen voor de bijeenkomst de bevestiging per mail. Overigens is dat ook weer niet zo'n ramp: ook voor het projectteam is de ondertekening van dit convenant nog relatief 'klein bier'. Een mail aan procesmanager Marc van de Ven gerichte mail is veelzeggend: *'Dag Marc, Hierbij de uitnodiging zoals die gisteren is verzonden. Zoals je ziet is ondertekening windconvenant opgenomen in het programma. Regel jij hiervoor verder alles? Laat je me dat even weten, dan kan ik het doorgeven aan de organisatie.'* Vooral het korte tweede zinnetje 'zoals je ziet is ondertekening windconvenant opgenomen in het programma' veronderstelt dat dit ook zomaar anders had kunnen uitpakken.

Start van een bijzondere samenwerking

Met de ondertekening van het convenant start een bijzondere samenwerking. Het is namelijk niet vanzelfsprekend dat een provincie, of überhaupt de overheid, de regie heeft bij de ontwikkeling van windenergie. Doorgaans zijn het ontwikkelaars die de ruimte zien in een bepaald gebied. En deze ontwikkelaars nemen dan ook vaak het initiatief tot een ruimtelijk traject.

Dat vertelt ook Arthur Vermeulen van Raedthuys, de ontwikkelaar die al plannen had in de buurt van Zonzeel en die inmiddels bekend staat onder de naam Pure Energie: *'Voor ons was de rol van de provincie een ongemakkelijke. We waren met een proces bezig om acht molens te realiseren bij Zonzeel. Toen de provincie dit proces overnam, stopte ons proces. Dan ben je invloed kwijt die je normaal wel hebt. En wij vinden van nature dat we als initiatiefnemer aan het stuur moeten zitten, ook omdat we meer praktische kennis hebben van windenergie dan een overheid. Wij kunnen op die manier ook sturen op een goede business case.'*

Natuurlijk, geeft Vermeulen toe, heeft het ook voordelen dat de overheid initiatief neemt. Bij veel projecten duurt het even voordat projectontwikkelaars overheden meekrijgen in hun plannen. De aanloop van het traject duurt dan veel langer. *'Nu weten we tenminste zeker dat de wil bij de overheid er is. Je merkt bij sommige andere projecten dat die wil er niet is. Nu kun je wat dat betreft sneller slagen maken.'*

Andere betrokkenen bij het project zijn enthousiaster over de regierol die de provincie naar zich toe heeft getrokken. Jeroen Dooper van Bosch & Van Rijn is daar één van. Hij werkt bij het bureau dat het ruimtelijke traject voor de komst van de windmolens begeleidde. *'Normaal ligt het initiatief om windmolens te plaatsen bij een marktpartij, nu zat de provincie aan het stuur. Dat is echt geen automatisme, maar ik ben enthousiast. Ik hoop en verwacht echt dat overheden dit vaker gaan doen, bijvoorbeeld bij de Regionale Energie Strategieën. Want enerzijds hebben overheden vaak hetzelfde belang als de ontwikkelaars in de ontwikkeling van windenergie: er moeten windmolens geplaatst worden. Maar anders dan een marktpartij kun je als overheid op deze manier veel objectiever het maatschappelijke belang in het oog houden. Een provincie is bijvoorbeeld niet gebonden aan de grondposities van één initiatiefnemer, waardoor er meer speelruimte ontstaat voor ruimtelijke afwegingen.'*

Ook Jos van der Wijst, coördinator Milieueffectrapportage (m.e.r.) bij de provincie, onderschrijft dat beeld: *'Vroeger hadden we natuurlijk ook regie op die energiewereld, omdat we toen aandelen hadden in de energiemaatschappijen. Maar nu zie je dat iedereen op die energiemarkt duikt. Ik vind dat de overheid haar regierol moet blijven vervullen en moet bewaken dat ook de ruimtelijke en milieufwegingen correct en zuiver worden gemaakt op een regionale schaal. In mijn ogen heeft onze regierol ook geholpen om draagvlak in de streek te krijgen. En daarmee ook draagvlak bij de lokale politici.'*

Paul de Beer is als wethouder in Breda één van die vertegenwoordigers van de overheid. In de bestuursperiode tot 2018 was hij verantwoordelijk voor energie. Vanaf 2018 is hij verantwoordelijk voor ruimtelijke ordening. In beide portefeuilles is hij betrokken bij de komst van windmolens langs de A16. Hij is lovend over het feit dat de provinciale overheid het heft in handen heeft genomen en oordeelt dat de betrokkenheid van de provincie een belangrijke succesfactor is geweest. *'Dat is later wel gebleken. Je zag dat er discussies speelden tussen de verschillende gemeenten en in sommige gevallen start je een discussie ook vanuit een andere positie. Dan helpt het als er iemand aan tafel zit die een andere rol kan spelen, die voor iedere gemeente gelijk is. Wanneer ik zelf die rol had moeten spelen, als grootste van de vier gemeenten, was dat ongetwijfeld veel lastiger geweest.'*

Ook gemeenteambtenaar Thomas van de Pluijm vindt het logisch dat de provincie een regierol op zich nam. Sterker nog: *'Het was ook onze wens om dat zo te doen. En uiteraard betekende dat, dat wij de regie kwijtraakten. We wilden dat ook om inhoudelijke redenen.'* Op die manier leek het gemakkelijker om de problemen op te lossen die bij vorige procedures rond de gemeentelijke grensgebieden ontstonden. Eén gezamenlijke aanpak heeft voordelen, zo stelt Van der Pluijm: *'Zo voorkom je veel verschillende procedures. Een vorm van samenwerking die al in beeld was, voordat de Crisis- en Herstelwet aangenomen werd.'* De inwerkingtreding van de Crisis en Herstelwet helpt overigens ook. Van der Pluijm: *'Toen waren we ineens verplicht om die procedures te koppelen.'*

Met elkaar in gesprek over de beste locaties

Ook het feit dat het in sociaal en maatschappelijk opzicht lastig is om voor het plaatsen van windmolens de meest geschikte locatie te kiezen speelde mee in de overwegingen om de provincie een regierol te gunnen. *'We hebben het natuurlijk aan de ene kant over een dunbevolkt gebied. Maar aan de andere kant over inwoners, met een grote binding met dat gebied. Veelal familiebedrijven: iedereen kent elkaar goed. En ze weten wat de definitie van een goede buur is',* aldus Van der Pluijm. Op een aantal locaties lag al een kleine hypotheek, herinnert Van der Pluijm zich: *'Rondom Klaverpolder hadden we ook al discussie. En wij hebben daarbij altijd gezegd: in de Zonneze Polder kan het niet. Dat was onze gemeentelijke voorkeur. Uiteindelijk heeft de provincie gezegd: we gaan zoeken naar de beste locaties. Zo zorgvuldig zaten we er met de voorkeurslocaties nog niet in.'* De provincie kon kortom een rol spelen in het afwegen van verschillende voorkeuren die speelden in gemeenten. Dat was voor vier gemeenten onderling veel moeilijker geweest.

De gemeenten realiseerden zich dat er wel voortgang moest worden geboekt. *'We wisten ook wel, dat als we het niet zouden doen, het energievraagstuk op andere momenten zou terugkomen. Door op deze manier met de provincie samen te werken, hadden we tenminste nog invloed. Macht die je op die manier weggeeft, is dan ook geen echte macht.'* Van der Pluijm wil maar zeggen dat zijn gemeente zich terdege realiseerde dat ook de provincie alleen met gezamenlijk belang en dito draagvlak daadwerkelijk tot plaatsing van windmolens zou kunnen overgaan. Alleen een besluit doordrukken, zou voor niemand een aantrekkelijke optie zijn.

Hans Kuijpers, wethouder van de gemeente Drimmelen, die al een wat langere historie rond windenergieprojecten had (hij was betrokken bij het Zonzeel-project), zegt dat de nieuwe regierol van de provincie in het begin ook wel argwaan wekte. Bijvoorbeeld bij de gemeenteraad. *'De gemeenteraad was sceptisch dat de provincie het ging overnemen. We hadden zelf al langer samen met Moerdijk samengewerkt aan de komst van windmolens, en nu was het ineens van de provincie. In eerste instantie ging dat ook volgens de methode zoals de provincie in het algemeen dingen aanpakt. Ook op communicatief vlak waren er een paar mispeertjes, waarbij lokale participatie en de provincie ineens centraal stonden. Terwijl de lokale participatie echt vanuit het gebied moest komen.'*

Bij het sluiten van het convenant was als duidelijk dat er tussen de vier gemeenten verschillen in kennis, achtergrond en betrokkenheid waren. Drimmelen en Moerdijk hadden door hun beider betrokkenheid bij het Zonzeel-project al ervaring opgedaan met gezamenlijk optrekken. Daarbij was er ook voorzichtig nagedacht over mogelijke uitgangspunten voor sociale randvoorwaarden bij het plaatsen van windmolens. Breda beschikte, logischerwijs wellicht, als grootste gemeente van de vier over de meeste ervaringskennis met grote infrastructurele werken, energietransitie en klimaat. De gemeente had bijvoorbeeld ook al een duurzaamheidsfonds in het leven geroepen, een gevolg van een tender van de eerste drie molens die bij Hazeldonk langs de A16 waren verzezen. De gemeente Zundert had maar weinig ervaring, zo geeft ook wethouder Piet Utens toe: *'Ik had als wethouder helemaal nog niet met een windenergieproject van doen gehad. Ja, bij het Business Centre Treeport speelde er wat. Maar nu werden we ermee geconfronteerd door het verzoek van de provincie om samen te werken in dit project.'*

Van convenant richting uitvoering

Vier gemeenten met uiteenlopende ervaring op het gebied van energietransitie, maar wel van goede wil. Een provinciale overheid, die zich op verzoek een nieuwe regierol aanmeet en middelen en mensen ter beschikking kan stellen om zo'n ambitieus project op te tuigen. Marktpartijen die toch al heel wat jaren met wind aan de slag zijn en het eigenlijk iets te lang vinden duren, maar blij zijn dat er nu duidelijkheid is. En een nationale overheid, die nu eindelijk meters wil maken. Vastgelegd in een convenant, waarin iedereen belooft om minimaal 100MW aan windmolens te plaatsen. Alle ingrediënten voor slagvaardig handelen lijken aanwezig. Alleen: wat vinden de inwoners van het gebied hiervan?

5

Covenant in uitvoering: de eerste stapjes

Het projectteam, dat op dat moment nog maar uit enkele leden bestaat, gaat in deze context aan de slag met de uitvoering van het convenant. De leden richten het MER-onderzoek in en regelen de communicatie. Rond de ondertekening van het convenant komen de verschillende communicatieadviseurs van de gemeenten al bij elkaar om een communicatiestrategie te bepalen. De provincie gaat, met input van de gemeenten, aan de slag met het selecteren van een bureau dat de Notitie Reikwijdte en Detailniveau kan uitvoeren. Ook komt al regelmatig een ambtelijke en bestuurlijke werkgroep bij elkaar.

Allemaal voorbereidende werkzaamheden die passen bij deze besluitfase. En niet de minst belangrijke keuze: projectleider Erik Bruggink, eerder gedetacheerd vanuit de provincie naar de gemeente Sint-Anthonis – of ‘Sint-Tunnis’ zoals ze in dit deel van Brabant zeggen – komt aan boord van dit project. Bruggink heeft jarenlange ervaring bij de provincie in verschillende functies. Hij leerde de fijne kneepjes van het vak toen hij ten tijde van de reconstructie negen jaar lang gebiedscoördinator was van het gebied ‘Boven-Dommel’. Ook toen al had hij te maken met veel verschillende belangen, van landbouw tot cultuurhistorie, en verschillende gemeenten. In die tijd werkte hij al met veel mensen samen met wie hij dat nu weer gaat doen. Zoals Marc van de Ven, die met het convenant de start van het project heeft voorbereid en met wie hij een tandem gaat vormen in het project- en procesmanagement. En Anneth van Bruchem, die vorm gaat geven aan het nieuwe convenant na het realiseren van de windmolens voor de verdere energietransitie. Dat convenant wordt in april 2019 getekend. En bijvoorbeeld Jos van der Wijst, die is aangetrokken voor het MER-spoor.

Bruggink is van alle collega's de enige die fulltime aan het traject werkt. Dat is op dit moment zo, en dat zal in grote lijnen zo blijven. Ondanks de drukte werken alle betrokkenen aan meerdere projecten. Sommigen werken aan andere projecten binnen de provincie Noord-Brabant, anderen worden vanuit bureaus ingehuurd voor een aantal min of meer vastgestelde uren per week. Voor weer anderen, sommige mensen van gemeenten, is het echt één van de vele projecten die ze onder handen krijgen. Aan Erik Bruggink de taak om al die mensen toch rond dit traject te verbinden en alles binnen de gestelde kaders en gestelde tijd af te ronden.

Rond april 2016 heeft Bruggink veel rond van de personele bezetting, die het project tot een goed einde moet brengen. Een groot deel van deze mensen zal in september 2018, aan het eind van het project, nog steeds bij dit project betrokken zijn. Het duurt niet lang voordat het projectteam de eerste krachtproef te wachten staat. Tot dan toe is namelijk alleen op hoofdlijnen gecommuniceerd naar het gebied. Er is in gemeenteraden, in Provinciale Staten en bij goed ingewijden, weleens gesproken over de mogelijkheid van windmolens in dit gebied, en de media hebben natuurlijk geschreven over het convenant. Maar voor wie minder goed ingewijd is en bij wijze van spreken geen abonnement heeft op BN/De Stem, is de komst van windmolens nog een volslagen onbekend toekomstbeeld.

Daarbij komt dat ieder zijn eigen beeld heeft van het convenant. Iedere gemeente heeft zo zijn eigen voorkeuren en locaties. Marc van de Ven, procesmanager, zag dat al aankomen: *'Het was heel belangrijk om deze voorkeuren te inventariseren, en tegelijkertijd aan vertrouwen te werken onderling. Dat vertrouwen was er gelukkig direct. De wethouders zaten er allemaal ook nog maar net, en er was meteen een gevoel van "hier komen we uit". Ik vond die houding erg stoer, want iedereen wist ook wel dat het niet altijd een makkelijk proces zou worden.'*

De voorkeurslocaties van de verschillende gemeenten zijn helder. Moerdijk en Drimmelen hebben een voorkeur voor het plaatsen van molens bij het knooppunt Zonzeel - daar was het windproject per slot van rekening begonnen. Jaap Kamp, destijds wethouder in Moerdijk, zegt hierover: *'Ik had ook altijd aangegeven dat er wat mij betreft geen windmolens bij knooppunt Klaverpolder zouden komen. Dat ben ik altijd blijven herhalen, gedurende het proces. Dat had de gemeenteraad ons meegegeven.'* Ook Breda en Zundert hebben zo hun voorkeuren.

De discussie rond de voorkeurslocaties wordt gelijk geparkeerd. De stuurgroep, bestaande uit de wethouders van de vier gemeenten en gedeputeerde Van Merrienboer van de provincie, wordt direct geformeerd na het sluiten van het convenant. Zij spreken af dat het hele gebied in een milieueffectrapportagemoet worden onderzocht. Dat was tenslotte eerder nog niet gebeurd. Marc van de Ven: *'Ik was ervan overtuigd dat dat de sleutel is. De afspraak dat we de hele zone van een kilometer aan weerszijden van de A16 gingen onderzoeken, had twee voordelen. Allereerst had je eind 2015 nog geen gemeenten die naar elkaar gingen wijzen. Ten tweede konden we de discussie later veel beter voeren, aangezien we de hele zone echt hadden onderzocht. We konden de discussie voeren op basis van feiten.'*

De stuurgroep

De gemeenten hadden op het gebied van de energietransitie allemaal een eigen geschiedenis. De stuurgroep was in dit opzicht nog een gelegenheidskwintet. Door de omstandigheden bij elkaar gebracht, moesten deze mensen verplicht gaan samenwerken. Nu zijn bestuurders dat natuurlijk gewend, en is het samenwerken met andere overheden hun dagelijks werk. Toch weten we uit de woorden van Marc van de Ven dat de onderlinge verhoudingen belangrijk zijn. Erik van Merrienboer, gedeputeerde van de provincie, beaamt dat: *'Ik had met iedereen een goede relatie, en als het moeilijk werd, heb je daar echt wat aan. Ik merkte daarnaast dat er erg veel kennis aan tafel zat. Om dat allemaal in goede banen te leiden, heb ik Marc gevraagd om de stuurgroep voor te zitten. Dat was een bewuste keuze en dat werkte wat mij betreft ook erg goed. Ik had zo zelf de handen vrij om het inhoudelijke gesprek te voeren.'*

Het werken aan een maatschappelijke opgave van formaat was voor alle leden van de stuurgroep een belangrijke drijfveer om aan dit project te werken. *'Het is gewoon heel hard nodig om naast windmolens op zee ook te blijven werken aan wind op land. Daar moeten we nog steeds heel hard aan trekken, en daar heeft dit project een grote bijdrage aan geleverd'*, zegt Paul de Beer.

Piet Utens van de gemeente Zundert is ook helder over zijn ambities. *'Kijk, ik vind het ook ondingen. Ik kijk er vanuit mijn badkamer naar en dan vind ik het ook niet mooi om te zien. Tegelijkertijd wil ik wel graag elektriciteit uit het stopcontact hebben. Dus is het gewoon nodig.'*

Daarvoor willen we een bijdrage leveren, die vergelijkbaar is met andere gemeenten. Niet groter, maar ook zeker niet kleiner.'

Jaap Kamp is als wethouder van Moerdijk inmiddels gepokt en gemazeld in de energiediscussie. Het is bepaald niet de eerste keer dat er in Moerdijk over windmolens wordt gesproken. Gedurende de eerste discussies over de windmolens langs de A16, was de discussie over windmolens bij Klundert, aan de andere kant van de gemeente, nog maar amper achter de rug. *'Dat was een heftige discussie. NUON had het initiatief genomen en we moesten als gemeente eigenlijk wel meewerken. Ik geloof ook in de energietransitie. De consequenties zullen best draaglijk zijn. Maar bij Klundert kregen we 1.400 bezwaarschriften en moest Erik van Merrienboer komen vertellen dat als de gemeenteraad niet meewerkte, de provincie ook geen gronden had om dit tegen te houden. De gemeenteraad is toen met tegenzin akkoord gegaan. En ik was het mikpunt van veel bewoners.'*

Dus toen dit verzoek kwam, realiseerde Kamp zich dat hij op tijd met de kernen om tafel moest gaan zitten. *'Maar ik heb nooit getwijfeld of ik aan tafel moest gaan zitten. Want er werd over ons gepraat, en de A16 was een gebied waar naar mogelijkheden gezocht werd. En als er over je gepraat wordt, moet je ook aan tafel zitten. Daarom heb ik het convenant getekend, en kon ik ook altijd aangeven als ik het ergens niet mee eens was. Nu had ik invloed.'*

Alle diverse invalshoeken, voorkeuren, afkeuren en voorwaarden maken Erik van Merrienboer, de gedeputeerde die uiteindelijk bestuurlijk verantwoordelijk is voor het inpassingsplan, alleen maar enthousiaster om aan de slag te gaan. *'Ik zag dat het een ingewikkeld proces is, dat ook spanning kan oproepen. Dan vind ik het leuk worden. Hoe complexer, hoe beter. En voor mij is dit project illustratief voor een grotere drijfveer. We moeten als overheid anders tegen de omgeving aankijken. Daarbij heb ik een aantal waarden, waarvan de belangrijkste is dat ik de mensen die beïnvloed worden door beleid, ook wil betrekken bij de besluitvorming. We doen het nooit meer over u, zonder u. Daar zit bij mij ook emotie achter. Daar zit misschien toch het anti-regenteske dat ik van huis uit heb meegekregen, het opstaan tegen de vanzelfsprekendheid van de macht.'*

Met passie voor duurzaamheid, met oog voor de omgeving, en met vertrouwen in elkaar, gaat de stuurgroep het gevecht aan. Tegelijkertijd is er nog steeds een kleine groep mensen betrokken. De wens om een open planproces te voeren, en veel aandacht te besteden aan communicatie en participatie, moet allemaal nog in praktijk worden gebracht. Want in het gebied zijn de meeste mensen nog helemaal niet op de hoogte van enige windmolen in het gebied.

6

Intermezzo: een klankbordgroep, die uit de hand loopt

De provincie zet dus al vrij snel de eerste stapjes in de uitvoering van het convenant. Binnen het projectteam is dan al duidelijk dat *samen* een belangrijk criterium is in de realisatie van de projectdoelen. Proces- en omgevingsmanager Marc van de Ven: *'We moesten samen die reis gaan maken. We wilden daarbij ook open zijn over het proces dat we gingen doorlopen.'* Dorps- en wijkraden vervulden daarbij, wat hem betreft, een cruciale rol. *'Zij hebben de sleutel in handen. En dat is later ook gebleken. Bij de keuze van het voorkeursalternatief en in de invulling van de lokale participatie heeft die samenwerking heel goed uitgedaan.'*

Terug naar de eerste helft van 2016. De periode na het ondertekenen van het convenant kenmerkte zich door veel regel. Bosch & Van Rijn wint de aanbesteding om het ruimtelijke traject - in eerste instantie de NRD - vorm te geven. Een communicatiestrategie komt tot stand, en er is veel overleg om *'alle neuzen dezelfde kant op te krijgen'*. Tussendoor vindt er ook al communicatie richting de omgeving plaats. Nog niet naar alle bewoners, maar kleine groepjes in het gebied worden al betrokken bij het traject. Dorps- en wijkraden worden aangeschreven en mogen tijdens twee zogenaamde 'energieweken' meedenken over hoe de energietransitie in dit gebied een plek kan krijgen. Dat kan in de vorm van windenergie zijn, maar er mag ook breder worden nagedacht. *'Want, stel je nou eens voor'*, zo presenteerde landschapsarchitect Jan van Minnebruggen tijdens een van de avonden in de Energieweken *'hoe de A16 erbij zou liggen als het een energieboulevard zou zijn?'*

De eerste serie bijeenkomsten, waarin vooral 'gedroomd' mag worden, smaakt naar meer. En dus wordt een tweede serie van twee bijeenkomsten gepland. De twee voor deze reeks uitgezochte locaties worden in de jaren die volgen een soort van tweede huiskamer van het project: zaal Plexat in Wagenberg en De Koutershof in Rijsbergen.

In die tweede reeks is er al wat meer richting. Doel is om met een brede coalitie van dorps- en wijkraden en natuur- en milieuorganisaties na te denken over hoe het proces om windmolens te plaatsen kan worden vormgegeven. En na te denken over de beste plekken/mogelijkheden van windenergie in dit gebied. Maar zo'n sessie gaat niet vanzelf.

Het werd druk, drukkend - en onrustig - in Rijsbergen

We schrijven 23 juni 2016. We zijn in Rijsbergen en het is drukkend warm. Deze dag haalt later de geschiedenisboeken vanwege de enorme verwoesting die hagelstenen - zo groot als golfballen - in het Oost-Brabantse Someren aanrichten. In West-Brabant is daarvan niets te merken. Binnen in De Koutershof zit iedereen opeengepakt en bezweet in een ruimte. Zalencentrum De Koutershof heeft geen airco. Dus zijn de deuren wagenwijd opengezet. Maar dat heeft nauwelijks een verkoelend effect. Het is meer dan dertig graden binnen. De luchtvochtigheid is hoog.

De opkomst van de bijeenkomst is fors hoger dan verwacht. In eerste aanleg zijn de dorps- en wijkraden en milieuoorganisaties persoonlijk uitgenodigd. Een van de uitnodigingen is echter bij media beland en een aankondiging van de avond heeft de krant gehaald. Maar zelfs zonder die aankondiging zou de bijeenkomst overvol zijn geweest. De aankondiging is als een lopend vuurtje door het gebied gegaan. Met als gevolg dat behalve de genodigden ook heel wat andere belangstellenden zijn gekomen. En zo wordt deze bijeenkomst de eerste echte krachtproef voor het projectteam.

Al snel loopt de avond niet zoals gepland. De groep genodigden was klein genoeg voor een plenair gesprek, maar nu er meer dan vijftig belangstellenden zijn is dat geen optie mee. De groeps grootte zorgt ervoor dat er weinig tot geen gelegenheid is om echt met elkaar het gesprek aan te gaan.

Bij gebrek aan een goed plan-B, staat de net aangetreden projectleider Erik Bruggink in zijn eentje voor de groep van meer dan vijftig man die eigenlijk nog van niets weten, behalve dat er - als ze niet opletten - in het landelijk gebied windmolens komen. Voor hij het weet, verdedigt Erik Bruggink het project, terwijl hij eigenlijk beoogd gespreksleider van de avond is. Een op zijn zachtst gezegd ongelukkige combinatie. Ook de temperatuur maakt het er niet beter op.

Aanwezigen zijn nog niet overtuigd van de noodzaak om windmolens in het gebied te plaatsen. Is windmolens op zee niet een beter alternatief? En waarom dan het gebied langs de A16? Er is al veel geluidsoverlast vanwege de A16 en de HSL. En hoe komt de overheid tot dit besluit? Allemaal logische vragen waarop het projectteam geen goed antwoord heeft.

Dat vindt het projectteam zelf ook, blijkt uit mail die na afloop binnen het projectteam rondgaat. Ze concluderen dat het team onvoldoende op communicatie met het bredere publiek was voorbereid. Dat is niet zo vreemd, want het bredere publiek was ook helemaal niet de doelgroep van deze bijeenkomst. Toch trekt het projectteam enkele lessen hieruit.

Volgens de analyse van toen was de belangrijkste oorzaak van het uit de hand lopen van de bijeenkomst het niet paraat hebben van de 'waarom-vraag': waarom de windmolens in dit gebied moeten komen. Dit was in een eerdere bijeenkomst wel uitgelegd aan de groep genodigden. Nu waren er veel mensen gekomen die voor het eerst over de komst van windmolens hoorden en daarom kreeg het projectteam daar veel vragen over. Anders gezegd: het projectteam wilde gewoon het vooraf bedachte programma volgen, terwijl het aanwezige publiek om iets heel anders vroeg.

Er wordt van geleerd. Na deze bijeenkomst kent het project vrijwel geen plenaire bijeenkomsten meer, en staan de bijeenkomsten allemaal onder leiding van een gespreksleider die verder die avond geen inhoudelijke rol heeft. Belangrijker: het projectteam bereidt zich beter voor op vragen over waarom windmolens nu precies in dat gebied moeten komen. Naar aanleiding van deze avond wordt een animatievideo gemaakt, waarin de boodschap van het project scherp en eenduidig wordt gebracht.

De avond levert ook andere, inhoudelijke inzichten op. Er blijkt veel onvrede in het gebied te leven. Over de verbreding van de A16, bijvoorbeeld. En over de komst van de hogesnelheidslijn. Deze onvrede leidde tot wantrouwen richting overheid. Zo blijken veel zaken in het proces rond de komst van de HSL in communicatief én maatschappelijk opzicht niet goed te zijn gegaan. Althans, in de beleving van een flink aantal omwonenden. Marc van de Ven zegt hierover: *'We hadden eigenlijk geen goede scan gedaan over wat er daadwerkelijk in het gebied leefde. Na de eerste bijeenkomsten stonden we daarom eigenlijk al dik met 1-0 achter. Vertrouwen moet je verdienen. Daar hadden we ons beter op moeten voorbereiden.'*

Veel tijd voor een betere voorbereiding is er niet. Nog voordat de zomervakantie in het zuiden start, komen er windsafari's in het gebied, waarbij voor het eerst de pers wordt uitgenodigd en dus moet het verhaal staan. En vlak de zomer staan de eerste grote bewonersbijeenkomsten gepland. Het is duidelijk: het is een geluk bij een ongeluk dat deze avond in Rijsbergen uit de hand is gelopen. Dit is nog te repareren. De volgende bijeenkomsten hebben een veel groter bereik en moeten goed gaan.

7

Op windsafari

Vlak na de bijeenkomst in Rijsbergen, staat het eerste 'geplande' gesprek met de omgeving op het programma. Plaats van handeling: Etten-Leur. Geen zoekgebied van windmolens, maar een plek waar al molens staan. Ook niet direct langs de A16, maar wel zichtbaar vanaf de snelweg. Misschien is dat wel een van de redenen waarom bij voorbaat op diverse plekken in het gebied kritisch wordt gereageerd, als het gesprek over windmolens wordt geopend. Vanuit bijvoorbeeld Langeweg zijn de windmolens bij Etten-Leur (ten zuidwesten van het dorp) goed zichtbaar. Ten westen zijn de windmolens van Klundert te zien. Komen er nu ook aan de oostkant van het dorp windmolens te staan? Een schrikbeeld voor velen.

Toch is Etten-Leur een geschikte locatie om de windmolens eens van dichtbij te bekijken en het verhaal te vertellen over veiligheid, zicht, geluid en slagschaduw van een windmolen. We gaan op safari naar de windmolens. Het is woensdagmiddag 13 juli 2016. Voor het eerst wordt ook de pers - in dit geval bedoeld - op de hoogte gebracht van de ins en outs van de ambities voor de komst van windmolens langs de A16. Samen met bestuurders en betrokkenen bij het project wordt een perstour langs initiatiefnemers en ontwikkelaars gehouden. De perstour wordt afgesloten met een windsafari, waarvoor bewoners in bussen naar windpark De Hoevense Beemden in Breda komen. In de bus houdt het projectteam een quiz met vragen over het project. Dat valt niet bij iedereen in goede aarde: *'Nu maak je weer iets lolligs van deze hele situatie, terwijl het een hele serieuze zaak is'*, aldus een deelnemer.

Een eerste uitnodiging

Ook op deze eerste bijeenkomst komen veel mensen af en rijdt er een volle bus naar De Hoevense Beemden. Experts van Bosch & Van Rijn laten daar in het weiland zien hoe hard het geluid van een windmolen klinkt, waarbij ze verschillende afstanden simuleren. De bezoekers krijgen zo een beeld van wat de wettelijke normen betekenen voor het daadwerkelijke geluid van een windmolen. En we hebben 'geluk'; de zon schijnt. Hierdoor is ook de slagschaduw van de molen zichtbaar.

Voor veel mensen is het de eerste keer dat ze van de komst van windmolens in het gebied horen. Ad Brekoo, voorzitter van de Wijkraad Haagse Beemden in Breda: *'Zo rond de zomer van 2016 hoorden we voor het eerst dat hier molens zouden komen, maar we hadden nog geen idee waar precies. In het begin was het erg zoeken naar informatie. Niemand van de wijk- en dorpsraden in Breda werd uitgenodigd voor bijeenkomsten. Er waren op dat moment gewoon geen goede adressenbestanden. Het is echt belangrijk om alle mensen te informeren. Mensen kijken niet allemaal op internet.'*

Na dat eerste slordige begin is de communicatie echt verbeterd, vertelt Brekoo: *'We zijn toen steeds door Erik van Merrienboer uitgenodigd voor bijeenkomsten. Er waren bijeenkomsten waarbij alle vier wijk- en dorpsraden werden uitgenodigd. Met de verschillende wijkraden beke-*

ken we hoe je ook anderen kan informeren over de bijeenkomsten die eraan komen.' Dat was nog niet erg gemakkelijk, meent Brekoo: 'Wij merkten dat het de meeste mensen eigenlijk geen moer interesseert. De mensen die wel kwamen, waren ofwel erg geïnteresseerd in duurzaamheid. Of ze waren direct betrokken, omdat de windmolens als het ware in hun achtertuin zouden komen.'

Een lunch met inhoud tijdens de tweede windsafari

De zaterdag daarop: de datum van de tweede windsafari. Rond 9.30 uur verzamelt zich opnieuw een flinke groep deelnemers bij Café De Elsakker langs de A16. Op de weg daarnaartoe heeft iedereen net het laatste nieuws over de vermeende coup in Turkije gehoord. Onderwijl is het op de snelweg afremmen en optrekken, vanwege de caravans en andere vakantiegangers die hun route richting het zuiden ondernemen. In de vroege ochtend is het in de omgeving van de A16 fris. Binnen worden de deelnemers opgewacht met koffie en - hoe kan het ook anders in Brabant - een worstenbroodje.

Na afloop van het bezoek aan de windmolens in De Hoevense Beemden komt de groep weer terug in Café De Elsakker. De worstenbroodjes zijn ingeruild voor soep en broodjes met ham en kaas. Een prima lunch om de rest van de zaterdag mee 'door te komen'.

Vlak voordat de bijeenkomst wordt afgesloten, vraagt Floris van de Vooren aan de organisatoren of hij iets tegen de aanwezigen mag zeggen. Hij wil een organisatie oprichten om de belangen van bewoners te behartigen. Floris van de Vooren is geen onbekende in actieland. Aan het begin van het decennium is hij actief als voorzitter van de stichting 'Geen Gehoor HSL Regio Breda'.

En voert hij samen met andere inwoners van de regio actie tegen de geluidsoverlast van de HSL in dit gebied. Media-aandacht trekken gaat hen goed af: *'Dan mogen de heren van de stichting Geen Gehoor HSL Regio Breda al wat op leeftijd zijn, de hakbijl is er niet minder scherp om'*, noteert een verslaggever van BN/De Stem. Het is 'oorlog op het spoor' aldus diezelfde verslaggever. Overheden houden te weinig rekening met de belangen van omwonenden, zo stelt Van de Vooren vast. En ook de mogelijkheid tot inspraak is beperkt. *Ook de werkgroep HSL Breda [krijgt] de wind van voren. In deze vorig jaar opgerichte groep zitten mensen van NS Hispeed, ProRail, de wijkraden en de gemeente. Maar de werkgroep speelt volgens Van de Vooren verstoppertje, komt niet of nauwelijks op voor de belangen van de bewoners, zegt hij.*

Het gebied waar de windmolens een plekje moeten krijgen, is hem niet onbekend: dat ligt namelijk langs de A16 én langs de HSL-lijn. Mooi ruimtelijk ingepast, zouden planologen dat noemen. In de ogen van de inwoners, die vlak langs dit tracé wonen, voelt dat anders: eerst was er de verbreding van de A16 (met meer geluidsoverlast tot gevolg), daarna werd ook de HSL toegevoegd (met meer overlast). En nu zouden er ook nog windmolens bij moeten?

Als Floris van de Vooren het woord neemt, heeft iedereen soep en broodjes gepakt. Floris zegt daar achteraf over: *'Ik wilde de belangen van de bewoners verenigen in het gebied. Afzonderlijk kon de provincie ons tegen elkaar uitspelen, maar gezamenlijk konden we een vuist maken. Er waren veertien mensen die hun contactgegevens achterlieten.'* Op die dag kreeg, kunnen we

achteraf stellen, het bewonersplatform Voor de Wind West-Brabant vorm. Een belangenclub die verderop in het project nog een centrale rol in het project gaat spelen.

Het begin van een beweging

De veertien mensen was nog maar het begin van de groep die zich aansloot bij Voor de Wind. Aan het eind van het traject stond de teller op 274 aangesloten mensen. *'Daarbij hebben we ons verenigd in het hele gebied van de A16, maar het accent lag op de gemeente Breda. Dat is niet omdat we dat nu zo graag wilden, maar gewoon omdat daar de meeste aanwas vandaan kwam. Ongetwijfeld heeft dat te maken met de leden van het eerste uur. Die kwamen uit Breda, en die hadden hun contacten daar ook.'*

Van de Vooren ging direct aan de slag. De eerste mijlpaal was om een zienswijze in te dienen op de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD), die aan het einde van 2016 zou worden vastgesteld. Maar Van de Vooren was ook al bezig met de periode daarna. *'Ons doel was helder',* legt hij uit: *'We wilden geluidsoverlast, slagschaduw en horizonvervuiling zoveel mogelijk beperken. Dat was een ambitie voor de hele zone.'*

Het was echter voor iedereen die bij het project was betrokken duidelijk dat de molens ergens in het gebied zouden komen. *'Als ze niet hier zouden komen, dan komen ze wel ergens anders. Iedereen binnen het bewonersplatform heeft daarin uiteindelijk zijn eigen belang, omdat de betrokkenen op verschillende plekken in de zone wonen. Omdat wij zo lang mogelijk gezamenlijk op wilden trekken, hebben we gepleit voor een afstandscriterium tot woningen. Dat was iets waar iedereen, onafhankelijk van waar je woont, achter kon staan.'*

In de groep leefde namelijk onvrede over de Nederlandse geluidsnormen die bepalen of een windmolen geïnstalleerd mag worden of niet. *'De norm is om meer redenen zwak. Het is een zwakke norm omdat deze niet controleerbaar is voor de bewoners. Hoeveel de gemiddelde jaarlijkse geluidsbelasting op de gevel van een woning is, is voor de leek niet uit te rekenen en te controleren. Een gemiddelde belasting houdt namelijk in dat de windturbines gedurende bijvoorbeeld een week zeer veel geluid mogen maken, dat in een volgende windstille week 'gecompenseerd' kan worden. Bovendien is het een zwakke norm ten opzichte van andere landen. In omliggende landen zijn de geluidsnormen harde randvoorwaarden die niet overschreden mogen worden',* vertelt Van de Vooren.

Met alleen pleiten voor een afstandscriterium ben je er nog niet, vindt Voor de Wind. Je moet dat tenslotte ook kwantitatief invullen. *'Daarom hebben we onderzoek gedaan en gekeken naar het buitenland. Onze conclusie was op basis van het onderzoek van Nieuwenhuizen & Köhl met betrekking tot de buitenlandse geluidsnormen dat wanneer 5 windmolens van 150 meter hoog in lijnopstelling zouden komen, er minimaal een kilometer tussen een woning en een windmolen moet zitten. Dit afstandscriterium hebben we vervolgens bepleit bij de provincie.'*

Het is duidelijk, met de windsafari's is het spel op de wagen. Het is voor veel mensen in het gebied duidelijk dat er molens gaan komen. De mensen in het gebied zijn mondig en hebben ervaring met de overheid. En die ervaring is niet louter positief. Het gesprek over waar de windmolens moeten komen en onder welke voorwaarden is gestart.

8

Over een windmolen en een tent

We schrijven september 2016. Plaats van handeling: Hazeldonk. Op drie opeenvolgende dagen kunnen de direct omwonenden (van de gemeenten Breda, Drimmelen, Moerdijk en Zundert) zelf 'ervaren' hoe een windmolen van dichtbij eruit ziet. Alle bewoners, die binnen een straal van 1 kilometer van de te plaatsen molen (in ruimtelijk jargon: het 'plangebied') wonen, zijn per brief door hun respectievelijke gemeenten uitgenodigd. In deze brief krijgen ze de uitnodiging om op een van de drie avonden in een tent bij Hazeldonk een windmolen van dichtbij te bekijken.

De formele uitnodiging luidt: *'De provincie en gemeenten Breda, Drimmelen, Moerdijk en Zundert houden op 6, 7 en 8 september informatieavonden over de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD). U bent tussen 19.00 en 21.30 uur van harte welkom bij de derde windmolen van windpark Hazeldonk. Het adres is Hazeldonk 6019-6053, Breda. U kunt er informatie verzamelen en een windmolen bekijken en ervaren.'* De brief komt bij een groot aantal inwoners van de vier gemeenten via de mailbox of ploft op de deurmat. Teun van Dam is een van hen. Zelf woont hij in Oekel, een kleine kern langs de A16 nabij Hazeldonk. Eigenlijk is hij helemaal niet dol op windmolens. Sterker nog: hij weet nog goed dat hij in de dagen dat hij voor het eerst van de windmolens hoorde, tegen zijn vrouw zei: *'Kijk, wij zijn nu ook slachtoffer.'* Een anekdote die hij met een glimlach opdiend.

Van Dam heeft zich eigenlijk altijd tegen de komst van windmolens verzet. In 2006 al. Dus toen er in het vorige decennium sprake was van de mogelijke plaatsing van windmolens (met Raedthuys als ontwikkelaar), was Van Dam er als de spreekwoordelijke kippen bij om de Stichting Oekel tegen Windmolens op te richten. Dat werd al heel snel opgepikt door BN/DeStem: *'en toen was het spel op de wagen'*. Uiteindelijk is het protest zo hevig, dat Raedthuys de plannen voor windmolens intrekt. Dat neemt niet weg, dat er inmiddels al heel wat windmolens langs de A16 staan: 12 stuks maar liefst. Maar dan aan de Belgische kant van de A16. Van Dam woont namelijk vlakbij de Belgische grens. Juist daar, net over de grens, heeft Electrabel plannen ontwikkeld om windenergie op te wekken. En, zoals hij zelf al aangeeft: inspraak over de nationale grens in de plaatsing van windmolens, dat is nog vele malen lastiger dan inspraak in een nationaal ruimtelijk proces. Een lang verhaal kort: die Belgische molens kwamen er gewoon.

Als Van Dam in 2016 van nieuwe plannen voor de bouw van windmolens hoort, is hij niet van plan de oude stichting weer te activeren. *'De tijden zijn veranderd'*, zegt hij zelf: *'in de directe omgeving van Oekel staat al een groot aantal (Belgische) molens. Dus anno nu nog tegen windmolens vechten, dat is vechten tegen de bierkaai.'* In de afgelopen jaren heeft Van Dam alle gelegenheid gehad zich goed in de wereld van de windmolens te verdiepen. Zo heeft hij zicht gekregen op de achterliggende businessmodellen van windmolens. Energie opwekken betekent 'geld verdienen', zoveel is Van Dam al wel duidelijk.

Op de bijeenkomst in de tent bij Hazeldonk loopt hij Martijn Messing tegen het lijf: *'die kan heel goed rekenen!'* Van Dam realiseert zich dat deze nieuwe windmolens ook een bredere impuls voor het dorp en de directe omgeving kunnen betekenen: *'afhankelijk van de hoeveelheid wind, maakt iedere molen winst. En per molen ook best een aardig bedrag.'* Tegelijkertijd, zo realiseert Van Dam zich, kan dat geld *'een valse noot worden'*.

Gek genoeg was hij – zo beseft hij achteraf – blij toen de brief op de deurmat viel. Niet door de inhoud, maar vanwege het proces: *'eerder was er sprake van een paar windmolens in de buurt van Breda. Daar hoorden alleen de inwoners van Breda iets over, want die adressen had Breda in het gemeentelijke bestand.'* De inwoners van Zundert, die net zoveel 'zicht' hebben op de geplande molens, zijn niet aangeschreven (want inwoners, van Zundert en niet van Breda): *'en daarom was het dus zo goed, dat Breda en Zundert bij deze nieuwe bewonersavonden wél samen zijn opgetrokken.'*

Geld kan ook in de weg zitten

Toen die eerste plannen voor de mogelijke plaatsing van windmolens bekend werden, was lang niet iedereen blij. Direct omwonenden 'uiteraard' niet. Maar ook de meeste dorpsgenoten niet. Eén groep was echter uitermate blij: *'de grondeigenaren. Die waren natuurlijk wel blij met het geld dat ze ontvangen als er een windmolen op hun grond komt.'* Maar ook die grondeigenaren voelden zich niet senang: *'het hoeft toch niet bekend te worden, dat ik die grond in eigendom heb?'* Geld kan in de weg zitten: *'zó gevoelig ligt het, als er potentieel veel geld in het geding is. Dan gebeuren er rare dingen: de ene buurman ontvangt wel geld, maar de andere niet. Terwijl de overlast ongeveer even groot is.'* Een doorn in het oog voor Van Dam. Hij suggereert het geld met elkaar te delen, zodat lusten en lasten gelijkelijk worden verdeeld. Lang niet iedereen is het daarmee eens: *'één grondeigenaar heeft een tijdje niet met me gesproken. Een ander zei: 'Je moet je schamen! Iedereen mag met zijn eigen grond doen wat hij wil!' En dan organiseer jij nu het verzet.'*

Van Dam is eerlijk: *'Ook ik ben natuurlijk door geld gedreven.'* Hij beseft ook dat juist die houding een gemeenschap echt uit elkaar kan spelen. Als wethouder Piet Utens van Zundert hem benaderd om secretaris van Stichting WindCent te worden, hapt hij dan ook graag toe. *'Ik ben nog steeds niet blij met die molens, hoor!'* Van Dam kent ook maar weinig mensen die in de buurt van een windmolen wonen, die een andere mening zijn toegedaan. Hoewel een aantal inwoners nog steeds in de verzetsmodus zit, is hij daar voor zichzelf wel 'klaar' mee: *'if you can't beat them, join them!'* Maar dan moet er wel serieus geld voor de gemeenschap over de brug komen.

Terug naar de tent: de Informatiebijeenkomsten

De formele aanleiding om de inwoners uit te nodigen, is de *Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD)*. Deze notitie wordt in de week na de bijeenkomsten in de tent ter inzage gelegd.

Zo'n notitie is de eerste stap in het onderzoek naar de effecten van windmolens langs de A16 op de woon- en leefomgeving van de bewoners van zo'n gebied. Provincie en gemeenten zetten er samen op in dat de informatiebijeenkomsten een mogelijkheid tot direct contact bieden. Gele-

genheid om wat uitleg te bieden, gelegenheid ook om vragen te stellen. Tijdens de bijeenkomst is er in ieder geval uitleg over de stappen die in het 'ruimtelijke proces' worden gezet. Ook wordt geluidseffect, slagschaduw en andere effecten van windmolens gesimuleerd: iedereen kan *'3D-beelden bekijken van windmolens, zodat u het effect kunt zien van een windmolen in uw eigen leefomgeving.'* Gemeenteambtenaren spreken over de energieambities van de verschillende gemeenten. En de energiecoöperaties die in een aantal kernen al zijn opgericht, zijn uiteraard ook aanwezig.

Een van de agendapunten gaat over hoe de lokale samenleving kan profiteren van windmolens. En omdat er in het projectteam ook bedacht is dat windenergie het in de publieke opinie altijd 'aflegt' tegen zonnepanelen, is er tijdens de informatieavond tijd ingeruimd om de voor- en nadelen van windenergie ten opzichte van bijvoorbeeld zon- en aardwarmte af te wegen.

Om het de inwoners extra gemakkelijk te maken, heeft de provincie gratis busvervoer geregeld vanuit een aantal plekken in de verschillende gemeenten. Op 6 september rijdt er een bus uit Drimmelen, 7 september uit Moerdijk en donderdag 8 september rijdt er één voor de inwoners uit Breda en Zundert.

Een kijkje in de windmolen

Op de dag zelf is Cees Klijn, één van de direct omwonenden, en beheerder van de windmolen, namens de exploitant gastheer. Hij woont binnen de zogenaamde 'geluidsgrens' en heeft om die reden een apparaatje in huis, waarmee hij de molen vanuit huis kan uitschakelen, als de geluidsoverlast hem voor een moment écht te veel wordt. Een recht dat hij op ieder willekeurig moment kan uitoefenen: 'uit' is 'uit'. Een afspraak, waarmee uitbaters van windmolens steeds vaker 'experimenteren' om het draagvlak voor windenergie te behouden. En voor de helderheid, Klijn was zeker geen voorstander van windenergie, zei hij tegen nu.nl¹. Hij *'trad in zijn eentje op tegen de komst van Windpark Hazeldonk toen hij ontdekte dat een van de drie windmolens op 250 meter van zijn woonerf kwam te staan. Via zijn buurman, die een piepklein krantenbericht had gelezen, kwam Klijn erachter dat hij een windmolen in zijn achtertuin kreeg. 'Ik wist niet wat ik kon verwachten.'* Hij wist wel dat hij bezwaar zou aantekenen. Eerst bij de gemeente Breda, tot slot zelfs bij de Raad van State. Met resultaat: *'Hij wist voor elkaar te krijgen dat de bouw werd stilgelegd. De gemeente Breda schoof weer aan tafel, plus projectontwikkelaar Pim de Ridder van Izzzy Projects.'*

Klijn werd met een typisch 'voor wat, hoort wat'-principe over de streep getrokken. *'De gepensioneerde Klijn kreeg van De Ridder het voorstel om tegen een maandelijkse vergoeding molenaar te worden van drie molens van Windpark Hazeldonk. Hij surveilleert er en verricht er hand- en spandiensten. Ook leidt hij schoolklassen rond.'* Zelf zegt hij: *'Ik houd van techniek. Windmolens vind ik stiekem heel interessant.'*

---

1 <https://www.nu.nl/wonen/5589863/kun-doen-als-er-windmolenpark-bij-jou-in-buurt-komt.html>

Inmiddels is de relatie met Green Trust (de uitbater van de molen) zodanig, dat ze hem met een gerust hart, de sleutel van de molen toevertrouwen. En dus kan iedereen het binnenste van de molen bekijken.

Het begin van de avond

'Uiteraard' zijn er bij dit type 'informatieavonden' altijd wat meer tegen- dan voorstanders aanwezig. Gedeputeerde Anne-Marie Spierings is vaste gast tijdens een aantal van de bijeenkomsten. Ze opent de avond met een kort interview. In dit plenaire deel van het programma is er geen vragenblokje voorzien. Al te vaak is het namelijk nogal lastig om vragenstellers (die vaak ook nog met de nodige emotie naar een informatieavond komen) af te kappen. Met een beetje 'pech' ont-aardt een eenvoudige vraag dan al snel in een venijnig steekspel tussen voor- en tegenstanders. En dus luidt het programma als volgt: *'De inloopavond start om 19.00 uur met een kort plenair welkom door de gedeputeerde en wethouder [...] Daarna komen aan verschillende tafels diverse onderwerpen aan de orde zoals het ruimtelijke proces, de geluidseffecten van windmolens, de slagschaduw en andere effecten van windmolens. Er zijn medewerkers van de provincie en de gemeente aanwezig. Zij beantwoorden graag uw vragen.'*

De presentator van dienst maakt die eerste avond een beginnersfoutje: na het korte interview kijkt hij de zaal in, en vraagt of er nog behoefte is aan een kort vragenrondje. 'Die behoefte, die was er wel' herinnert omgevingsmanager Marc van de Ven zich. Een herinnering, die ook Anne-Marie Spierings nog helder voor de geest staat. De eerste avond verwordt namelijk tot een klein pandemonium. *'Het was een spannend proces'*, formuleert Spierings netjes. Tijdens een volgende bijeenkomst moet Anne-Marie Spierings nog naar een vervolgspraak. Haar 'voortijdige' vertrek wordt door een van de aanwezigen op film en online gezet. *'Dat vond ik eerlijk gezegd, wel wat ver gaan.'*

Maar het projectteam leert ervan. 'We waren misschien nog wel te veel op 'zenden' gericht. En dus gaan mensen reageren. Eigenlijk hadden we daar gewoon de vraag moeten stellen: *wat wilt u ons eigenlijk meegeven?'* Dat had al wel wat kou uit de lucht gehaald. Nu stonden de avonden vooral in het teken van emotie-management.'

Dat 'zenden' zou wel een tikje kunnen kloppen: Erik Bruggink attendeert de gemeenteraad van Moerdijk op de bijeenkomsten. In zijn notitie is het ideale verloop van de avond te lezen: *'18.45 uur: Eerste bezoekers druppelen binnen. Iedereen wordt ontvangen, krijgt wat te drinken aangeboden en krijgt de mogelijkheid om alvast informatie te vragen bij de kraam, of om de windmolen te bezichtigen (ook van binnen). 19.00 uur: Officiële aanvang met inloop. 19.30 uur: Plenair moment van wethouder en Gedeputeerde Van Merrienboer (of vervanger) + Video tonen. 19.45 uur: Verschillende tafels presenteren hun gespreksonderwerp. 20.00 uur - Iedereen kan langs de verschillende tafels gaan. 20.45 uur: Video wordt opnieuw getoond; wethouder en gedeputeerde pakken nog een moment. 21.30 uur: afsluiting door gedeputeerde/wethouder.'*

9

De notitie reikwijdte en detailniveau

Voor diegenen, die niet zo ingevoerd zijn in een term als 'een nota reikwijdte en detailniveau': eigenlijk is dit document 'best belangrijk'. Een bewering, die niet voor niets een echo in zich draagt van de campagne voor de Europese Unie, ooit lang geleden ('Europa, best belangrijk'). Net als Europa is zo'n nota richtinggevend. Terwijl toch lang niet iedereen direct in de gaten heeft dat een dergelijk document in feite stuurt hoe en wat er in de MER wordt onderzocht.

Aan een notitie 'Reikwijdte en Detailniveau' gaat namelijk altijd een onderzoek vooraf. Dat onderzoek moet *'voldoende informatie op tafel brengen om het milieubelang volwaardig te kunnen meewegen in de besluitvorming over een plan of een project.'* Met deze nota stel je dus vast waarop dit onderzoek zich vooral gaat richten. Maar je legt ook vast wat buiten beschouwing mag blijven. Een dergelijk onderzoek vraagt altijd om een scherpe afbakening, namelijk: hoe breed en groot is het onderzoek ('reikwijdte') dat verricht gaat worden en tot welk 'detailniveau' onderzoeken we daadwerkelijk? Als je dat bedenkt, dan is helder dat deze nota inderdaad 'best belangrijk' is.

De overheid neemt in dit geval een dubbelrol op zich: de overheid is namelijk niet alleen het bevoegd gezag, maar ook initiatiefnemer van het project. In die zin is het goed vaststellen van een nota 'reikwijdte en detailniveau' in meerdere opzichten van belang. Zeker als het om een maatschappelijk 'spannend traject' als de inpassing van windmolens in het landschap gaat.

De vaststelling van de nota (december 2016)

Als in december 2016 de Notitie 'Reikwijdte en Detailniveau' daadwerkelijk wordt vastgesteld, is dat een belangrijke bestuurlijke mijlpaal: daarmee zijn de kaders voor de toekomstige MER duidelijk. De provincie onderzoekt in deze m.e.r.-procedure formeel welke plekken in de gehele A16-zone het meest geschikt zijn voor de plaatsing van windmolens. In de procedure moeten de gevolgen van windmolens voor omwonenden, het landschap, de natuur, het milieu en de veiligheid in kaart gebracht. Of, zoals het in de conceptnota zelf verwoord is: *'Het studiegebied betreft een zone van circa 5 km rondom de A16. Het belang van het studiegebied is tweeledig. Allereerst dienen de milieugevolgen binnen dit gebied te worden beschouwd. De gevolgen voor het milieu zijn hier over het algemeen het meest van invloed. De omvang van de impact kan per milieuaspect verschillen. Daarnaast is dit gebied van belang voor kansen en aansluiting op andere ruimtelijke ontwikkelingen. In het studiegebied worden de milieueffecten van windenergie langs de A16 onderzocht in het kader van de milieueffectrapportage. Hieronder vallen ook de landschappelijke effecten.'* Zo ontstaat een totaaloverzicht van alle effecten op de omgeving. Het onderzoek wordt vastgelegd in de vorm van een Milieueffectrapport (MER).

Wat is de richting die in de Nota is vastgelegd?

Zoals gezegd, is notitie Reikwijdte en Detailniveau² de belangrijke, formele eerste stap. In de nota is vastgelegd dat er zes opstellingsalternatieven zijn en is aangegeven op welke milieueffecten deze precies worden onderzocht. Enerzijds is zo'n nota dus - als het ware - de inhoudsopgave van de MER. Anderzijds is het ook richtinggevend: de nota geeft bijvoorbeeld de schaal van 'meten' aan. En daarin kiezen de provincie en de vier gemeenten voor een extra strenge eis op het gebied van geluidshinder. Naast de - wettelijk verplichte- 47 dB L_{den} -norm³ voor geluid heeft de provincie Brabant aangegeven dat ze ook de effecten van de 42 dB L_{den} -contour wil onderzoeken, om zo in beeld te krijgen hoeveel mensen er in het gebied net onder de wettelijke norm wonen.

Een grens die dus scherper is dan de wet vereist. Een richting (en een strenger uitgangspunt) waarmee vastgesteld kan worden hoe de plaatsing van windmolens voor zo weinig mogelijk mensen voor overlast kan zorgen. Ook uit een tweede, aanvullende onderzoeksrichting valt op te maken dat het de nota-opstellers ernst is om geluidsoverlast als kern van het onderzoek te zien. Er is namelijk - ook al anders dan in de wet is vastgelegd - als eis opgenomen dat de cumulatie van geluid als uitgangspunt moet worden onderzocht. Waarmee de geluidsoverlast van de snelweg A16, de geluidsoverlast van de HSL en andere geluidsbronnen samen onderzocht moeten worden. Iets wat wettelijk niet hoeft, maar wel is gedaan.

De reacties op de concept-nota

De conceptnota 'leeft', zo blijkt uit de hoeveelheid ingestuurde reacties. Uiteindelijk worden er 120 inspraakreacties ingediend. 'Best wel veel, eigenlijk', verzucht een van de projectmedewerkers. Zo is er bijvoorbeeld in een aantal zienswijzen kritiek te lezen op de communicatie van het project: *'Er is niet huis-aan-huis geïnformeerd. Hierdoor was er bij de verscheidene bijeenkomsten slechts een geringe opkomst en is er het gevoel dat het project pas laat is gecommuniceerd'*, zo stelt een aantal zienswijzen vast. Eén spreker (Z44) wil graag weten welke bijeenkomsten door hoeveel belangstellenden zijn bezocht. En vraagt bovendien wat de provincie zelf van het aantal bezoekers vindt. Een andere zienswijze vraagt hoe de provincie en gemeenten de toekomstige communicatie in het vervolgproces willen verbeteren. Anderen zijn nieuwsgierig naar de onderliggende documentatie, literatuur en gebruikte rekenmodellen. In de beantwoording stelt de provincie dat er *'contact is gezocht met 22 dorpsraden, wijkraden, buurtverenigingen, buurtschappen, bewonersplatformen en dorpsstafels [...]. Zij zijn uitgenodigd voor meerdere bijeenkomsten om bij te dragen aan het proces.'* Met andere woorden: er is een flink aantal gelegenheden, waarop de bewoners hun zegje hebben kunnen doen en, daar waar gewenst, ook informatie hebben kunnen vragen. Sterker nog, zo betoogt de provincie: dat is ook in een structureel proces gegoten. *'Deze instanties hebben ook een (maandelijkse) digitale nieuwsbrief ontvangen en*

2 <https://www.brabant.nl/-/media/6036ec4c35724450b0ef25c14de131b4.pdf?la=nl>

3 De L_{den} -norm is een gewogen jaargemiddeld geluidsniveau op een bepaalde locatie. Het geluidsniveau wordt gemiddeld over de dag-, avond- en nachtperiode bepaald waarbij voor de avond en nacht resp. +5 en +10 dB bij de gemiddeldes worden opgeteld. De stillere periodes tellen daarmee zwaarder mee in het gemiddelde. Bij de wettelijke norm van 47 L_{den} ervaart 8-9% van de inwoners ernstige geluidshinder.

het proces kunnen volgen op een speciale provinciale website. Ook de gemeentelijke websites bevatten informatie over het traject.' En tot slot is er ook los van de formele gesprekspartners een aantal bijeenkomsten gehouden: 'Er zijn 'Energieweken' georganiseerd in weken 21 en 25 van 2016, er zijn 'windsafari's' georganiseerd op 13 en 16 juli voor alle belangstellenden, en er zijn brede inloop- en informatiebijeenkomsten georganiseerd voor alle geïnteresseerden op 6, 7 en 8 september.'

Allemaal 'waar', natuurlijk. En de keuze voor communicatie via de dorps- en wijkraden is bewust gemaakt: *'Zij hebben de sleutel in handen'*, vertelde Marc van de Ven al eerder: [...] *Bij de keuze van het voorkeursalternatief en in de invulling van de lokale participatie heeft die samenwerking heel goed uitgekakt.'* En formele insprekers als Floris van de Vooren van het bewonersplatform Voor de wind West-Brabant hechtte - naar eigen zeggen - ook vooral waarde aan dergelijke formele relaties. *'Ik wilde dat niet alleen de wijk- en dorpsraden, maar ook bewonersorganisaties als gesprekspartner fungeren.'*

Maar dat betekent ook dat een deel van de inwoners die niet zo goed op dat formele netwerk zijn 'aangesloten' de communicatie rond windmolens toch gemist kunnen hebben. Wellicht omdat, zoals Ad Brekoo (wijkraad) dat zo treffend formuleerde, *'de gemiddelde inwoner eigenlijk nooit geïnteresseerd is, zolang het niet in zijn of haar directe achtertuin gebeurt.'* Maar net zo oprecht is de reactie van die drie inwoners uit Lage Zwaluwe, die aangaven *'verrast te zijn. [...] we kregen weliswaar een algemene brief van de gemeente, maar we dachten dat dat niet voor ons bedoeld kon zijn.'* De gemeente had tenslotte al een voorkeur voor het gebied rondom Zonzeel. 'We dachten dat het om dat gebied zou gaan.'

Wat is er uiteindelijk met al deze reacties gedaan?

Uiteindelijk is de Nota van Reikwijdte en Detailniveau op dertien punten aangepast en aangescherpt. Waarbij vooral de cumulatie van geluid (een effect, dat ook al in de oorspronkelijke conceptnota zat) opvallend is. Het totaaleffect van geluidsoverlast per gebied (dus de opgetelde overlast van de A16-snelweg, de HSL-trein en de windmolens, die al in het gebied aanwezig zijn) zal, uiteindelijk, opgeteld worden bij de overlast die de te plaatsen molens gaan veroorzaken.

Bovendien zal in het MER zorgvuldig onderbouwd gaan worden hoe de provincie tot de doelstelling van 'het opwekken van 100 MW aan windenergie' op de te kiezen locaties is gekomen. Waarbij er inhoudelijk aandacht wordt geschonken aan de specifieke keuze voor de '1 kilometer-zone' langs de A16.

Daarbij zal het MER alle geluidseffecten van windmolens in kaart brengen, ook als die geluidsbelasting onder de wettelijke norm blijft. Daar bovenop zal de cumulatie van alle geluidseffecten in kaart worden gebracht, bijvoorbeeld omdat er ook al geluidseffecten van A16 en HSL zijn. Daarbij zullen de gezondheidseffecten als gevolg van geluidsbelasting van de windmolens worden beschreven. Ook andere gezondheidseffecten worden meegenomen. Zo zullen de risico's van verdere verspreiding van deeltjes in de lucht door windmolens, zoals fijnstof of zoönosen (ziekteverwekkers die overgebracht kunnen worden door (landbouw-) dieren, worden beschreven.

Ook alle effecten van slagschaduw vallen binnen de scope van het MER, ook als de slagschaduw onder de wettelijke norm blijft. Ook het effect van de verlichting op windmolens wordt meegenomen. Voor windmolens die hoger dan 150 meter zijn, is verlichting een verplichting. In formele taal heet dat dan: *'Het doel van milieueffectrapportage (m.e.r.) is om het milieubelang een volwaardige plaats te geven in de besluitvorming over de plaatsing van windmolens. Hier valt ook het 'leef- en woonklimaat' onder. Het leef- en woonklimaat wordt in het MER vertaald naar de milieuaspecten die worden getoetst, met name: geluid, slagschaduw, veiligheid, gezondheid en landschap.'*

Op een beperkt aantal punten worden ook feitelijke correcties doorgevoerd: zo stond de locatie Klaverpolder als reservelocatie genoemd in de NRD. Deze locatie is echter vanwege vastgesteld beleid van de gemeente Moerdijk niet in beeld, ook niet als reservelocatie. In de beschrijving van de 'huidige situatie' worden ook de drie windmolens die in aanbouw zijn op Belgisch grondgebied meegenomen.

Het veiligheidsonderzoek zal nog verder worden aangescherpt. Zo staat in Hoogstraten op Belgisch grondgebied (in de buurt van de grens) een fabriek die met gevaarlijke stoffen werkt. Ook de effecten van deze fabriek worden in het veiligheidsonderzoek meegenomen. Uiteraard is ook natuurwaarde een belangrijk uitgangspunt: de effecten op natuurwaarden, die in de ecologische verbindingzones en andere natuurgebieden liggen besloten, worden meegewogen.

Naast de absolute energieopbrengst, wordt ook de relatieve opbrengst (en effecten op natuur en milieu) in kaart gebracht. En tot slot zal de relatie tussen windenergie en andere vormen van energie worden verduidelijkt.

In één opzicht is de reactie op de ingediende zienswijzen kristalhelder: in verschillende zienswijzen hebben indieners een voor- of (vaker) afkeur aangegeven voor locaties, waar windmolens geplaatst mogen worden. Dat is in de Nota zeker niet aan de orde, zo betoogt de provincie: *'Een locatiekeuze is in de NRD nog niet aan de orde. In de NRD wordt bepaald welke milieuaspecten en alternatieven van mogelijke windmolenopstellingen we willen meenemen in het onderzoek naar de milieueffecten van windmolens in het A16-gebied. Op basis van het MER, alle contacten met bewoners in het gebied en de wensen van gemeenten en Provinciale Staten, komen we uiteindelijk tot een voorkeursalternatief waarin een keuze is gemaakt voor locaties.'*

Tot slot

Dankzij de ingediende zienswijzen is de Nota verder aangescherpt. Maar de scherpste keuze is toch eigenlijk op voorhand door de provincie en de vier gemeenten gemaakt. Hun keuze om ook in beeld te brengen hoeveel woningen er net onder de wettelijke norm een geluidsbelasting op de woning hebben (dan de wet vereist) is de grootste gemaakte stap, met de meeste doorwerking. Daardoor hebben substantieel meer mensen 'recht' op compensatiegelden uit de opbrengsten van de molens (50 eurocent per megawatt opbrengst. Dat betekent ongeveer 15.000,- euro over een periode van 15 jaar per woning in te zetten om woning gebonden te verduurzamen).

10

Bewonersavonden

Aan het begin van 2017 is de notitie reikwijdte en detailniveau afgerond en beginnen de werkzaamheden voor het onderzoek naar milieueffecten. Wie denkt dat het project na het bereiken van de eerste grote mijlpaal even op zijn lauweren kan rusten, heeft het mis. De kerstvakantie is nog amper afgerond, de kerststollen en oliebolletjes liggen nog zwaar op de maag, of er staan al veel bewonersavonden in de agenda. Avonden waarop maar liefst 24 verschillende varianten worden gepresenteerd. Allemaal verschillende manieren waarop windmolens in het A16-landschap kunnen verschijnen.

Een eindeloze reeks van mogelijkheden

Het was een moment waarop Ad Brekoo, van de bewoners uit de Haagse Beemden in Breda, met een zwaar gemoed rondliep: hij was niet tevreden. Al enige tijd niet, eigenlijk. Zo was er in zijn ogen al bij het begin een cruciale communicatiefout gemaakt: niet alle inwoners waren voor de informatieavonden aangeschreven. Hoewel hij wist dat dit door een technische fout kwam – de gemeente had incomplete adressenlijsten aangeleverd – was het participatieve traject toch met een valse noot begonnen. Bewoners en andere geïnteresseerden kregen na de oplossing van dit euvel 24 verschillende opstellingsvarianten voor hun kiezen. Volgens Brekoo veel te veel: *'24 varianten, 11 alternatieven? Ik snapte er werkelijk niks meer van: ik zag door de bomen het bos niet meer.'*

Toch schuilt in deze fase voor Marc van de Ven een succesfactor van het traject. Want vanaf dit moment was er sprake van een 'gezamenlijke reis'. *'We wilden open zijn in hoe we het proces uiteindelijk wilden doorlopen, zonder de uitkomst al te kennen. De route naar het einddoel is niet vooraf bepaald, we moeten gezamenlijk bepalen hoe we daarnaartoe gaan.'* Hij wil maar zeggen: ook de provincie en gemeenten wisten nog niet welke route er gelopen zou worden. Zij begonnen letterlijk met 24 varianten en hebben dat toen ook naar buiten gebracht. De buitenwereld werd deelgenoot gemaakt van de opgave waarmee de binnenwereld, het projectteam, worstelde.

Een gesprek over het MER

Terug naar het uitvoeren van een milieueffectrapportage. Een milieueffectrapportage brengt de milieueffecten in kaart van een ruimtelijk plan voordat dit plan vastgesteld wordt. In dit geval is er voor gekozen om bij dit onderzoek nauw samen te werken met de omgeving. *'Dat was voor de provincie één van de voorwaarden'*, vertelt Jeroen Dooper, projectleider van adviesbureau Bosch & Van Rijn dat de milieueffectrapportage uitvoerde. *'De verwachtingen waren hoog in dit project en juist daarom was dit uitdagend. Naast het betrekken van bewoners was het ook van groot belang om de planning te halen. En dat allemaal zonder op kwaliteit in te boeten.'*

Omdat de provincie het heel belangrijk vond dat de bewoners zo intensief werden betrokken, ontstond in deze fase van het project dus een hybride traject. De 24 varianten waren letterlijk alle mogelijkheden die de bureaus in opdracht van de provincie met enige creativiteit kon bedenken. Er waren nog geen keuzes gemaakt. Dat was allemaal onderdeel van het traject. Moesten er hoge of lage molens komen? Moesten de molens in een kralensnoerstelling staan, in grotere of kleinere clusters? En hoe belangrijk is natuurbehoud? Tijdens bijeenkomsten met het publiek moest het gesprek hierover verder plaatsvinden.

Bosch & Van Rijn bekeek in eerste instantie op hoofdlijnen wat de effecten van de verschillende varianten op de omgeving waren, een eerste inschatting van de effecten. De molens kregen een plek op de kaart toegewezen. Op basis daarvan werd bekeken wat de energieopbrengst was, hoeveel geluidsoverlast er ongeveer in de omgeving zou zijn, wat de slagschaduw was, en vooral: hoeveel woningen er dan in het gebied stonden dat beïnvloed werd door de toekomstige molens. Ook werd er gekeken of en welke natuur er in de buurt aanwezig was en welke effecten de windmolens op die natuur konden hebben. Op deze manier kon door de oogharen worden gekeken wat de effecten waren, en konden die effecten ook tegen elkaar worden afgewogen. Uiteindelijk moesten er namelijk varianten afvallen. Want 24 varianten onderwerpen aan een complete MER, dat was wel iets te veel van het goede. Zeker in de korte tijd die het projectteam ter beschikking stond.

Dat er varianten moesten afvallen, stond niet ter discussie. Ad Brekoo zei het al, en ook Floris van de Vooren van het bewonersplatform Voor de Wind is er duidelijk over: *'Er hingen kaarten aan de wand met 24 verschillende mogelijkheden. Wij weten wel een wetenschappelijk verantwoorde methode om dat aantal met de helft terug te brengen. Ik wist toen nog niet exact welke methode dat zou moeten zijn, maar je moet ook wat durven zeggen. Ik zei tegen Erik Bruggink dat ik de achterliggende gegevens nodig had. Toen gaf hij me diezelfde middag nog alle gegevens mee die ik nodig had en die op die avond beschikbaar waren. Hij zei alleen: je mag het allemaal meenemen, maar het mag niet naar buiten komen. Dat vond ik prima, ik kon intern met mijn berekeningen aan de slag. Dit gaf mij vertrouwen om goed onderbouwd onze visie te geven.'*

Jeroen Dooper van Bosch & Van Rijn geeft aan dat de input van de omgeving bij de keuze naar minder varianten echt heel belangrijk was: *'We wilden weten waar we windmolens konden plaatsen en vooral onder welke voorwaarden dat kon. We hebben daarbij gesproken over de hoeveelheid, de verdeling tussen het gedeelte ten noorden van de Mark en het gedeelte ten zuiden van de Mark. Dat kwam allemaal naar voren tijdens die bijeenkomsten.'*

Daarbij heb je als overheid ook nog een verantwoordelijkheid voor een goed proces. *'Je moet wel het hele gebied onderzoeken. Daarbij moet je verschillende varianten in kaart brengen, ook als daar veel weerstand tegen is. Je kunt beter later wegstrepen vanwege de weerstand, dan bepaalde zaken niet onderzocht hebben. Als je dingen niet onderzoekt, maak je je later vatbaar voor verwijten dat je vanaf het begin een tunnelvisie hebt gehad en daarom bepaalde locaties, en mogelijkheden niet onderzocht hebt.'* Hij wil maar zeggen dat het dan als een boemerang terug in je gezicht slaat: een zorgvuldig proces gaat voor alles.

Naar 11 alternatieven

Met die voorwaarden start de zoektocht naar een halvering van de varianten. In januari 2017 worden al bijeenkomsten gehouden waar de 24 varianten worden toegelicht en ook inzicht in het proces wordt gegeven. Daarna komen de avonden op 30 maart en 5 april 2017, waarop bewoners kunnen meepraten over welke varianten er wel en welke varianten er niet verder worden onderzocht.

Deze avonden worden drukbezocht. Dat is niet geheel toevallig. Waar in eerste instantie nog veel kritiek was dat veel mensen niet werden uitgenodigd, spraken gemeenten nu af om meer aandacht te besteden aan de uitnodigingen. In het gebied zouden mensen huis aan huis, per brief, worden uitgenodigd. Dat werd uitbesteed aan de gemeenten. In de grootste stad in het gebied, Breda, werden daardoor zelfs ruim 20.000 brieven verstuurd. Even leidde dit tot angst dat de locaties de drukte niet aan zouden kunnen. Er werd rekening gehouden met een wachtrij buiten voordat mensen naar binnen kunnen. Uiteindelijk valt dat mee. Allebei de avonden hebben een opkomst van tussen de 150 en de 200 mensen. Druk, maar iedereen kan gewoon naar binnen. En door de opzet van de avond kunnen mensen ook al rondkijken naar de varianten. Daardoor is het minder problematisch dat het projectteam mensen niet direct te woord kan staan.

Bezoekers kunnen op deze avonden in gesprek met de provincie over de varianten en kunnen hun opmerkingen hierbij plaatsen. Dat plaatsen van de opmerkingen gaat op speciale kaartjes die in een 'stembus', die normaal tijdens verkiezingen worden gebruikt, worden gegooid. Zo werkt het 'verrijken', zoals Jeroen Dooper dat noemt. *'Bewoners kennen het gebied het beste. En zij kunnen ook inschatten welke effecten windmolens hebben op het gebied. Dat gesprek hebben we goed kunnen voeren.'*

Bewoners geven bijvoorbeeld in groten getale aan dat hoge molens een voorkeur hebben boven de lage molens. De verschillende ranges waarmee gewerkt wordt, zijn tussen de 150 en 180 meter (lage molens) en tussen de 180 en 210 meter (hoge molens). Dit leidt in bijeenkomsten en ook in de media tot enige gefronste wenkbrauwen. Want hoe laag zijn lage molens nu echt? Fors hoger dan de Grote Kerk in Breda in ieder geval, merkt BN De Stem meerdere malen op in hun berichtgeving. *'Inderdaad, lage molens waren alleen maar laag in vergelijking tot de hoge molens'*, zegt projectleider Erik Bruggink.

De voorkeur voor hoge molens komt niet uit de lucht vallen. Doordat er verschillende varianten op tafel liggen, is in één keer heel duidelijk dat hoge molens veel meer energie opwekken dan de lage. En dat er dus keuze is voor 'minder hoge molens' versus 'meer lage molens'. Daarmee wordt veel eerder de 100 MW als opgave behaald. De meeste varianten die worden onderzocht, zijn dus varianten met hoge molens. Toch verdwijnen de lage molens niet helemaal. Want ook hiervoor geldt: onderzoek ook de lage varianten goed. Zonder onderzoek weet je nooit zeker wat de effecten zijn.

Eigen inbreng van de bewoners

Op verschillende plekken begint in deze fase de opgave om naar windmolens te zoeken ook echt in te dalen bij bewoners. Ook buiten het door de provincie georganiseerde overleg om gaan

bewoners het gesprek aan met elkaar. In de dorpen Langeweg, Zevenbergschenhoek en Moerdijk zijn dorpsstafels geformeerd en wordt ook met elkaar gesproken.

Het is inmiddels voor de meeste mensen duidelijk dat het gebied niet onder de windmolens uitkomt. Daarmee is een belangrijke eerste stap gezet. Waar bij de avonden in Rijsbergen in juni, zo'n driekwart jaar eerder de vraag nog voor velen was 'waarom de molens in dit gebied moesten landen', in de hoop de provincie en gemeenten nog op andere gedachten te brengen, was inmiddels bij de meesten wel duidelijk dat alleen maar 'nee' roepen geen zin had. De vraag was alleen nog waar en onder welke voorwaarden. En die puzzel leidde nog tot aardig wat discussie.

De gemeente Moerdijk had al in een eerder stadium aangegeven dat het gebied rond knooppunt Klaverpolder geen voorkeursgebied voor windmolens is. Er lag zelfs een motie van de gemeenteraad, omdat de gemeenteraad vreesde dat de leefbaarheid van het dorp Moerdijk in de verdrukking zou komen. Bewoners in het gebied zouden dat gebied ook graag leeg willen houden. Zo leven er in ieder gebied andere voorkeuren en belangen. De bewoners in Langeweg hopen nog steeds dat ze niet omringd worden door windmolens. Aangezien er al molens bij Etten-Leur en bij Klundert staan (ten westen van het dorp), zouden molens nabij knooppunt Zonzeel kunnen betekenen dat het dorp door molens wordt omringd. De bewoners van de drie kernen gaan onder leiding van de gemeente met elkaar in gesprek.

De bewoners willen een voorstel bij de provincie neerleggen waar alle drie de kernen achter kunnen staan. Ze kiezen voor de variant van de driehoekjes. Drie windmolens op verschillende plekken, tussen de kernen in. Onder het motto van 'gedeelde smart, is halve smart'. De provincie vermoedt dan al dat dit een variant is die veel nadelen heeft ten opzichte van andere varianten. 'Gedeelde smart' betekent namelijk ook dat meer bewoners de windmolens gaan horen. Bovendien is de opbrengst van deze variant weer aan de lage kant. Dat blijkt uit de eerste verkenning van de milieueffecten, zoals die in deze fase is uitgevoerd. Op uitdrukkelijk verzoek van bewoners in het gebied wordt deze variant uiteindelijk wel meegenomen. Want: meten is weten.

De keuze voor 11 alternatieven

Als eind april de 11 varianten die als volwaardig alternatief worden onderzocht bekend worden gemaakt, is er opluchting en verbazing. Alhoewel die opluchting ook weer meevalt. Wie had gehoopt dat nu duidelijk zou worden dat zijn woning niet geraakt wordt door een windmolen, komt bedrogen uit. Nog steeds staan er overal in de A16-zone molens ingetekend.

Maar er is zagezegd ook verbazing. Eén van de alternatieven valt namelijk af met als reden dat deze in strijd is met de Verordening Ruimte. Er stonden hier twee molens ingetekend, waarbij de Verordening Ruimte voorschrijft dat windmolens in clusters van minimaal drie bij elkaar moeten staan, om verrommeling in het landschap tegen te gaan. Jos van der Wijst, MER-coördinator van de provincie, begrijpt de verbazing over het feit dat de provincie dit alternatief in eerste instantie wel als optie zag. *'Het was een proces van divergeren en trechteren. Dan maak je uiteindelijk de juiste keuzes. We hebben bewoners meegenomen in onze eigen zoektocht. En dan kom je ook tegen dat je alternatieven hebt bedacht die volgens je eigen regels niet kunnen. Dat kan gek klinken, maar dat is het duidelijke gevolg van een echt open en transparant proces.'*

Van der Wijst wil best toegeven dat het proces vanwege het grote aantal alternatieven gewaagd was: *'Maar ik vond het belangrijk, en ik heb daarop gestuurd. Ik ben ervan overtuigd dat de trechtering naar 11 alternatieven perfect is gegaan. De interactie met de omgeving leidde tot keuzes van 11 alternatieven die we onderzochten, waar nog steeds een grote bandbreedte in zat. Die hadden we nodig om tot een goede milieuafweging te komen.'*

Voor de Wind is minder positief

Ook het bewonersplatform Voor de Wind heeft zo zijn voorkeuren. *'We hadden een aantal varianten die we graag onderzocht wilden hebben en een aantal varianten waarvan we in dit stadium al wisten dat die voor ons echt niet acceptabel waren. We hebben die ook met de provincie gedeeld. Toen de provincie met het verhaal kwam om de 24 varianten tot 11 terug te brengen, zagen we dat een aantal - ruim de helft tot driekwart - met de uitkomsten van onze eigen studie overeenkwamen. Maar we hadden grote problemen met de argumentatie van het provinciale verhaal voor de keuzes van de varianten. Toen zijn we naar de krant gegaan.'*

BN De Stem stelde Van de Vooren de vraag of verdere communicatie met de provincie nog wel zinvol was. *'Ik zei nog niet: we gaan het contact verbreken, maar we gaan daarover wel in het bewonersplatform van gedachten wisselen. Ik was mij bewust van het risico dat de provincie het contact zou kunnen verbreken, maar - zoals ik al verwacht had - dat gebeurde niet. Zo hielden we de relatie met de provincie nog open. De volgende dag kreeg ik een e-mail dat de provincie het contact heel nuttig vond en dat ze het wilden voortzetten.'*

Het leidde uiteindelijk nog tot een afspraak met gedeputeerde Erik van Merrienboer, waarbij ook Erik Bruggink en Marc van de Ven aanwezig waren. *'Ik wilde risico nemen om invloed te hebben. Ik kreeg daar intern wel vragen over Voor de Wind binnen. Daar had je verschillende smaken over in het bestuur. Sommigen waren meer van de harde lijn. Maar ik denk dat je dan je invloed weggeeft.'*

Will de Wijs is ook bestuurslid van Voor de Wind. Hij is iemand van het credo 'afspraak is afspraak'. *'Ik zag dat steeds de spelregels veranderd werden. In 2011 was besloten dat er gekeken zou worden naar windenergie langs de A16. Toen werd er gesproken over een hoogte tot 150 meter. In deze fase werd al gesproken over 210 meter. Tijdens het spel werden de spelregels veranderd.'*

Met de keuze voor 11 alternatieven is het gesprek op gang gekomen. Alleen al de keuze naar 11 in plaats van 24 alternatieven leidt tot heftige reacties vanuit het gebied. Binnen het projectteam is men zich zeer bewust dat het gesprek bij de uiteindelijke keuze voor één voorkeursalternatief, later in het jaar, nog ingewikkelder wordt. Het gesprek over de locaties is nog maar amper begonnen. En er is niemand in het gebied die nu al weet dat zijn woning gevrijwaard blijft van windmolens.

11

De constructie en doorwerking van de Green Deal

We schrijven 20 April 2017. Plaats van handeling: Wagenberg. Een formeel moment, waarop de bestuurders de keuze maken voor 11 alternatieven en in Wagenberg de Green Deal getekend wordt. Waarin een waslijst aan partijen elkaar toezegt om windenergie langs de A16 mogelijk te maken en daarbij ook vijftig procent van de molens in lokaal eigendom te willen hebben. Uiteraard ondertekenen de colleges van B&W van de vier gemeenten en de provincie. Maar daarnaast ook grote energiebedrijven als Nuon, Engie en Eneco, windpioniers als Raedthuys (inmiddels Pure Energie, red.) en partijen als Izzy Projects, Yard Energy, en Green Trust Consultancy. Verder is er een hele stroom aan stichtingen en initiatieven bij betrokken. Variërend van WindCent Zundert tot de Stichting Energietransitie Drimmelen. En betuigen de Brabantse Milieufederatie, ZLTO, Rijkswaterstaat, coöperatieve vereniging BRES en Business-center Treeport hun steun. 29 partijen in totaal. Zo blijkt maar weer eens dat het plaatsen van een serie windmolens een complexe aangelegenheid is.

Dergelijke momenten gaan uiteraard gepaard met prachtig formeel taalgebruik. *'Gemeenten en provincie beogen, in navolging van het Kabinet, een Green Deal met de samenleving, die bijdraagt aan verduurzaming van de maatschappij op korte en langere termijn en die lonend is voor overheid en maatschappij. Het doel van de Green Deal is te laten zien dat duurzame en economische ontwikkeling hand in hand kunnen gaan.'* Zo opent het document, waarin de formele overeenkomst tussen maar liefst 29 partijen is vastgelegd.

Ook in het vervolg van het document staat dat 'iedereen' in Nederland beseft dat de energietransitie een grote opgave is, waarbij het zaak is dat - wederom - iedereen daaraan zijn steentje gaat bijdragen. Iedereen moet al zijn talenten benutten om dit traject tot een goed einde te brengen, zo wil het document uitstralen. *'Creativiteit, ondernemerschap en innovatie zijn essentieel om de omslag naar duurzame groei mogelijk te maken.'* Sterker nog, de tekst wekt de suggestie dat heel Nederland ook écht al in beweging is gekomen. *'Bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties nemen volop concrete initiatieven voor vergroening van economie en samenleving. Met de Green Deal-aanpak wil het Kabinet deze dynamiek in de samenleving op 'duurzame groei' optimaal benutten.'* In abstracto klopt deze constatering, zo stellen bijna alle betrokkenen vast. *'Het klimaatvraagstuk is zo goed als onomstreden'*, zegt Teun Lamers (Rijkswaterstaat). Maar in de dagelijkse praktijk oogt dat 'onomstreden' karakter misschien toch net wat minder rooskleurig en is het draagvlak broos. Want net zo veel betrokkenen stellen vast dat praten over de mogelijke plaatsing van windmolens in een gebied (altijd) de nodige weerstand oproept. Windmolens zijn *'enorme machines'* en *'een machine hoeft niet mooi te zijn'*, aldus diezelfde Teun Lamers.

Normaal gesproken is het proces om tot het plaatsen van een windmolen te komen een 'oefening in geduld'. Zo schat Jeroen Dooper (van adviesbureau Bosch & Van Rijn) in dat een gemiddeld

'windtraject' tussen eerste gedachtevorming en daadwerkelijke plaatsing gemakkelijk zeven tot acht jaar kan duren. Lamers vindt dat ook niet zo gek. *'Het plaatsen van windmolens is nu eenmaal van grote invloed op de omgeving.'* En dus is het zaak om geduldig te zijn. Om samen met alle betrokkenen te verkennen waar 'common ground' wordt gevonden.

De Green Deal maakt het mogelijk omwonenden van de molenopbrengsten te laten meeprofitieren. Daarmee is de weerstand tegen windenergie overigens zeker niet gelijk 'weg'. *'Eigenlijk krijg je altijd te maken met allerhande gevoelens: van paniek tot boosheid.'* Lamers maakt de vergelijking met de vestiging van een asielzoekerscentrum. *'In Nederland zijn we overwegend vóór de opvang van vluchtelingen, maar wordt dat vaak toch nét anders als het in je eigen buurt of wijk gebeurt. Dan geldt toch 'not in my backyard'.'*

Zowel Dooper als Lamers stellen vast dat bij direct-omwonenden vrijwel altijd een gevoel van controleverlies optreedt. Er is de vrees dat er uiteindelijk over hun hoofden heen tot plaatsing van windmolens zal worden besloten.

Barrières

In de praktijk loopt 'de maatschappij' tegen barrières aan die initiatieven voor een verdere verduurzaming in de weg kunnen staan. De overheid heeft mede om die reden de zogenoemde Green Deals in het leven geroepen, om zo te helpen bij het slechten van deze barrières. Dat doet ze onder meer door via deze Green Deals concrete, duurzame initiatieven te steunen, innovaties aan te jagen, te financieren en zo te helpen toepassen. Green Deals worden overal in Nederland gesloten.

Toch is deze 'Wind-A16 Green Deal' iets bijzonders. Deze deal gaat namelijk onder meer over lokale participatie. Kort gezegd komt deze paragraaf erop neer dat ontwikkelaars, wethouders van gemeenten en vertegenwoordigers van de provincie met elkaar afspreken dat 25 procent van de opbrengsten (in formele taal: *'een kwart van de bouwrechten'*) terug zal vloeien naar de inwoners in het gebied. Op de site van Bosch en Van Rijn valt te lezen dat dit een opmerkelijk besluit is. *'In de Green Deal werd vastgelegd dat een kwart van de bouwrechten ten goede komt aan de lokale gemeenschap. Nog nooit eerder werd in Nederland op deze wijze, voorafgaand aan de ruimtelijke procedure, zeker gesteld dat de lokale gemeenschap mee kan profiteren van de opbrengst van het windproject. Ook de omvang van de participatie, 25 procent van de totale opbrengsten, is op zo'n grote schaal niet eerder voorgekomen.'* Bestuurder Anne-Marie Spierings zegt daar terugkijkend het volgende over: *'Als je goed overlegt met de gemeenschap en bewoners laat meeprofitieren van de opbrengst, gaat het goed. We zijn begonnen met de bouw van windmolens als een ongetrainde sprinter, maar het is een marathon.'*

Dat laatste *'is nog niet eerder op zo grote schaal voorgekomen'*, beseft ook een flink aantal betrokkenen. Lamers (RWS) is er dan ook nog niet helemaal gerust op. *'De juristen bij ons zijn er niet zeker van óf we als Rijk eigenlijk wel op deze manier sociaal-financiële eisen aan grondgebruik en het voorkeursalternatief mogen koppelen. We gingen dus nu - eigenlijk voor het eerst - Rijkseigendom voor een windpark gunnen op basis van pure kwaliteitseisen.* Voor ons was de zoektocht zoveel mogelijk van de geest van dit project mee te nemen in onze tender, terwijl we

voor de eisen op gebied van lokale participatie moesten verwijzen naar de overeenkomst die met de provincie wordt afgesloten.' En dus vraagt Lamers zich af of de gesloten overeenkomst ook écht toekomstbestendig is. *'Wat gebeurt er met die lokale participatieparagraaf als een grote buitenlandse investeerder de tender wint? Of als hij straks na gunning die molens van een andere partij koopt? Gedraagt die zich dan nog steeds als goede buur?'*

Samenwerking is de motor achter alles

Dat neemt niet weg dat veel partijen lovend zijn over de gekozen aanpak en dus ook over de gesloten Green Deal. En niet alleen over de aanpak. Ook over de samenwerking is Bosch & Van Rijn ronkend: *'In nauwe samenwerking met de vier gemeenten, de provincie en adviseur Martijn Messing regelde Bosch & van Rijn het ondertekenen van de Green Deal. Het laat zien dat participatie van de lokale gemeenschap steeds belangrijker wordt bij het ontwikkelen van duurzame energieprojecten. Een goede, gestructureerde samenwerking tussen gemeenten, provincie en projectontwikkelaars is hierbij onmisbaar.'* Wat overigens, zo stellen de betrokkenen zelf vast, meehelpt bij het sluiten van zo'n complexe deal is openheid en elkaar opzoeken bij problemen. Dat bevestigen Teun Lamers van RWS Jeroen Dooper (Bosch & Van Rijn): *'Dat maakt dat je elkaar op momenten dat het nodig is, net wat gemakkelijker belt.'*

Het fonds voor lokale participatie is op deze manier mogelijk gemaakt: BN/De Stem haalt wat 'quotejes' op: *'Het zijn pittige vraagstukken en daarvoor moet je samenwerken'*, zegt Thomas van der Pluijm van de gemeente Drimmelen. Het college van die gemeenten heeft de STED (Stichting Energietransitie Drimmelen, red.) aangewezen om samen met inwoners te kijken waar de opbrengsten het beste aan besteed kunnen worden. ZLTO, het Traais Energie Collectief, Woonvizer, Bedrijvensnetwerk Drimmelen en de verschillende dorpsraden praten mee. *'De molens komen er toch, dus we willen dat de gemeenschap er zoveel mogelijk van profiteert'*, zegt Jurgen Roovers van de werkeenheden Wind A16.

Jurgen Roovers is als ambtenaar van de gemeente Breda al bijna vanaf het begin bij het A16-traject betrokken als procescoördinator participatie. En hij is stellig over de noodzaak van echte samenwerking. Mocht hij ooit gedacht hebben dat energietransitie een onderwerp is dat met een voorhoede kan worden opgepakt, dan is die gedachte na de eerste gebiedsavonden er sowieso niet meer. *'Op de eerste avonden kregen we écht de wind van voren.'* Daar waar de gemeente al best wat ruchtbaarheid aan de mogelijke komst van windmolens had gegeven, was op zijn zachtst gezegd lang niet iedereen bereikt. *'Sommige mensen wisten het gewoon echt niet.'* Dan kan je dus nog zo'n mooie lokale participatieparagraaf hebben opgetuigd, het is *'belangrijk dat er bij inwoners allereerst acceptatie ontstaat'*, voordat er überhaupt windmolens geplaatst gaan worden. Pas als dat helder is, kan je *'met mensen in gesprek om te kijken of er ook belangstelling is voor ook het participatieve gedeelte.'*

Uiteindelijk leidde dat tot goede gesprekken, *'waarin we veel hebben opgehaald'*. En waarmee de kaders van het windmolentraject ook echt bijgeschaafd zijn. *'Met name rond wensen voor geluid, en ook om cumulatieve normen op de geluidsbelasting toe te passen.'* Pas toen dat geregeld was, kon het over het verdelen van de financiële middelen gaan. En kwamen vragen aan de orde als: *'wat willen we? Willen we isolatie of korting op de energierekening?'* Roovers: *'Zo ontstond*

uiteindelijk een Programma van Wensen vanuit de verschillende bewoners. En pas dan ontstaat een houding als 'De molens komen er toch, dus we willen dat de gemeenschap er zoveel mogelijk van profiteert'. En zelfs met de participatieparagraaf is de uiteindelijke échte participatie van inwoners bij de energietransitie nog steeds een zaak van een paar enthousiastelingen. 'Een enkeling zegt daarbij: ik wil aan de slag. Met die vergoeding. En met de direct omwonenden. En ik wil invloed kunnen uitoefenen via eigenaarschap.'

Het (positieve) effect van de lokale participatieparagraaf

Ook de formele gesprekspartners in de wijken en dorpen zijn - uiteindelijk- enthousiast over de lokale participatieparagraaf. Ad Brekoo (van de wijkraad Haagsche Beemden) stelt vast dat die lokale participatieparagraaf belangrijk was. Vooral ook in het gesprek met de inwoners van de buurten: *'Wij wilden als wijkraden ook praten over de lokale participatie. We hebben toen het initiatief genomen om mensen goed te informeren. Lokale participatie is voor ons echt een kans om ook iets positiefs te stellen tegenover de overlast die je krijgt. In de klankbordgroep is dit regelmatig aan de orde geweest. Wij hebben daar steeds gezegd: we zijn niet tegen de windmolens, maar degenen die de lasten ervan hebben, moeten ook de lusten krijgen.'* Niet alleen de dorps- en wijkraden zijn positief. Ook andere, minder georganiseerde inwoners van de dorpen in het gebied beginnen enthousiast te worden. Al was dat zeker geen 'zekerheidje' (om het maar eens in jargon te zeggen).

Cok Hop en Allan den Rooijen staan misschien wel 'model' voor die langzaam groeiende betrokkenheid. Waarbij 'acceptatie' van windmolens overigens op geen enkele manier verward moet worden met 'instemming.' Beide inwoners van Lage Zwaluwe zijn, om het maar eens mild te zeggen, niet op voorhand enthousiast over de plannen van de gemeente (en provincie) om in hun leefomgeving windmolens te plaatsen. En ondanks een intensief participatie- en communicatietraject zijn ze allebei eigenlijk pas laat bij het project betrokken geraakt. Dat ligt ook wel een beetje aan henzelf, zo stellen ze zelf eerlijk vast. Eigenlijk dachten ze allebei altijd dat *'die molens wel elders zouden landen'*. Sterker nog, toen ze bewonersbrieven van de gemeente over inspraakavonden op de deurmat zagen ploffen, dachten ze: *'dat is niet voor ons.'* Eerlijk zeggen ze dan ook, dat ze zich om die reden ook niet betrokken hoefden te voelen: *'als je denkt dat het niet voor jou is, dan voel je je ook niet betrokken.'*

Dat is ook niet zo heel gek: volgens de oude plannen van de gemeente Drimmelen en Moerdijk leek een andere locatiekeuze dan die voor de Klaverpolder meer voor de hand te liggen. Beide gemeenten hadden immers ooit de Klaverpolder uitgesloten als zoeklocatie.

Allan den Rooijen is een vitale eind-vijftiger. Hij kocht zijn boerderij in Lage Zwaluwe bewust. Vooral om het vrije uitzicht op de weilanden. En juist op die plek zijn nu windmolens gepland. Tegen Omroep Brabant is hij openhartig: *'Voor zijn pensioen kocht hij een boerderij met een flinke tuin, een zwembad en wat paarden. Klapstuk was het prachtige uitzicht. 'Dat wordt een heel stuk minder aantrekkelijk met die windmolens [...]. Hij schrok [...] flink toen hij hoorde dat er tien grote windmolens achter zijn huis komen. 'Ik voel me echt belazerd.'* Sterker nog: hij laat het er in eerste instantie ook zeker niet bij zitten. Hij tekent bezwaar aan, en zoekt hulp van een advocaat. Maar is ook weer zo eerlijk om toe te geven dat zijn advocaat uiteindelijk constateert *'dat*

het proces zorgvuldig is gebeurd.' En dan kan je een paar dingen doen, stelt Allan vast: je kan je blijven verzetten. Of je kan er maar het beste van proberen te maken. 'Ik had geen zin om een Don Quichotte te worden.' Cok is net zo realistisch: 'Toen eenmaal duidelijk werd dat die molens er toch zouden komen, moet je ook meewerken.' Sterker nog, ook al is ze het er niet mee eens, ergens begrijpt ze wel dat deze plek een kans maakt. 'Hier wonen natuurlijk maar weinig mensen. Dus je moet ook realistisch blijven.'

Ook over de mogelijke kracht van de lokale participatieparagraaf in de Green Deal zijn ze duidelijk: Uiteraard profiteren ze van die lokale sociale participatie. Maar in hun ogen kunnen 'geld' en 'winst' ook heel snel voor tweespalt zorgen. *Waar we bang voor waren: wat doet dat geld met de buurt? De een kan er namelijk anders over denken dan de ander. Als het de een winst (geld) oplevert, en de ander heeft alleen overlast...'. In hun ogen is dat niet alleen oneerlijk. 'Voor je het weet, drijft het je ook als dorp uit elkaar.'* En dus gaan Cok en Allan zich vanaf dat moment gezamenlijk hard maken om alle opbrengsten eerlijk te delen. *'We zijn zelf bezig om een verdeelsleutel te maken, maar let op, hè, die is nog niet vastgesteld, zodat we allemaal eerlijk en open weten, wie welk bedrag krijgt.'* Met als doel om ook samen andere energietrajecten op te zetten. *'Ik kom uit de chemie, dus ik zou weleens willen experimenteren met een waterstoffabriek.'* Maar ook de collectieve inkoop van warmtepompen kan een optie zijn. Of zonnepanelen. *'Het is onze plek',* legt Allan uit: *'Dus zullen we het samen moeten oppakken.'* En dan hoeft je het volgens hem principieel niet met elkaar eens te zijn. *'Een boer bij mij achter moet kunnen blijven zeggen dat hij die molens best zou willen. Dat snap ik, want dat zijn vaste, aanvullende inkomsten. Maar hij moet van mij kunnen snappen dat ik er eigenlijk op tegen ben.'* Dat begrijpen ze in Lage Zwaluwe inmiddels goed. En dat is maar goed ook, denken Cok en Allan. *'Als dat niet het geval is, nou, dan is je buurt weg.'*

Ook de commerciële partners zijn tevreden

Niet alleen de wijkraden zijn enthousiast. Ook bij commerciële partijen is er tevredenheid over deze deal. En dat is toch wel opmerkelijk. Voor ontwikkelaars was die lokale participatieparagraaf namelijk een verplichting. Als een partij die paragraaf niet wilde ondertekenen, kwam de betreffende locatie niet (meer) voor ontwikkeling in aanmerking. Zo wilde de provincie een *level playing field* garanderen. Alle partijen die in aanmerking komen voor het bouwen van een windmolen in het gebied moesten de green deal tekenen. Zo voorkwam de provincie dat ontwikkelaars tegen elkaar op zouden bieden voor zoveel mogelijk lokale participatie. Of de andere kant op: dat het belang van de lokale participatie verderop in het project het toch moet afleggen tegen andere belangen.

Het is dan ook niet gek dat er aan deze green deal de nodige besprekingen aan zijn gewijd. *'Dit was en is moeilijk, want dit is in Nederland nog nooit eerder gedaan',* weet ook Arthur Vermeulen (van Raedthuys/Pure Energie). Vermeulen, een vijftiger die met passie over windenergie en duurzaamheid kan praten, is een oude rot in het vak. Al sinds 1993 is hij actief in het uitbaten van windmolens. In dat jaar begon hij als salesmanager bij Tacke Windtechniek. Om iets meer dan vier jaar later de overstap naar de windturbine-tak van Siemens Nederland te maken. Jaren later is hij actief als directeur van Raedthuys/Pure Energie Nederland en nog steeds bezig om de energietransitie in Nederland te versnellen.

Hij is er trots op dat zijn bedrijf vanaf het begin bij het nadenken over deze vorm van participatie betrokken is geweest. Zelfs in de wetenschap dat daarmee de opbrengsten voor de commerciële partijen verminderen. *'Wij stonden mede aan de wieg van de green deal.' En: 'Lokale participatie weegt absoluut op tegen gederfde inkomsten.'* Die houding is niet alleen ingegeven door blijmoedige medemenselijkheid, verduidelijkt Vermeulen. *'Bij ons is er ook echt het besef dat als je het onderste uit de kan wilt hebben, je het deksel op de neus krijgt.'*

Ontwikkelaars van windmolens zijn in de loop der jaren gewend geraakt aan samenwerking op lokaal niveau. Een actief lokaal energiecollectief is in veel gevallen een gedroomde partner om een windproject op te kunnen starten. Eigenlijk *'kijken we dan bijna altijd of we een deal kunnen maken.'* Vermeulen is open over zijn belangen: *'Ik nodig altijd graag de buurt uit om zich te organiseren. Maar we zijn geen Sinterklaas.'* En dus ontstaan er op lokaal niveau allerhande constructies waarin overheden startkapitaal lenen of verstrekken aan de gemeenschap. Dan *'gaat de overheid dus eigenlijk met belastinggeld ondernemen. Maar ik ben daarin pragmatisch. Als we het op deze manier voor elkaar kunnen boksen, is dat prima. Er zitten voordelen aan. En dan ben ik zakelijk.'* Dat is en blijft overigens een commerciële transactie, zo stelt Vermeulen vast. *'We hebben het niet weggegeven. Waar wij naar streven is dat de gemeenschap met ons samen wil gaan ondernemen.'* In goede, maar ook in slechte tijden. Want, legt Vermeulen uit: als het zakelijk minder gaat met een molen (bijvoorbeeld omdat deze te lang stilstaat), krijgen de lokale partners *'ook last van de rode cijfers. Ook in die zin is het een gelijk samenwerkingsverband'*. Michael Daamen (van 'de Dorpsmolen') bevestigt niet alleen het belang van die Green Deal, maar ziet ook dat Raedthuys/Pure Energie écht enthousiast was. *'Die Green Deal was de motor achter de lokale participatie. En een partij als Raedthuys zag dit ook echt als een kans.'* Maar, zo benadrukt Daamen, het is ook echt een gezamenlijk proces geweest. *'Ook wij hebben daaraan bijgedragen. Wij hebben tegen Raedthuys (en andere ontwikkelaars) gezegd: ga nu eens echt kijken hoe je kunt werken aan meervoudige waardecreatie.'*

De Green Deal heeft iedereen geïnspireerd. Sterker nog, Vermeulen is ervan overtuigd dat 'wind op land' in de toekomst eigenlijk alleen nog maar met behulp van lokale participatie mogelijk is. *'Dat staat eigenlijk ook zo te lezen in het nieuwe Klimaatakkoord. En dat is ook belangrijk, want alleen zo komt het echt voor elkaar. Anders ben je straks alleen nog maar bezig om elkaar te bevechten.'* Ook anderen zijn die mening toegedaan. Jurgen Roovers bijvoorbeeld, stelt vast dat *'sociale innovatie noodzakelijk is voor de energietransitie'*. Maar ook hij ziet de waarde van de gemeenschap terugvloeiende middelen nadrukkelijk niet als een louter commerciële transactie. *'Het geld dat binnenkomt is nadrukkelijk méér dan sociaal smeergeld. Het is niet voor niets gelabeld als een middel dat ingezet moet worden voor de versnelling van de energietransitie.'*

The finest moment

Eigenlijk is dit hoofdstuk in zekere zin dus ook een terugblik. Het is misschien wel *'the finest moment'* van Michael Daamen en Martijn Messing. Hun droom om de samenleving écht te laten profiteren van de komst van windmolens is nu, na al die jaren, geen droom meer, maar werkelijkheid. Weliswaar een papieren werkelijkheid, maar wel eentje die met handtekeningen is verzilverd. Michael Daamen voelt zich bevestigd in het belang van 'samen optrekken'. *'In mijn ogen kan de energietransitie al slagen als je bereid bent om echt samen verantwoordelijkheid te*

nemen voor de opgave.' Dat is de kern van de dorpsmolen-gedachte, want samen verantwoordelijkheid nemen, betekent logischerwijs ook 'mede-eigenaarschap van zo'n molen. Daamen en Messing zijn blij dat die lokale participatieparagraaf geen vanzelfsprekendheid is. Vooral ook, omdat 'alle grondposities al niet meer in het bezit van de gewone inwoners waren.' En dus moesten de inwoners op een andere manier aan tafel komen, dan via een simpele uitruil van 'grond voor opbrengst'.

Oprichting WindCent: 'alle inwoners profiteren mee'

In de dagen na de ondertekening van de Green Deal is er meer publiciteit. Dit is namelijk het moment dat in de verschillende gemeenten daadwerkelijk de stichtingen Energietransitie kunnen worden opgericht en deze ook hun rol kunnen pakken om de winsten uit de windmolens naar de samenleving te laten terugvloeien. Het is nog onduidelijk waaraan en hoe de gelden precies worden besteed. Dat moeten de stichtingen en de gemeenten gezamenlijk gaan bepalen. BN/DeStem plaatst over de oprichting van Windcent in Zundert een bericht met de mogelijke effecten van de green deal. *'Inwoners van Zundert gaan profiteren van de windmolens die in hun gemeente worden geplaatst. Een kwart van de opbrengsten wordt straks besteed aan doelen die de leefbaarheid in de kernen van Zundert ten goede moeten komen. Wat die doelen precies zijn, is nog niet duidelijk, zegt de Zundertse wethouder Piet Utens. Dat is aan een nieuwe stichting die in het leven is geroepen, de stichting WindCent. Met die stichting is eerder deze week een 'rekening-courant overeenkomst' gesloten. Daarin zijn enkele financiële afspraken vastgelegd. Als startkapitaal heeft de gemeente Zundert alvast 40.000 euro op rekening van WindCent gestort. De provincie en Enpuls hebben dat bedrag verdubbeld. Utens: 'Met de 80.000 euro kan de stichting nu van start om één en ander alvast op te tuigen', aldus het bericht van BN/DeStem.*

Kortom, de inkt van de green deal is nog niet droog of er wordt een stichting opgericht in de gemeenten. De betrokkenen kunnen aan de slag met het verdelen van de opbrengsten. En de belangrijkste uitdaging is om er in de geest van Messing en Daamen voor te zorgen dat de inwoners blijvend voordeel hebben van de energietransitie.

12

Concept MER: growing up in public

Het is inmiddels de zomer van 2017. In het afgelopen halfjaar is het project in een stroomversnelling geraakt waar het nog niet is uitgekomen. De 24 verschillende varianten van begin dit jaar, zijn in april naar 11 varianten teruggebracht en worden onderworpen aan een milieueffectrapportage. Uiteindelijk moeten we toe naar één voorkeursalternatief. Nog net voordat Brabant met zomervakantie gaat, vindt de presentatie van de concept-MER plaats.

Eerst de raad, dan het publiek

De zon schijnt maandag 10 juli volop tijdens de eerste presentatie van de MER-resultaten voor de raads- en statenleden. Zo'n mooie zomeravond, waarover een van de aanwezigen verzucht: *'je had ook heel wat leukere dingen kunnen bedenken om te doen, op zo'n avond'*. Het is desalniettemin druk. Plaats van handeling dit keer: het stadskantoor in Breda. In een zaal die weliswaar groot genoeg is voor de aanwezigen, maar toch druk oogt. Dat ligt misschien wel aan het feit dat er 11 levensgrote banieren verspreid door de ruimte staan. Op deze banieren worden de contouren van geluid en slagschaduw getoond, en krijgt iedere variant nog een aantal statistieken mee. Zo is bijvoorbeeld ook het aantal geluidgehinderde woningen en het aantal huizen dat last heeft van slagschaduw exact aangegeven. Op deze 11 banieren zijn de concept-resultaten te zien van de milieueffectrapportage, die in de afgelopen drie maanden op de 11 varianten is opgesteld.

Van iedere variant is uitgerekend hoeveel inwoners last zouden ondervinden van slagschaduw en geluid. Overigens heeft niet iedereen begrepen dat eerst de 11 varianten onderling zijn bekeken, maar dat daarna uit al deze verschillende scenario's de beste elementen zijn gehaald om tot één gecombineerd VoorkeursAlternatief (VKA) te komen. Hierdoor is het aantal woningen in het VKA uiteindelijk naar 88 woningen teruggebracht die binnen de contour van de 42 dB L_{den} -norm liggen. Was van de 11 het beste scenario gekozen, dan zouden in de beste variant 134 woningen binnen die norm liggen. Met andere woorden: het VKA is dus een optimalisatie van alle varianten, waarbij zowel met geluid als slagschaduw rekening is gehouden.

Niet alle onderzochte aspecten wegen even zwaar. Dat heeft te maken met het participatieproces. Verreweg de meeste bewoners vinden geluid het belangrijkste onderdeel. *'Geluid, geluid en nog eens geluid'*, vat projectleider Erik Bruggink het samen. Daarmee is rekening gehouden. In de uiteindelijke variant is gekozen voor zo weinig mogelijk mensen binnen de contour van 42 dB L_{den} , de contour waarbinnen je redelijkerwijs de windmolens kan horen. Uiteraard zijn andere aspecten als slagschaduw, landschap en milieu niet helemaal onbelangrijk geworden, maar geluid staat op 1, 2 en 3.

Dat leidt wel tot de gekke situatie dat alle varianten vanuit landschappelijk uitgangspunt zijn opgesteld, en dat het landschap aan het einde van het traject ondergeschikt is. Will de Wijs zegt

daarover: *'Overall in het gebied is er gekozen voor lange lijnen, behalve hier bij Galder. Hier staat een driehoekje. Dan kun je toch niet zeggen dat je nog vanuit landschappelijk perspectief redeneert.'*

Maar bij het voorkeursalternatief zijn we nog niet. Terug naar de zomeravond in Breda: alle varianten staan op banieren. En die banieren doen hun werk. Ze zorgen ervoor dat de varianten echt gaan leven voor de bewoners. Mensen kunnen zien welke effecten een bepaalde variant op hun woning heeft. En wie een klein beetje door de resultaten van de milieueffectrapportage heen kijkt, ziet ook al welke varianten wel en welke geen kans maken om uiteindelijk tot de volgende selectie door te dringen. Dat geeft rust bij sommige inwoners, beaamt ook Floris van de Vooren van de Stichting Voordewind. *'Het was duidelijk dat de provinciale ambitie was om het aantal geluidgehinderden te beperken. Daardoor kon je toen ook al zien welke varianten wel en welke geen kans maakten. En je ziet dat de discussie heel anders wordt als je wel of zelf niet getroffen wordt.'*

Van de Vooren gebruikt de bijeenkomst zelf om de wens tot een maatschappelijke kosten- en batenanalyse nogmaals onder de aandacht te brengen. *'Een MER kijkt alleen naar de effecten op milieu. Wij vinden dat je ook een afweging moet maken van de kosten en baten die dit oplevert voor de maatschappij. Dan denk ik bijvoorbeeld ook aan de waardedaling van woningen. Erik van Merrienboer had al eerder aan ons aangegeven dat hij een MKBA interessant vond, maar zijn besluit er niet door kon laten bepalen. En dat de provincie daaraan niet inhoudelijk zal deelnemen, maar wel bereid is als klankbord op te treden. Toen zijn we de MKBA maar zelf gaan uitvoeren. Een ambtenaar van de provincie was aanwezig bij de vergaderingen van de klankbordgroep MKBA.'*

En dan de bewoners

De rest van de week is het woord aan de bewoners. Tijdens twee bijeenkomsten in Wagendorp en Rijsbergen kunnen bewoners kennisnemen van en vragen stellen over de bijeenkomsten. Ook in deze zalen krijgen de banieren een prominente plek. Bovendien is er voor bewoners nog de gelegenheid om korte colleges te volgen over windenergie. De mensen worden welkom geheten door projectteamleden. Inmiddels heeft het er alle schijn van dat de aanwezigen met elkaar een community aan het vormen zijn. De meeste aanwezigen zijn bij het projectteam bekend en kennen elkaar bij de voornaam. Er worden handen geschud - bijna op het vriendschappelijke af - en sommige mensen lopen naar binnen en roepen naar projectleider Erik Bruggink: *'Weten jullie nou nog niet waar die windmolens moeten komen?'*

Eenmaal binnen is de sfeer niet alleen maar gemoedelijk. Er zijn naast toelichtende ook kritische vragen. Niet gek, als je de grote poster bekijkt die centraal in de ruimtes hangt. Daarop staan van alle 11 varianten alle statistieken. Op de poster is niet alleen zichtbaar hoeveel woningen er daadwerkelijk hinder gaan ondervinden. Ook wordt met plusjes en minnetjes aangegeven hoe de verschillende varianten scoren op 'landschap', 'natuur' en de andere indicatoren van de milieueffectrapportage. Wie de scores bekijkt, kan zo zien welke varianten het best scoren op de verschillende onderdelen.

De grote, op dat moment nog onbeantwoorde, vraag is op dat moment welke van de verschillende varianten 'het' uiteindelijk gaat worden. Nog specifiekere: veel bewoners vragen zich af of zij vanuit hun woning de windmolens gaan zien of horen. Regelmatig wordt door een bezoeker gewezen naar een stipje op de kaart dat een woning moet voorstellen. Sommige mensen kunnen opgelucht ademhalen als ze alle 11 varianten zijn langsgegaan. Anderen nog niet. Zij vinden hun woning in één of meer varianten terug in een rood of blauw vlak en dat betekent dat ze mogelijk last krijgen van de windmolens.

Toch moet er gekozen worden, weten de bezoekers. Op de bijeenkomst hangt namelijk ook een poster waarin het proces wordt uitgelegd. Uiteindelijk zal er voor één variant gekozen moeten worden, waar er ooit 24 in de trechter zijn gestopt. De conclusie die veel mensen trekken is dat één van de varianten die op een banier staat uiteindelijk het definitieve 'voorkeursalternatief' gaat worden. De provincie legt op de bijeenkomsten uit dat dit niet het geval is. *'Alle resultaten gaan in de trechter, en daaruit komt een variant waarin we de beste varianten met elkaar combineren. Die zal dus waarschijnlijk beter zijn dan de beste variant die hier vandaag hangt'*, probeert projectleider Erik Bruggink onophoudelijk uit te leggen tijdens die avonden.

Cok en Allan uit Lage Zwaluwe zijn helder: het proces heeft een voor hen niet gunstige uitkomst gekregen. De molens komen zoals het ernaar uit ziet als het ware in hun eigen voor- en achtertuin. Dat staat in alle varianten ingetekend. Ze beseffen dat *'de overheid best naar ons geluisterd heeft. Uiteindelijk zijn de molens wel wat verder naar achteren geplaatst.'* Maar - uiteraard - zijn ze niet blij met de uitkomst. Sterker nog: *'Moerdijk heeft nu alle molens als het ware in de rug. Dus die hebben in ieder geval geen last meer van slagschaduw.'* Hun eigen uitzicht zal uiteindelijk worden aangetast. Maar wederom zijn ze opmerkelijk consistent in hun opvatting dat blijven protesteren geen optie is. Sterker nog: 'je wil, je mag een ander natuurlijk ook niet willen opzadelen met 'jouw' molens'.

Voor Erik Bruggink was dit niet meer dan logisch. *'Wij wilden een transparant proces voeren. In het traject ben ik het vaak oneens geweest met mensen en ook hebben we met het Bewonersplatform Voor de wind weleens tegenover elkaar gestaan. We waren het niet altijd eens. Maar ik heb ze altijd serieus genomen. Dat zijn waarden die je hebt.'*

Terug naar de avonden

Ook tijdens de avonden, waarop de concept MER wordt gepresenteerd zijn dergelijke geluiden te horen. Natuurlijk gaan de gesprekken over de uitkomsten van de verschillende onderzoeken. Maar tegelijkertijd staan diezelfde resultaten niet echt ter discussie: ergens is wel helder, dat windmolens op andere dan de voorgestelde plekken meer overlast zouden veroorzaken. Maar dat neemt niet weg dat er onvrede is. Cok Hop, van de bewoners in Binnen-Moerdijk is eigenlijk vooral boos over de MER in zijn algemeenheid. *'Moeten we echt rekening gaan houden met vogels? Met zeearenden? En mensen, die echt in hun leefomgeving worden aangetast door de komst van windmolens, daar wordt overheen gewalst? Dan wordt gezegd: daar zijn minder mensen, dus minder mensen hebben er last van. Natuurlijk, dat klopt. Maar de mensen die er wél wonen, hebben er wel last van.'*

Eenzelfde soort klacht heeft ze naar aanleiding van het participatieproces. *'Zeker ontmoet je ook begrip van het projectteam, maar als ik eerlijk ben, helpt dat niet echt. Het verzacht op zo'n moment wel, maar het wordt extra zuur als je dan toch merkt dat er windmolens gaan komen. Het is uiteindelijk een beslissing van de politiek. Als Erik van Merrienboer besluit dat ergens windmolens moeten komen, dan moet de ambtenaar het gewoon uitvoeren. Dus aan begrip van het projectteam heb je eigenlijk niks. Misschien is het dan nog wel eerlijker om helemaal geen participatieproces te hebben.'*

Aan het eind van de avonden begin juli is er - als we het bestuurlijk bekijken - nog niets besloten. Het is wel het laatste grote openbare moment voordat er besloten wordt over het voorkeursalternatief. Het gesprek is gevoerd. De laatste, lastige, keuzes moeten worden gemaakt. Naar buiten wordt het rustig, maar op het projectbureau wordt hard gerekend aan het beste voorkeursalternatief, waarin geluid de belangrijkste factor is.

Onrust in Moerdijk

September 2017. De zomer is weliswaar voorbij, maar niet iedereen is uitgebreid op vakantie geweest. Het Bewonersplatform Voor de Wind West-Brabant heeft onder leiding van Floris van de Vooren juist een belangrijk deel van de zomer doorgewerkt aan de 'eigen' MKBA. Ook de ambtenaren en projectmedewerkers van provincie en gemeenten hebben de zomer hard doorgewerkt. Het opstellen van het voorkeursalternatief is een hele kluit. Waarbij het doel uiteraard is om een zo gedragen mogelijk voorkeursalternatief op te stellen. Zodat er ook ('hè, hè, eindelijk' zou een aantal bewoners verzuchten') antwoord gegeven kan worden op de vraag 'waar die molens nu eigenlijk echt gaan komen'.

Een MER? Eerst nog een MKBA

'Wij zijn zelf maar aan de gang gegaan met een MKBA', vertelt Van de Vooren. 'In ons netwerk bij het bewonersplatform zit een groot aantal mensen, die beroepshalve over kennis en kunde beschikken.' Sterker nog, Van de Vooren is ervan overtuigd dat Voor de Wind in staat moet zijn een eigen MKBA te maken. Logisch, vindt hij. 'Een aantal van onze leden was zó betrokken bij dit project, dat ze bereid waren om hun tijd, kennis en ervaring in te zetten om zo'n MKBA ook daadwerkelijk op te stellen.' Daarbij laat de Stichting overigens ook 'buitenstaanders' meekijken en meedenken. 'We hebben ook een eigen klankbordgroep in het leven geroepen. Daarin zat ook iemand van de provincie.'

Op 4 september 2017 ziet deze MKBA het licht. Een rapport met een veelzeggende ondertitel *'Een noodzakelijke aanvulling op de milieueffectrapportage'*. In 33 pagina's werkt het bewonersplatform uit, hoe in hun ogen de plaatsing van windmolens óók zou kunnen. En werken ze bovendien uit waarom er een voorkeur bestaat voor de zogenoemde M9-variant. In de inleiding van het MKBA-rapport is dat als volgt geformuleerd: *'In de maatschappelijke kosten-batenanalyse zijn de milieueffecten opgenomen in de vorm van positieve baten wegens de vermeden uitstoot van CO₂ en andere stoffen en negatieve baten wegens de verslechtering van het woon- en leefklimaat.'* En vervolgens: *'Dat betekent dat in de maatschappelijke kosten-batenanalyse rekening is gehouden met de criteria geluid, slagschaduw en energieopbrengst van de provinciale milieueffectrapportage. In aanvulling daarop hebben wij indicatoren geformuleerd voor de aantasting van de natuur en het landschap; laatstgenoemde is ontleend aan de milieueffectrapportage. Deze indicatoren zijn aan de baten-kostenverhouding door middel van een multicriteriamethode toegevoegd. De rangorde naar afnemende totaalscore van de opstellingsvarianten is niet exact gelijk aan die op basis van de baten-kostenverhouding, maar de verschillen zijn zeer gering. Variant M9 scoort wederom het hoogst.'*

En dus start 'september' met een presentatie van de Maatschappelijke Kosten- en Batenanalyse (MKBA), die door het Bewonersplatform Voor de Wind opgesteld is. Nadat het rapport formeel is opgestuurd, wordt een bijeenkomst met de projectgroep Wind A16 belegd. Alhoewel er zeker

waardering is voor de tijd en moeite die Voor de Wind in de MKBA gestopt hebben, is niet iedereen even enthousiast over het resultaat. Van de Vooren: *'Van een van de ambtenaren van de Provincie kregen we te horen dat de MKBA niet alleen niet objectief was, maar ook niet professioneel opgesteld.'* Onterecht, vindt Van de Vooren: *'Ik heb dat als heel badinerend ervaren.'* En het steekt hem ook wel. In zijn ogen hebben professionals als Ruud van Rijn nu juist actief meegedacht.

Ook in de conclusies herhaalt het Bewonersplatform zijn voorkeur voor variant M9: *'Bij alle uitstootprijzen scoort variant M9 van alle varianten het hoogst op de baten-kostenverhouding en M11 het laagst en bij een uitstootprijs van € 50 het één na laagst; het laagst scoort dan M5. De varianten M1, M6 en M7 scoren bij een uitstootprijs van € 30 en € 50 goed in vergelijking met andere varianten.'*

Variant M9 heet in de beschrijving 'Corridor honingraat hoog'. Dit opstellingsalternatief heeft impact op de natuurgebieden Markdal (Weimeren) en het Hollands Diep. En gaat uit van de plaatsing van zogenoemde 'hoge molens', in drie clusters: bij knooppunt Klaverpolder en rond Hazeldonk. En een groter cluster rond knooppunt Zonzeel.

In de bespreking van het MKBA-rapport wordt er met belangstelling geluisterd. Maar het rapport bevat in de ogen van de projectgroep Wind A16 geen argumenten, die de visie op het 'beste alternatief' radicaal doen kantelen. Het MKBA wordt dus voorlopig voor kennisgeving aangenomen.

Het rapport van de milieueffectrapportage

Gesprekken landen in rapporten. In de loop van 2017 kijkt Bosch & Van Rijn in de milieueffect rapportage terug op het hele proces sinds eind 2016 en met name hoe er in drie 'grote rondo's' gewerkt is van 'veel alternatieven' naar '11 varianten'. In de eerste ronde is er vooral op schetsniveau gewerkt. Grofmazige alternatieven, die gemaakt zijn onder leiding van bureau Bosch & Van Rijn. Onder hun leiding heeft een kernteam op basis van GIS-gegevens en landschapsanalyses een groot aantal mogelijke varianten opgesteld. Tijdens dit 'tekenwerk' in deze ronde is toch ook al een aantal varianten afgefallen: namelijk die varianten, die te ver buiten de zogenoemde 1 km-zone vielen, zijn afgefallen. Een voorbeeld daarvan is de 'Lange Lijnen - Zonzeelse poldervariant'.

In een tweede ronde is het gesprek met de verschillende klankbordgroepen gestart met als doel om extra gebieds- en omgevingsinformatie te verzamelen. Zo is de tweede set varianten ontwikkeld: de zogenoemde 'set 2-concept Onderzoeksvarianten'. Daarbij zijn verschillende suggesties van zowel de klankbordgroepen als van het bewonersplatform Voor de Wind overgenomen. Dit heeft geleid tot een aantal verbeteringen. Zo is de afstand tot Moerdijk (ten oosten van de A16) wat groter gemaakt en is er besloten om de kernen Zevenbergschenhoek en Langeweg niet 'in te sluiten' met windmolens. Verder is het totaal aan op te wekken vermogen van een variant beperkt tot 100-120 MW (in plaats van 160 MW, waarmee in de eerste set is gerekend).

In een volgende ronde is nieuwe informatie vanuit het Landschapsatelier, de verschillende publieksavonden, de Inloopavonden en aanvullende informatie van het bewonersplatform 'Voor de Wind' en de conclusies van de vier Raadsinformatieavonden verwerkt. Ook dat heeft

tot een verdere aanscherping van de verschillende varianten geleid. Zo is dankzij de inbreng van de landschapsdeskundigen een windmolen bij Zundert (ten westen van A16) die 'uit de lijn' stond, weggehaald. En is er besloten, dat een zogenaamde haakse, of diagonale opstelling op de snelweg geen voorkeur verdient. Verder is het model 'Poorten' opgeschaald tot robuuste poorten. Ook is het Model Knooppunt Zonzeel aangedikt, zodat er een beter verschil is te zien ten opzichte van het Korte Lijnen-model. Dat is ook gedaan voor de zogenoemde Model Corridor.

Ook de publieksavonden en inloopavonden hebben verbeterpunten opgeleverd. Zo is het gebied rond Hazeldonk vrijgelaten in twee alternatieven (Corridor en Knooppunten). En is, conform de Verordening Ruimte, vastgesteld dat het minimaal aantal te plaatsen windmolens per park tenminste 'drie' is (twee kan niet).

Ook stelt Bosch & Van Rijn vast dat in set 3, vanuit de indicatieve beoordeling, variant 21 *'aangeduid wordt als de variant die het minst overlast geeft aan omwonenden (wens Commissie MER in de NRD om dit te onderzoeken)'*. Waarbij het rapport netjes aangeeft, dat dit in de MER - uiteraard - nog verder en uitgebreid moet worden onderzocht.

Ook de stuurgroep heeft naar set 3 gekeken. Daarbij heeft de gemeente Moerdijk aangegeven dat de invulling van de Klaverpolder met windmolens niet conform een eerder genomen gemeentelijk raadsbesluit is. En heeft de gemeente Zundert aangegeven dat - in haar ogen - alle varianten met meer dan zes windmolens niet conform het besluit van de gemeenteraad van Zundert is. De gemeente Breda heeft aangevuld dat een ondernemer tussen de waterzuivering en de wijk Haagse Beemden in het bezit is van een zogenoemde *'onherroepelijke vergunning voor 2x 850kW windmolens.'*

Op basis van al dit werk zijn er al 11 varianten in het MER opgenomen, die ten opzichte van elkaar een grote diversiteit vertonen. Deze diversiteit staat in sommige gevallen overigens op gespannen voet met het gemeentelijk beleid.

Tot slot staat er in het rapport dat er bij de uiteindelijke variant uiteraard rekening gehouden moet worden met zowel wettelijke als politiek-bestuurlijke kaders. Zo moet er bijvoorbeeld rekening gehouden worden met geldende hoogtebeperkingen (uit het oogpunt van veilig vliegverkeer). Ook geeft het rapport aan dat er een aantal politiek-bestuurlijke kaders (zie hierboven) aangegeven zijn die in politiek-bestuurlijk opzicht weliswaar groot gewicht in de schaal leggen, maar waarvan het de vraag is, wat er in juridisch opzicht houdbaar is. En die, om die reden, in het uiteindelijke voorkeursalternatief (VKA) nog eens expliciet afgewogen dienen te worden. Dan gaat het bijvoorbeeld om de bepaling in de provinciale Verordening Ruimte, waarbij vast gesteld is dat het plaatsen van windturbines in het Natuurnetwerk Brabant niet wenselijk is. Maar ook de eerder genomen raadsbesluiten van de gemeente Moerdijk over de Klaverpolder en het eerder genomen raadsbesluit van de gemeente Zundert met betrekking tot het maximum van zes windmolens, zullen in juridisch opzicht nog eens tegen het licht gehouden moeten worden.

Tegelijkertijd geeft het rapport aan dat er zeker gekeken is naar de gemeentelijke voorkeurslocaties voor windenergie, zoals die zijn aangegeven in het regionaal bod van de gemeenten uit

2011. Ieder bod komt in tenminste één van de varianten terug. Tot slot stelt het rapport vast dat de derde 'set alternatieven' (set 3) ook is getoetst aan de voorkeursopstelling, zoals die door het Bewonersplatform Voor de Wind in zijn MKBA is aangegeven. Ook daarin ziet het rapport dat er tussen beide manieren van kijken grote overeenkomsten zijn: van de 11 opstellingen komen er 7 overeen. De verschillen in keuzes zijn vooral te verklaren uit de wens om 11 *onderscheidende* opstellingsvarianten te onderzoeken.

Tot slot benoemt het rapport nog een aantal technische afwijkingen over de inzet van 'hoge' en 'lage' molens: zo zijn in 'variant 24 Knooppunten Hoog' rond Knooppunt Princeville juist lage windmolens ingetekend, vanwege de geldende hoogtebeperkingen rond de vliegbasis Gilze-Rijen. En is bij hoge varianten rond industrieterrein Hazeldonk, waar in de varianten tussen de drie bestaande (lage) Lagerweij windmolens een vierde windmolen is ingetekend, nu juist ook een lage vierde molen ingetekend. Dit is namelijk vanuit landschappelijk oogpunt te verkiezen boven één hoge molen, die boven de bestaande drie lage molens zou uitsteken. Tot slot zijn ook de drie BCT-(Treeport)-windmolens als hoge windmolens ingetekend.

Presentatie van het voorkeursalternatief (VKA)

Dan is het moment eindelijk daar: oktober 2017 is de presentatie van het Voorkeursalternatief (in jargon: VKA) Windenergie A16. In de voorbereiding van de stuurgroep wordt uitvoerig gesproken om tot een gelijkluidend advies te komen. Uiteindelijk komt er, zoals Erik Bruggink al heeft voorspeld, een VKA uit dat een hybride variant is van alle 11 onderzochte varianten. Met als gevolg dat er daardoor uiteindelijk nog minder woningen geluidshinder ondervinden. Volgens het VKA gaat het 'nu' om totaal 88 woningen die geluidshinder zullen ondervinden, terwijl de beste afzonderlijke variant uitkwam op 131 woningen.

Dat betekent overigens niet dat het VKA een 'hamerstuk' in de stuurgroep is. Niet zo gek ook, als je bedenkt dat nu feitelijk een discussie bij elkaar komt die samenbalt wat er de afgelopen twee jaren aan gesprekken, berekeningen en reacties gevoerd en opgehaald is. En waarbij het ook zo is dat, daar waar iedere gemeente in 2015 nog eigen voorkeurslocaties had, die voorkeurslocaties in sommige gevallen nu verlaten zijn. In gewone mensentaal: er staan nu windmolens ingetekend met goede argumenten en onderbouwd door berekeningen op plekken, waarvan een aantal politici én raden van mening was, dat die plekken niet in aanmerking zouden moeten komen. Dat neemt niet weg dat deze politieke voor- en afkeuren er nog steeds wel zijn, ook aan deze tafel.

Met name het knooppunt Klaverpolder is een 'hete aardappel.' Dat herinnert ook Erik van Merrienboer zich: *'Jaap Kamp had het heel moeilijk in zijn eigen college en raad. Hij wilde geen windmolens bij knooppunt Klaverpolder.'* Kamp op zijn beurt, herinnert zich deze discussies dan ook terdege: *'Ik heb niet altijd gevoeld dat er aandacht was voor de problemen die in de verschillende gemeenten lagen. Weerstand die er lag, werd eerder met 'oog voor het verleden' bekeken.'* Waarmee Kamp maar wil zeggen dat er weliswaar kennisgenomen werd van het feit dat in de verschillende kernen verschillende belangen (zelfs tot op het niveau van raadsbesluiten) over de te plaatsen windmolens leefden, maar dat dit in zijn ogen niet altijd tot begrip leidde. Ergens werd ook wel uitgestraald, dat *'wij jullie probleem niet gaan oplossen'*.

Daar waar de gemeente Moerdijk in een raadsbesluit had vastgelegd dat plaatsing van windmolens 'niet aan de orde' was, wees het voorkeursalternatief nu juist aan, dat deze plek uitermate geschikt was. Voor wethouder Kamp was dit niet gemakkelijk: *'Erik (van Merrienboer), Erik (Bruggink) en Marc snaptten het in welke positie ik kwam te zitten.'* Maar in de stuurgroep leidde dat niet tot veranderende inzichten of standpunten. *'Erik is het verhaal komen uitleggen in het college. Dat heeft een beetje geholpen, maar dat is na een paar weken ook wel weer weggeëbd.'*

In de ogen van Kamp had het dan ook wel kunnen helpen als andere gemeenten, zoals bijvoorbeeld Breda, in staat zouden zijn geweest om *'misschien wat meer dan het veronderstelde deel voor hun rekening te nemen'*. In het College van Moerdijk leidde dat niet altijd tot begrip: *'Wethouders zeiden tegen me: je laat met je spelen.'* Maar Kamp constateert ook: *'Het is wel altijd een gezamenlijk project geweest én gebleven.'* Ook Van Merrienboer benadrukt dat de onderlinge relaties in de stuurgroep goed waren én bleven. Noodzakelijk ook in dit delicate proces. Marc van de Ven zat de stuurgroep voor, dat was een bewuste keuze. *'Zo konden de bestuurders ook in hun natuurlijke rol als bestuurder aan tafel zitten.'*

Ook Jeroen Dooper blikt in soortgelijke bewoordingen terug: *'Natuurlijk ging het om die locaties. Wat zijn de beste locaties om die windmolens neer te zetten.'* Maar hij weerlegt dat Moerdijk misschien wel een te hoge prijs zou hebben betaald: *'Het ging zeker ook over de verdeling noord-zuid, en ook over een gelijkwaardige verdeling tussen de kernen. Daar heeft iedereen zich voor ingezet.'* Overigens niet alleen met als reden om de pijn van de hinder door windmolens eerlijk te verdelen, maar, zo stelt Dooper, ook om de lusten eerlijk te verdelen: *'Er waren tenslotte al heel wat voorbereidingen getroffen om de windmolens deels in lokaal eigendom onder te brengen. En dan moet er natuurlijk wel wat te verdelen zijn.'*

Communicatie naar buiten: het VKA wordt gepresenteerd

De communicatie wordt uitvoerig voorbereid. Het idee is om iedereen die met de plaatsing van windmolens te maken zal gaan krijgen, zo kort mogelijk na de formele bekendmaking aan de leden van de gemeenteraden en de Provinciale Staten te informeren. Aldus geschiedt: iedere inwoner in de directe omgeving van de te plaatsen windmolens (de 88 huishoudens die geluids-overlast gaan ondervinden), vindt binnen de kortste keren een brief op de deurmat. Die brieven worden bij alle 88 huishoudens per koerier bezorgd. Daarnaast ontvangt ook iedereen in een bredere zone langs de A16 een eigen brief. En tot slot worden de mensen die het dichtst bij de windmolens wonen, uitgenodigd voor een bijeenkomst in de buurt. *'Voor als ze vragen zouden willen stellen.'*

Een verrassende demonstratie

Eén van die avonden vindt op 30 oktober plaats. Plaats van handeling: Lage Zwaluwe. De provincie heeft zich erop voorbereid om die avond in een klein gezelschap uitleg te geven en vragen te beantwoorden. Omdat een gericht aantal mensen voor de avonden is uitgenodigd en er bovendien de mogelijkheid is om de hele avond in en uit te lopen, verwacht de provincie dat de bezoekers zich over de avond spreiden. Niets is echter minder waar: in de loop van de dag horen

medewerkers van de provincie dat een groep mensen van plan is om gezamenlijk te protesteren tijdens de bijeenkomst. Ook de media zijn ingelicht en uitgenodigd.

Op Facebook is er namelijk een oproep geplaatst om naar de bewonersavond in Moerdijk te gaan. Niet om over 'nieuwe varianten' te bespreken, maar nu juist alleen om het VKA toe te lichten. Inwoners zijn echter boos.⁴

In allerijl wordt ook de gymzaal van het schoolgebouw in Lage Zwaluwe, waar een klein zaaltje geregeld was, gehuurd. En terwijl het begint te schemeren, stopt een oude autobus in Lage Zwaluwe. Met 'aan boord' inwoners uit de Klaverpolder, die hun ongenoegen willen uiten over het voorgenomen provinciebesluit. Ze hebben een journalist van Omroep Brabant uitgenodigd. De inzet van de bewoners is glashelder, zo vertellen ze aan Omroep Brabant. Als het aan hen ligt, komen twee molens in de Klaverpolder te vervallen: *'Dat is de wens van de gemeente Moerdijk, en ook van ons'*, vertellen ze.

Wim de Pijper, raadslid van Burgerbelangen Moerdijk, en voor de gelegenheid ook de aangewezen buschauffeur, doet uit de doeken, dat in zijn ogen alle wensen van de gemeentelijke werkgroepen zijn genegeerd. *'Die werkgroepen hebben een jaar lang vergaderd, en daar komt dan een gedragen plan uit waar iedereen achter kan staan. En vervolgens gaat de provincie gewoon zijn eigen gang.'* Het spel is op de wagen.

Al snel blijkt dat de komst van de windmolens in de ogen van de demonstranten niet op zichzelf staat. *'Er komen tien molens'*, vertelt een demonstrant. *'Terwijl het dorp Moerdijk toch al zo in het verdomhoekje ligt. We hebben de HSL gehad, de uitbreiding van de A16, het industrieterrein en het gedoe met ChemiePack een aantal jaar geleden. En nu dit weer.'* Het wordt bewoners allemaal te veel. Enige realiteitszin is Wim de Pijper overigens niet vreemd. Hij zegt: *'Waarschijnlijk komen die molens er toch wel, maar niet geschoten is altijd mis. We hebben in ieder geval laten weten dat we het er niet mee eens zijn.'*

Overigens zijn ze niet de enigen die teleurgesteld zijn in de uitkomst. Ook in het AD is een aantal teleurgestelde inwoners aan het woord gelaten. Het bericht in AD begint als volgt: *'Bewoners van Binnen Moerdijk, een buurtschap oostelijk van de spoorlijn in de gemeente Drimmelen, vrezen voor de komst van tien windmolens langs de A16. Een boerderij of vijftien in een verder weids polderland. Sinds een paar jaar runnen Famke en haar vriend Bart Renkens er Poeleke, een landbouw- en recreatiebedrijf pal achter het treinstation.'* Na die plaatsbepaling komt het artikel al snel tot de kern: *'In de zomermaanden hebben ze er een terras waar wandelaars en fietsers wat kunnen eten en drinken. Het loopt goed, ze willen het bedrijf graag uitbouwen met een volwaardige horecazaak in de voormalige koeienstal van de monumentale boerderij. 'Maar nu is er veel onzekerheid', zegt Bart.'* Wat blijkt: een aantal molens is op een nogal korte afstand van de boerderij ingetekend: *'Nabij Poeleke staan vier turbines ingetekend. 'We komen tussen de molens te zitten', concluderen Bart en Famke. Eén molen komt op 300 meter van de boerderij te staan.'*

---

4 <https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/234945/Moerijkers-voelen-zich-belazerd-en-halen-verhaal-bij-de-provincie-over-windmolens>

'Geen flauw idee wat voor impact die zal hebben. Hoeveel geluid gaat ie maken, hoe zit met het met slagschaduw, wat blijft er van ons uitzicht over, kun je hier straks nog wel op het terras zitten?' Maar daar waar Erik Bruggink veronderstelt, dat bewoners in ieder geval gehoord zijn, heeft het er alle schijn van, dat Bart en Famke dat niet zo hebben ervaren. De verslaggever van het AD hoort in ieder geval iets anders: 'Het steekt ze dat bewoners volop hebben meegepraat en -gedacht over de locaties en uiteindelijk konden instemmen met een rij van vijf molens, maar er nu waarschijnlijk tien krijgen, in twee rijen. 'Er is de illusie gewekt dat bewoners inspraak hadden', meent Bart. 'We dachten, als ze er dan toch moeten komen, kunnen we maar beter mee praten', zegt Famke. Het lijkt verspilde moeite geweest. 'Hier is niemand blij mee.: Iedereen is boos en teleurgesteld.'

Ook Hans Kuijpers onderschrijft het gevoelde sentiment. Hij stelt: *'Binnen-Moerdijk voelde zich overvallen.'* In zijn ogen waren de inwoners echt al lang met elkaar in gesprek. En hadden ze ook onderling afspraken gemaakt: *'Nu werd dat ineens anders. Je moet voor de hele gemeenschap iets doen, want ik wil morgen ook nog een kop koffie kunnen drinken bij de buurman.'*

Dat plan waar de bewoners het die avond over hadden, dat kan Jeroen Dooper zich nog goed voor de geest halen. Een flink aantal inwoners van Moerdijk, Zevenbergschen Hoek en Lange-weg is inderdaad een aantal keren bij elkaar gekomen en heeft de 'windmolen-pijn' zorgvuldig verdeeld. Zo hebben de inwoners drie clusters van drie windmolens (in de vorm van driehoekjes) ingetekend. Dooper weet zich echter ook goed te herinneren, dat deze variant goed is doorgerekend: *'Dat was een variant die we echt hebben onderzocht, juist omdat deze variant op draagvlak uit de bevolking leek te kunnen rekenen. Het bleek echter dat deze variant onvoldoende was om de honderd megawatt te kunnen halen, en dat bovendien meer woningen hinder van het geluid van de molens zouden ondervinden.'*

Ergo: deze variant heeft het voorkeursalternatief dus niet gehaald. Naar aanleiding van deze avond besluit de provincie om nog een keer te gaan praten met de inwoners van het gebied. Dat gebeurt: de inwoners en de gemeenten worden uitgedaagd om met een eigen voorstel te komen. Erik van Merrienboer zegt toe, dat er 'toch nog' ruimte is om open te bekijken, hoe het 'nog beter' kan. Waarbij een aantal randvoorwaarden vaststaat: de energieopbrengst moet minimaal hetzelfde blijven ten opzichte van het voorstel van de provincie en bovendien mag de aangepaste variant geen toename in geluidshinder betekenen. De inwoners nemen de handschoen op. En gaan gezamenlijk aan de slag.

Een gezamenlijk voorstel: de 29ste molen komt te vervallen

Zo ontstaat geleidelijk aan een nieuwe - door de inwoners zelf in elkaar gezette - variant. Waarbij de bewoners van Moerdijk en Binnen-Moerdijk (gemeente Drimmelen) hun wensen op tafel leggen: *'Vanuit Moerdijk wilden ze graag dat de noordelijkste molens weg gingen. Daarvan hadden ze het meeste last, omdat ze langs die molens graag weg wilden kijken over het Hollands Diep. Wij wilden twee molens, die ten westen van Station Lage Zwaluwe gepland waren, weg hebben. Al snel bleek dat dat onhaalbaar was, ook door de reactie van de burgemeester en wethouder van de gemeente Drimmelen. We hebben toen het voorstel gesteund van het vervallen van de meest noordelijke molen. Op zich hadden we daar geen voordeel van, maar onderdeel van de deal*

was ook dat de twee lijnen molens het dichtst bij onze woningen naar het westen opschoof. En dat verzachtte ons leed wel een beetje’, vertelt Cok Hop, een van de bewoners in Binnen-Moerdijk.

De provincie zegt toe dit te gaan onderzoeken. En het blijkt dat de bewoners gelijk hadden: met n t een molen minder is er ook genoeg zekerheid om de beoogde opbrengst van 100 MW te halen. En ook het opschuiven van de molens naar het westen, blijkt inderdaad beter uit te pakken voor de geluidshinder in het gebied. Het leidt bij projectleider Erik Bruggink in eerste instantie tot *mixed feelings*. *‘Als ik het op de avond zelf voor het zeggen gehad had, dan had ik het niet gedaan. Maar uiteindelijk was het natuurlijk een hele goede zet, want het heeft goed uitgekapt.’* Marc van de Ven is positiever: *‘Het was natuurlijk een U-bocht, maar ik heb daar geen moeite mee. Dit was een manier om het leed voor Moerdijk te verzachten. En we behaalden onze doelstellingen alsnog.’*

Toch voelde het opgeven van wat binnen het projectteam ‘de 29ste molen’ is gaan heten als een aderlating. Dat vindt ook Jeroen Dooper, die namens de provincie meedacht met de bewoners, zodat ze in ieder geval beschikten over de juiste data en doorrekeningen: *‘Iedere windmolen die afvalt doet mij pijn. Ruimtelijk was dit namelijk een geschikte locatie, en vanuit de inhoud vond ik het niet uitlegbaar om deze molen dan toch te laten vallen. Maar de zorgen van een groot aantal inwoners werden zo weggenomen. En zo kon Moerdijk zich uiteindelijk achter het plan scharen. Dit kwam het verdere verloop van het proces zeer ten goede.’*

Dat vindt ook Erik van Merrienboer. *‘Het belangrijkste van dit traject vond ik dat iedere gemeente vrijwillig achter het inpassingsplan is gaan staan. En ik ben trots op het draagvlak dat is ontstaan. Er is natuurlijk nog steeds weerstand en die zal bij sommigen ook blijven. Daarom moet je ook alert blijven, want het project kan ook nog in het zicht van de haven stranden.’* Ook in de pers wordt het ‘opgeven van een molen’ becommentarieerd: het AD bericht op 29 november: *‘Windmolen minder bij Klaverpolder is maximale resultaat’.* De krant laat Bianca Verstappen aan het woord: *‘Als de meest noordelijke windmolen niet doorgaat, lijkt het of we het minimale hebben bereikt. Maar het is toch het maximaal haalbare resultaat.’* Verstappen heeft als lid van Werkgroep Dorp Moerdijk met gedeputeerde Van Merrienboer en wethouders van Moerdijk en Drimmelen gewerkt aan een alternatief: *‘In overleg met Van Merrienboer kwam er maandag een alternatief op tafel. De twee rijen windturbines worden iets naar het westen opgeschoven, zodat de Binnen-Moerdijk er minder geluidsoverlast van zal ervaren. De meest noordelijke molen moet dan wel worden geschrapt, omdat die anders boven op de Buisleidingenstraat zou moeten worden gezet.’*

Daar waar de krant rept dat de werkgroep zich realiseert dat ‘dat het kiezen is ‘uit twee kwaden’, is inwoner Cok Hop nog iets minder complimenteus: *‘Dat overleg heeft uiteindelijk niet gebracht, waar we op hadden gehoopt. Het resultaat was minimaal.’* Ze steekt haar teleurstelling niet onder stoelen of banken. *‘Met de zes molens aan de oostkant van het spoor hebben wij al heel veel moeite, maar zeker met de vier aan de westkant. Eén rij molens en niet twee, dat was onze inzet. Maar daar wil de provincie niet aan. Dus kijken wij straks tegen een cluster van windmolens aan.’*

Altijd met elkaar blijven praten, is het devies

En toch is ook dat moment voor wethouder Jaap Kamp het bewijs dat het zin heeft gehad om altijd aan tafel te blijven zitten, ook na alle moeilijke momenten die hij aan tafel heeft door-gemaakt: *'Als ik niet aan tafel was blijven zitten, dan was de Klaverpolder volgebouwd. En dan hadden we die laatste molen niet van tafel gekregen. Dan was er over ons beslist. En dat wilde ik koste wat kost voorkomen.'*

Marc van de Ven heeft de uitruil van de '29ste molen' aan zien komen. *'Ergens wisten we dit van tevoren. Er was in het gebied ten noorden van de Mark meer speelruimte dan in het zuiden. Dat betekent dat molens ook nog op andere plekken kunnen komen. Dat er dan nog onderhandeld moet worden op het laatste moment is logisch. Ik was er niet bij, maar ik denk dat Erik van Merrienboer vooraf nog wel een extra gesprek met de wethouder heeft gevoerd, hoe deze kwestie op te lossen.'*

Een belangrijk moment voor Jaap Kamp. Nu kon hij invloed laten gelden. Jeroen Dooper beseft terdege, hoe ingewikkeld het proces in Moerdijk moet zijn geweest: *'In Moerdijk is de gemeenschap geen fan van windmolens. Ik denk dat ze echt weleens spijt hebben gehad van het ondertekenen van het convenant. Nu ging de discussie namelijk niet meer over óf er windmolens gingen komen, maar alleen nog maar over waar en onder welke voorwaarden.'*

Toch zegt ook Dooper dat het een verstandige keuze is geweest om aan tafel te gaan zitten. *'In de Hoeksche Waard ben ik betrokken geweest bij een traject, waarbij de gemeente de windmolens weigerde. De provincie Zuid-Holland zei toen: het moet, en wij nemen de regie. Toen zag je heel duidelijk dat als je niet meepraat, je aan de zijlijn staat. En dan heb je helemaal geen invloed.'*

Het zijn dit soort trajecten die Jeroen Dooper hoopvol maken over het realiseren van Windenergie op land. *'Het is een kans om het verhaal goed te vertellen. Als je 'nee' zegt tegen windmolens op land, moet je 'ja' zeggen tegen iets anders. En dan moet je weten dat één windturbine net zoveel elektriciteit opwekt als tien tot vijftien hectare voetbalvelden aan zonnepanelen.'*

14

De finish lijkt in zicht

De periode na de presentatie van het VKA wordt rustiger. De mensen in het gebied weten of ze last van windmolens krijgen of dat de molens verder bij hun woning vandaan komen. Dat maakt de groep waarmee de discussie gevoerd wordt, een stuk overzichtelijker. Bovendien komt er een periode van relatieve gespreksluwte. Na het intensieve jaar 2017 waarin in sneltreinvaart en met veel intensieve gesprekken met bewoners, klankbordgroep en politiek vertegenwoordigers de 24 mogelijke varianten zijn teruggebracht tot 1 voorkeursalternatief, staat 2018 in het teken van gedegen onderzoek.

Als eerste moet het voorkeursalternatief worden doorgerekend. In eerdere varianten gebeurde dat al op hoofdlijnen, maar nu worden ook alle details doorgerekend. Bovendien moet worden onderzocht of de 'Moerdijk-variant', die de bewoners van Moerdijk en Zevenbergschenhoek met elkaar hebben uitgedacht, inderdaad past in de wensen en eisen die de provincie en gemeenten zichzelf hebben opgelegd. Definitieve zekerheid daarvan komt pas als Gedeputeerde Staten met het plan akkoord gaat en het voorlegt aan Provinciale Staten.

De provincie kiest ervoor om geen radiostilte te houden, maar een serie van kenniscafés te organiseren. Die gaan niet per se om de locaties waar de windmolens komen, maar om het proces. Anne-Marie Spierings zegt daarover: *'Een goed participatieproces begint met een gelijk informatieniveau. Het is echt de uitdaging om gemeenschappelijke kennisdeling te organiseren. Daar hebben we in deze fase veel in geïnvesteerd, door bijeenkomsten te organiseren over wat nu eigenlijk een milieueffectrapportage is, en hoe je die moet lezen. Of hoe je straks bezwaar kunt maken tegen de plannen.'*

Onrust in Overa

Zoals gezegd: een fors aantal mensen haakt in deze fase bij het proces af; tenslotte komen molens niet bij hen in de buurt. Andere mensen staan op de achterste benen, want zij weten nu zeker dat ze windmolens in hun buurt krijgen. Dit betekent ook dat in die buurten de onrust toeneemt, net als de mobilisatiegraad. Het is een ontwikkeling die Floris van de Vooren al voorspelde: *'De hele discussie rond windenergie wordt anders als je erdoor getroffen wordt.'* Het is nu heel helder welke plekken wel en welke plekken er niet getroffen zullen worden.

Eén van die plekken is het Bredase buurtschap Overa, onder de rook van knooppunt Galder. Een bosrijke en landelijke omgeving in de buurt van de gemeente Zundert. Een plek waar relatief weinig mensen wonen, en waar ruimte nog echt een *unique selling point* is. Wie de weg naar de woning van Will de Wijs afrijdt, vraagt zich meerdere keren af of deze route daadwerkelijk naar de bewoonde wereld leidt. De enige geluiden langs die route komen van dieren in de omgeving en natuurlijk van de A16 en de HSL.

Will de Wijs is één van de bestuursleden van Voor de Wind. Hij is minder genuanceerd dan zijn medebestuurder Floris van de Vooren. *'Ik heb het gevoel dat de plekken vooraf allemaal al vaststonden. We hebben wel gesproken, maar er is allemaal activiteit geweest in de richting van één oplossing, namelijk die van de knooppunten. Wij wonen hier in de buurt van een knooppunt, en ook rond andere knooppunten is gebouwd. Sterker nog: overal is gekozen voor het concept van lange lijnen, alleen hier bij Galder is een driehoekje neergezet. Terwijl voorafgaand aan het proces toch echt eenheid in het landschap een belangrijke voorwaarde was.'*

Het vertrouwen van De Wijs in de overheid is sowieso niet hoog. *'Laten we maar zeggen, bijna nul. Het is absoluut niet de meest betrouwbare partner om mee te werken. In dit proces had ik echt gedacht dat ze beter zouden luisteren. Maar er is gestuurd naar een bepaalde kant toe. Ik blijf daarom vechten tot het niet anders meer kan.'*

Het protest van de inwoners van Overa komt er inderdaad, tot vlak voor de behandeling in Provinciale Staten. Bewoners van het buurtschap Overa komen naar het provinciehuis bij de behandeling in de Staten, en protesteren in diezelfde week ook nog in hun eigen buurt. Allemaal om duidelijk te maken dat wat hun betreft het buurtschap Overa geen geschikte locatie is voor windenergie. Maar ook nog om aan te geven dat ze bang zijn voor waardedaling van hun woning. Ook zou er niet met ze gesproken zijn voorafgaand aan het besluit, zegt een deelnemer in BN/De Stem.⁵ (<https://www.bndestem.nl/breda/laatste-wanhoopsoffensief-van-overa-tegen-windmolens-a16~a2761fa1/>).

Marc van de Ven kan zich de gesprekken met de bewoners in Overa echter nog goed herinneren. Hij heeft in dit gebied vooral oppositie gezien, vanaf het begin. *'Ze wilden daar geen molens bij Trippelenberg, en geen molens bij Galder. Ze wilden het gebied daar vanaf het begin helemaal vrijspelen. Dan maak je een gesprek dus heel moeilijk. En als je aan het begin van het proces niet wilt meepraten, dan gaat het proces toch gewoon door. Dan moet je niet gek staan te kijken dat er aan het einde van het proces geen ruimte meer is om dingen te veranderen.'*

Het lijken de laatste stuip trekkingen. De bewoners in Overa kondigen nog aan om naar de vergaderingen van Provinciale Staten te komen, maar het is al te laat. Provinciale Staten heeft al meerdere malen met gedeputeerde Van Merrienboer gesproken over het proces en er is vertrouwen in een goed voorkeursalternatief. Provinciale Staten zullen nog in dezelfde week als het protest plaatsvindt, akkoord gaan met plaatsing van de windmolens langs de A16, waaronder bij het knooppunt Galder, in de buurt van Overa.

---

⁵ <https://www.bndestem.nl/breda/laatste-wanhoopsoffensief-van-overa-tegen-windmolens-a16~a2761fa1/>

Het akkoord van Provinciale Staten

Het bestuurlijke proces komt tot een voorlopig einde als Provinciale Staten op 28 september 2018 besluiten dat het inderdaad een goed idee is om windmolens te plaatsen op de 28 plekken die Gedeputeerde Staten hebben voorgesteld. De variant op voorstel van bewoners is definitief. Natuurlijk, de Raad van State moet nog akkoord gaan. En die kan in theorie het hele feest afblazen. Maar toch, de volksvertegenwoordiging in Brabant heeft zijn oordeel geveld: positief.

Projectleider Erik Bruggink is blij met het moment van vaststelling. Het is een opluchting voor hem, maar dat is van korte duur. *'Ik merkte al snel dat het vanaf dat moment ook echt werken werd voor mij. Vanaf het begin van het project was het een heel intensief project geweest, maar ook met een hele bijzondere dynamiek. De grote lijnen en het gesprek met de omgeving stond centraal. We werkten van mijlpaal naar mijlpaal. Maar toen de behandeling in Provinciale Staten dichterbij kwam, ging het ineens over details en losse eindjes. Als projectleider moest je dan ineens vier losse eindjes tegelijkertijd opknappen en voordat je klaar bent, ben je met de volgende bezig. Dat hoort ook bij het proces, maar toch: het stond ver weg bij de dynamiek van de rest van het proces.'*

Jos van der Wijst, MER-coördinator van de provincie, ziet dat ook. Ook hij ziet weer eens te meer het spreekwoord 'The devil is in the detail' bevestigd. *'Bij een eerder windproject waaraan ik werkte, kregen we in één keer een positief advies van de commissie-MER (de landelijke commissie die alle milieueffectrapporten technisch beoordeelt, red.). Dat lukte nu niet. Dat lag aan een aantal detailgegevens van effecten op vleermuizen die nog niet beschikbaar waren, omdat die gegevens in het najaar moesten worden onderzocht. En de grutto zat er niet goed in.'*

Hier doelt Van der Wijst op de zogeheten mortaliteitsnorm voor grutto's. Ooit waren er tachtig paartjes grutto's in het gebied, en daar zijn er nog zestien van over. In het baltsseizoen willen de grutto's nog weleens de hoogte in gaan. De toekomstige windmolens mogen volgens de Wet Natuurbescherming het aantal grutto's met niet meer dan één procent laten afnemen. Wat betekent dat er per drie jaar gemiddeld één grutto mag omkomen door de windmolens. *'Die norm haalden we gewoon, dat was geen enkel probleem. Het was alleen niet goed opgeschreven door het ecologisch adviesbureau. Voor een MER-coördinator is het wel een tegenvaller om op zo'n detail een negatief toetsingsadvies te krijgen. We hebben dit meteen laten aanvullen en opnieuw ter toetsing voorgelegd.'*

Uiteindelijk kwam er drie dagen voor de PS-behandeling een positief akkoord van de commissie-MER. Het MER was goedgekeurd, het debat in Provinciale Staten kon beginnen. In het debat in Provinciale Staten is er opvallende eensgezindheid tussen de meeste partijen. Tim Kouthoofd van de VVD geeft aan dat hij tevreden is over het proces. *'Inspraak, draagvlak en burgerparticipatie zijn belangrijke uitgangspunten geweest in het proces. De VVD wil de gedeputeerde hiermee complimenteren.'* Hij is niet de enige. Want een compliment van een coalitiepartner is misschien

nog verwacht, maar ook vanuit de oppositie is er lof. Zo geeft Jeffrey van Agtmaal van het CDA aan dat ze blij zijn met het proces en met een goede verdeling tussen lusten en lasten. En ook GroenLinks is bij monde van Anne van Diemen positief: *'We zijn heel tevreden dat de lokale participatie wordt geborgd en ook dat er een keuze is om zoveel mogelijk natuurnetwerken te ontlasten.'* Ook het open planproces kan op haar steun rekenen. *'We begrijpen de impact van windmolens op omwonenden, flora en fauna. Daarbij is dit alternatief het meest gunstig.'*

Twee discussies komen nog ter sprake tijdens de behandeling in Provinciale Staten. De eerste gaat over de locatie Galder, de locatie in de buurt van het buurtschap Overa waar nog in die laatste weken zoveel protest was. Want was er inderdaad - zoals de bewoners aangaven - na het VKA nog een verplaatsing geweest van locaties? En was een alternatief aan de andere kant van knooppunt Galder, aan de zuidwestkant van de A58, niet een beter alternatief? Erik van Merrienboer pareert de beide vragen: *'Als je de molens aan de andere kant van de A58 plaatst, ontlast je inderdaad de bewoners in Overa. Maar dan hebben andere bewoners weer meer last. Het alternatief geeft over het algemeen meer overlast.'* Ook de vraag over de verplaatsing kan Van Merrienboer kort zijn: *'Als je de vertaling van het VKA naar het PIP maakt, is er een verplaatsing geweest in sommige gevallen van tien tot dertig meter. Dat is dus minimaal geweest.'*

Het andere onderwerp dat nog prominent ter sprake komt, is het effect op vleermuizen en andere dieren, met name aangezwengeld door de Partij voor de Dieren en de Partij van de Vrijheid. De commissie-MER had een stilstandvoorziening op de windmolens gesuggereerd om aan de normen te kunnen voldoen. Bij sommige partijen leidde dat tot de vraag of er voldoende werd gedaan voor andere vogels en of die stilstandvoorziening ook daarvoor kon worden gebruikt. En bij de PVV ontstond de vraag of *'vleermuizen boven mensen'* gingen, omdat er voor mensen geen stilstandvoorziening was. Gedeputeerde Van Merrienboer gaf aan dat dit een afweging van belangen is. *'Geluid voor omwonenden heeft bij het inpassingsplan het allerzwaarste meegewogen.'*

Ondanks de stuiptrekkingen en de uiteindelijke tegenstem van de PvdD en PVV kwam het plan nooit echt in gevaar tijdens het debat. Erik van Merrienboer kon dan ook tevreden terugkijken en gaf in het debat al aan: *'Dit is het eerste windproject waarbij de cumulatie van geluid in kaart is gebracht, en de eerste keer waarbij we echt zorgvuldig de plekken met de minste overlast gekozen hebben. Bovendien hebben we een stilstandvoorziening gerealiseerd en hebben we de tijdelijkheid geborgd.'*

Alom tevredenheid dus. Het grootste compliment kreeg Van Merrienboer van zijn partijgenoot Stijn Smeulders: *'We zijn trots op onze gedeputeerde, die gezorgd heeft voor veel draagvlak in de omgeving. En ik vind het mooi dat zelfs Mark Rutte tijdens de Algemene Politieke Beschuwingen naar Brabant verwees als plek waar windenergie met bewoners wordt gerealiseerd.'*

Erik van Merrienboer neemt, hoewel hiermee een belangrijke drempel wordt genomen, toch een voorschot op wat nog komen gaat. Hij heeft tijdens het debat ook veel gehoord over planschade en het monitoren van geluid. Hij is zich ervan bewust dat hij er nog niet is. *'Eigenlijk begint het nu pas, na de besluitvorming. We moeten er ook zijn voor de bewoners als dit plan geïmplementeerd wordt.'*

16

In gesprek over de Burenregeling

Het is een jaar nadat Provinciale Staten goedkeuring gaven aan het inpassingsplan voor de 28 windmolens van de A16. De dynamiek van het gesprek over locaties en over geluid is enigszins naar de achtergrond verdwenen. Letterlijk, want het gesprek is er nog wel. Een jaar geleden werd het gesprek op straat en in zaaltjes gevoerd. Na het akkoord van Provinciale Staten verplaatste het gesprek zich naar buurten, straten en huizen. En nu, een jaar later, valt er bij de bewoners die het dichtst bij een van de toekomstige windmolens wonen, een uitnodiging voor een bijeenkomst over de burenregeling op de mat.

Die mensen die het meest geraakt worden, zijn de 156 huishoudens die binnen de geluidscontour van 42 dB L_{den} wonen. Inderdaad, dezelfde grens die getrokken is om het aantal mensen te bepalen dat geluidshinder van de windmolens ondervindt. Voorafgaand aan het besluit door Provinciale Staten is afgesproken dat er voor deze groep een specifieke 'burenregeling' komt. Voor deze groep wordt uit de opbrengsten van de windmolens een bedrag beschikbaar gesteld, waarmee ze hun eigen woning kunnen verduurzamen.

De 156 woningen zijn wel meer woningen dan de 78 die bij de MER-resultaten werden gepresenteerd. Er zitten namelijk ook woningen bij die toch al verdwijnen, omdat ze op de plek staan waar naar verwachting het Logistiek Park Moerdijk komt. Daarnaast is er ook met de nodige coulance naar woningen gekeken, die net buiten de grens van 42 dB gaan vallen. Anders zou er op sommige plekken onderscheid worden gemaakt tussen mensen die letterlijk naast elkaar wonen.

Jurgen Roovers heeft vanaf het begin aan deze burenregeling gewerkt. Hij maakte alle emoties waar bewoners doorheen zijn gegaan van dichtbij mee. Van de 156 huishoudens die recht hebben op de burenregeling, zag hij dat ruim driekwart zich registreerde en ook op de avonden kwam. Daar zaten ook mensen bij die zich eerder als fel tegenstander profileerden. *'Het was een moment dat ik zag dat er sprake was van acceptatie van de komst van de windmolens. Een van de avonden eindigde zelfs met applaus. Dat is wel een groot verschil met hoe we ooit begonnen.'*

Waar dat applaus vandaan komt, zal voor iedereen anders zijn, beaamt Roovers. *'Kijk, mensen willen in veel gevallen nog steeds geen windmolens. Maar er heerst wel een gevoel dat het goed is. Mensen zien dat het op de avonden gaat over wat ze terugkrijgen. Ik zou daarom ook niet willen zeggen dat er draagvlak is, maar er is wel degelijk acceptatie onder een grote groep direct omwonenden.'*

Dat beaamt Martijn Messing, die ook een beweging in de goede richting ziet ontstaan. *'Ik had me bij deze avonden over de burenregeling echt op iets heel anders voorbereid. Maar toen er een avond in Rijsbergen met applaus werd afgesloten, vroeg ik me wel even af wat dat dan precies betekende. Ik leg het uit dat er in ieder geval veel waardering is voor het proces en voor de men-*

sen die daaraan werken. En dat er ook begrip is voor de burenregeling, zoals die is uitgewerkt.' Dat laatste was volgens Messing vooraf nog geen vaststaand feit, want de regeling zit complex in elkaar. Uitgangspunt is dat ze het bedrag alleen aan energiemaatregelen aan de eigen woning kunnen besteden. Huishoudens hebben daarbij twee opties. Bewoners kunnen voor een advies op maat kiezen om hun woning te verduurzamen en dat laten verzorgen. Hierdoor wordt duidelijk welke maatregelen het meeste effect zullen hebben en krijgen ze bij installatie het hele bedrag voorgefinancierd. Het blijft ook mogelijk om zelf maatregelen te nemen. *'Bonnetjes bewaren en uit de jaarlijkse inkomsten van de molens worden de rekeningen terugbetaald'*, vat Messing die tweede keuze samen.

Vragen en verhalen

Veel mensen hebben met dergelijke juridische constructies nooit te maken gehad en besluiten daarom uit angst maar niets te doen. Messing: *'Zo kwam ik een echtpaar tegen die vroeg of ze hun woning kwijt waren als ze dit zouden tekenen. Gelukkig kon ik hen vertellen wat er precies in de regeling stond. Ik ben al jaren in dit gebied in gesprek met de mensen. Ik word, net als anderen in het projectteam, vertrouwd als ik uitleg wat regelingen daadwerkelijk inhouden. Het toont maar weer eens het belang van langdurig persoonlijk contact met inwoners van een gebied.'*

Toch durft Messing niet volmondig te zeggen dat er draagvlak is ontstaan. *'Ik blijf daar heel voorzichtig mee, zeker voordat de uitspraak van de Raad van State is geweest. Wel zie je dat mensen denken: als die molens er dan toch komen, maken we er het beste van. Wat dat betreft is het heel hoopvol dat zelfs de felle tegenstanders die bij Galder wonen, gewoon mee willen doen.'*

Messing is zo voorzichtig omdat hij ook ziet dat een aantal bezoekers van de avonden tegelijkertijd bezwaar maakten bij de Raad van State. *'Dat is overigens heel legitiem hoor. De burenregeling is er ook voor mensen die bezwaar maken. En als je ervan uitgaat dat de molens er komen, is het hele proces inderdaad een groot succes. Maar dat staat of valt er wel mee dat die molens er daadwerkelijk komen.'*

De wegblijvers

Toch is er nog een groep die nog niets van zich heeft laten horen. Een kwart van de aangeschreven mensen heeft zich nog niet geregistreerd, en met hen is er ook geen contact. En dat terwijl er toch vanuit het programma een belangrijke wens voor lokale participatie was, dat echt iedereen kon meedoen. Niet alleen de *happy few*, die geld kunnen investeren, ook de mensen die dat niet hebben.

Messing ziet dat nu nog niet als een risico. *'Deze mensen hebben zich gewoon nog niet gemeld. Dat kan allerlei redenen hebben. Daar zitten voor- en tegenstanders tussen. En ook de zwijgende omwonende. Je kunt tot een jaar na de besluitvorming van de Raad van State de burenregeling accepteren. Dus het gaat er nu vooral om dat we met mensen gaan communiceren. We checken alle woningen daarom ook nogmaals.'*

Een andere reden waarom Messing hierdoor niet wanhoopt, is dat toch niet alle woningen tegelijkertijd verduurzaamd kunnen worden. *'Van de 130 geregistreerden gaan we met dertien woningen een experiment doen. Met andere woorden: de mensen die zich eerst aanmelden, gaan we helpen. Die groep wordt dan naar verwachting steeds groter, en die groep beperkt zich ook niet tot de burenregeling.'*

Voorbij de burenregeling

De burenregeling gaat weliswaar om de direct omwonenden, het doel van de lokale participatie gaat verder dan de ruim 156 huishoudens in de directe omgeving van de windmolens. Want als iedereen kan meedoen, mag ook iemand meedoen die net iets verder weg woont. *'Er zijn daarbuiten ook mensen voor wie windmolens een impact hebben op hun leefomgeving', vertelt Roovers. 'Dat is een andere impact, waarbij je meer kan denken aan het landschap dat verandert. We willen daar ook oog voor hebben. Dus de ervaringen die we nu opdoen met de burenregeling, willen we vervolgens inzetten voor de lokale participatie in het hele gebied.'*

Messing legt uit dat de 25 procent lokale participatie waarover afspraken zijn gemaakt en waarover een green deal is getekend, is bedoeld om te investeren in de verduurzaming van de gehele gebouwde omgeving van de gemeenten langs de A16. *'Op dit moment worden daarvoor in iedere gemeente lokale energieagenda's opgesteld. Die zijn gericht op het financieren van isolatie en van zonnepanelen, omdat zij zelf denken dat daarmee de grootste winst kan worden behaald. De maatregelen komen dus uit hun eigen koker. De stichtingen zijn dan verantwoordelijk voor het maken van een lokale, breed gedragen en democratische energieagenda, en zien ook toe op een goede uitvoering daarvan.'*

Langs de A16 kijken de overheden echter ook verder, legt Messing uit. *'We moeten met een goed plan komen om mensen mee te krijgen. Dat betekent dat we nadenken over wie we als eerste willen benaderen en dus ook op welke manier we dat willen doen. Soms gaat het namelijk ook over het makkelijk maken van bepaalde maatregelen. Dan denk ik bijvoorbeeld aan het vrijmaken van je kruipruimte om daar te kunnen isoleren. Het zijn soms kleine stapjes, maar die zijn wel noodzakelijk om de energietransitie dichterbij te brengen.'*

Terugkijken

'Ik had niet gedacht dat het zo complex was', zegt Martijn Messing lachend als hem gevraagd wordt eens terug te kijken. *'Dat had ik eerlijk gezegd ook niet willen weten. Er zijn zoveel dingen waar je rekening mee moet houden.'* Het helpt volgens hem om dit gewoon op de avonden te vertellen. *'Ik begin altijd met te vertellen dat hierover niets geregeld is in Nederland. Je hebt nergens recht op als buur van een windmolen. We zijn hier aan het pionieren om dit toch te realiseren.'*

Dat is ook wat Roovers steeds benadrukt. *'We zijn begonnen, en wat er gerealiseerd is, hebben we gerealiseerd. Maar we staan nog aan het begin. En we starten dus met kleine veranderingen. Nu met een aantal woningen die we verduurzamen, straks als we doorgaan naar de 25 procent beginnen we met sleutelprojecten, bij buurthuizen, kerken, of een oude dorpschool. Zo moet die olievlek uiteindelijk gaan werken.'*

De vraag die Roovers dagelijks bezighoudt, gaat er steeds meer over dat we met elkaar moeten zorgen dat de structuur die is opgetuigd ook bestendig wordt. *'Tot nu toe is de overheid vrij prominent aanwezig geweest. Als de windmolens er straks staan, blijft dat dan zo? Zijn we een netwerkorganisatie of een gebiedsprogramma? Hoe bestuur je als je de energietransitie wilt versnellen vanuit de samenleving? Uiteindelijk hebben we nu gezegd: we zijn een gebiedsprogramma, waarin vertegenwoordigers uit de samenleving voor deelprojecten aan het stuur staan. Waarbij de overheid wel initiatief blijft houden. Dit is een proces waarin we blijven zoeken. En dat past ook wel: want vanaf het begin hebben we de zoektocht samen met de samenleving gedaan. Eerst de zoektocht naar de beste plekken, toen de vormgeving van de burenregeling, en straks de zoektocht naar hoe we blijven verduurzamen in het gebied.'*

Een slotakkoord: op bezoek bij de Raad van State

Ieder participatieproces kent een 'soort van logisch einde', zo ook het Wind A16-proces. In zekere zin zou je de zitting van de Raad van State als zo'n logisch slotakkoord kunnen zien. Deze zitting is immers de laatste, formele mogelijkheid om bezwaar te maken tegen de komst van de windmolens. De zittingsdagen zijn op dinsdag 18 en woensdag 19 februari 2020. Plaats van handeling: Den Haag, Kneuterdijk 22. Zo rond 10.00 uur is het redelijk druk.

Eigenlijk is het opvallend gemakkelijk om bij een zitting van de Raad van State aan te schuiven. Je meldt je netjes aan de balie, waar je vriendelijk wordt welkom geheten. Naast de balie zie je een lange, brede gang, met aan de ene kant een koffiebalie waar je tegen schappelijke prijzen een kop koffie, thee of een koek kunt kopen. Aan de andere kant van de gang staan banken en lage tafeltjes. Ook zijn er vitrines, vol met achtergrondinformatie over de rechtstaat en de rol van de Raad van State.

Aan het einde van de gang is de zaal waar de zitting plaatsvindt. Er staat al een grote groep bezoekers te wachten. Veel bezoekers kennen elkaar en staan in groepjes bij elkaar. Er wordt gelachen, hier en daar over en weer geknikt of van groepje verplaatst. Erik Bruggink en Marc van de Ven gaan van de een naar de ander. Het is duidelijk dat zij vrijwel iedereen kennen; er is in de afgelopen jaren onderling veel contact geweest. Volgens Bruggink is het logisch dat hij vrijwel iedereen kent, want, zo verklaart hij in een interview: *'Slechts' een stuk of twintig mensen ging in beroep. '[...] ik geef ze een hand als ze bij de Raad van State staan.'* Opvallend, zo constateert de interviewer: *'... omdat het er bij grote windenergieprojecten weleens anders aan toe gaat'.*

Formeel, maar toch ook weer niet

Je zou verwachten dat de aanloop naar zo'n zitting van formaliteiten aan elkaar hangt, maar dat valt in de praktijk mee. Volgens de agenda zou de zitting klokslag 10.00 uur beginnen, maar pas rond 10.10 uur kondigt een vriendelijke bode aan dat de zitting bijna van start gaat. Langzaam aan dreunt de groep richting de zaal, die lang niet overeenkomt met het clichébeeld van een strenge gerechtszaal. Het is een normale grote vergaderzaal, met een middenpad, zo'n honderd zwarte stoelen en een brede tafel, waar de rechters zullen zitten. Er staat ook een tweede brede tafel, waar de 'insprekers' straks het woord nemen, en er zijn twee katheders, voor het pleidooi. Een redelijk strak, maar rustgevend interieur.

De zaal is om 10.15 uur redelijk gevuld. Als de rechters binnenkomen, gaat iedereen staan. De zitting kan beginnen. Hoe gaat dat nou eigenlijk formeel? Zo: einde 2018 heeft Provinciale Staten de vergunningen verleend voor plaatsing van de windmolens langs de A16 en is het Provinciaal Inpassingsplan (PIP) vastgesteld. Tegen de afgifte van zo'n vergunning is dan nog één beroepsmogelijkheid mogelijk door bezwaar te maken bij de Raad van State. Dat is gebeurd: er zijn twintig beroepen tegen de afgifte ingediend. Vergeleken met andere windmolentrajecten een

zeer bescheiden aantal. Als de Raad van State gesproken heeft en de rechter de vergunningen onherroepelijk heeft verklaard, is de laatste horde genomen en de weg vrij voor bouw en plaatsing van de windmolens.

De sfeer voor en tijdens de zitting is informeel. De uitnodiging voor het bijwonen van de zitting is veel formeler. 'Het geding, waarvan het zaaknummer hierboven is vermeld, zal worden behandeld op de openbare zitting van de Afdeling op dinsdag 18 en woensdag 19 februari 2020. De zitting zal plaatsvinden te Den Haag, Kneuterdijk 22, en vangt aan om 10.00 uur. Bij brief van 15 november 2019 bent u al voor deze zitting uitgenodigd.' Verderop in de tekst wordt de procedure toegelicht: 'De behandeling start met onderwerpen van algemene aard, die meerdere partijen hebben aangedragen. Een overzicht van de te behandelen beroepsgronden en argumenten wordt hieronder gegeven. Houdt u er rekening mee dat de Afdeling niet over alle punten vragen zal hebben. De behandeling zal eindigen met onderwerpen die uitsluitend individuele partijen aangaan.' De uitspraak van de Raad van State, dat duurt overigens even: medio 2020 lijkt daarbij een reële datum.

Start van de zitting

Nadat de rechters hebben plaatsgenomen, neemt de voorzitter van de zitting het woord en opent de zitting. Ze geeft kernachtig weer wat er de komende twee dagen op de agenda staat. Allereerst vermeldt ze dat er 24 beroepen tegen de omgevingsvergunningen en tegen het inpassingsplan van de provincie zijn ingediend. Na deze feitelijke mededeling, legt ze helder uit, hoe de Raad van State met dergelijke beroepen omgaat. De bedoeling is om helder te krijgen welke de belangrijkste geschilpunten zijn: 'We hebben niet over 'alles' vragen.' Ook tijdens de zitting zal niet alles aan de orde komen, stelt ze alvast. 'Ik wil eigenlijk de punten behandelen waarvan we zeggen: 'zien we dat goed?' Het accent van de zitting zal dan ook liggen op het verduidelijken van die vragen. 'Mocht uw vraag niet aan de orde komen, dan is die zeker niet 'niet onbelangrijk', maar dan is het punt ons duidelijk.'

Ook legt ze de speelruimte van de Raad van State helder uit. 'We gaan niet zelf kijken, wat het moois, het beste is. We gaan alleen maar bekijken of het standpunt van Provinciale Staten redelijk is.' Ook maakt ze nog twee formele opmerkingen. Eentje over beroepen die te laat zijn ingediend: 'Beroepsgronden moeten zijn ingediend, zaken die te laat zijn ingediend mogen we niet inhoudelijk op ingaan.' En over de strekking van die beroepen: 'Appelleren kan alleen aan eigen belangen, niet aan het algemeen belang.'

Rondkijkend in de zaal, valt één ding op: er zijn alleen maar 'witte mensen', vooral mannen. Met een gemiddelde leeftijd, voorzichtig geschat, van vijftig en zelfs zestig plus.

Na de inleiding is de zitting 'los'. Een door een familie afgevaardigde advocaat is blijkbaar bekend bij de rechters. De rechter merkt op dat het wel wat verrassend is dat de advocaat er ook vandaag al is. 'U staat eigenlijk voor morgen op de rol?' Een kort antwoord: 'Het kan zijn dat ik ook vandaag nog één of twee opmerkingen heb.' Dan stelt het college (RvS) een eerste vraag: 'Is er eigenlijk in Brabant geen geschiktere locatie te vinden dan langs de A16?' Het inpassingsplan veronderstelt dit. Welk onderzoek ligt daaraan dan ten grondslag?

In het uitgebreide antwoord dat daarop volgt, klinkt door dat er bewust is gekozen voor het maken van een gecombineerde MER, die zowel op milieueffecten van het inpassingsplan (plan-MER) als op de omgevingsvergunningen voor de afzonderlijke clusters (project-MER) ingaat en waarin veel alternatieven onderzocht zijn. Weliswaar binnen de A16-zone, dat wel. Maar, zo stelt beantwoorder: 'Dat was dan ook het doel van de provincie.' Een doel, dat niet uit de lucht is komen vallen, zo betoogt hij verder. Het plan om windmolens te willen realiseren langs de A16 is een uitwerking (en gevolg) van een bod, dat de regio eerder heeft uitgebracht, om haar aandeel in de energietransitie mogelijk te maken. Een bod van regio én van de gemeenten samen, zo verduidelijkt hij. En dan volgt een beleidsverklaring, die voor beleidsmakers logisch is, maar waarvan omwonenden misschien wel het hunne kunnen denken: 'De A16-zone is namelijk een zone waar al geluidshinder is, weinig woningen liggen, en waar een mooie noord-zuidcorridor is.' En ook de gemeenten waren al akkoord.'

Het lange antwoord is niet naar tevredenheid van de rechter. 'U gaat voorbij aan de oorspronkelijke vraag: waarom nu juist windmolens in deze zone? Alleen omdat een gemeente of een provincie dat wil? 'En heeft u dan eigenlijk wel gekeken naar alternatieven?' Er volgt een toch wat algemeen antwoord. 'De provincie staat op het standpunt dat iedere gemeente zijn steentje moet bijdragen aan de energietransitie.' Dat antwoord is duidelijk nog niet naar tevredenheid. De vraagsteller houdt nogmaals aan: 'Waarom hier? Waarom niet elders?'

Om het beeld van zo'n spel van heen- en weervragen te illustreren: een appellant uit de zaal breekt in en herinnert aan een ander groot windpark, waar 59 MW geplaatst zou kunnen worden. 'Waarom toch die grote doelstelling?' Elders zijn er ook zat mogelijkheden om windmolens te plaatsen, wil de appellant maar zeggen. Een derde mengt zich in het gesprek. 'De locatie is alleen maar in beeld gekomen, omdat de gemeente Breda en Zundert hun vinger opgestoken hebben. Dat is politieke opportuniteit.' Al snel blijkt dat alle bezoekers (bijzonder) goed in het dossier zijn ingevoerd. De vorige appellant vult snel aan dat er wel degelijk naar andere gebieden gekeken is: 'Kijk maar op pagina 56 van de MER. Er is ook wel even gekeken naar een ander gebied.' Zo gaat de discussie een tijdje heen en weer. Waarop uiteindelijk het finale antwoord voor de keuze van de zone-A16 erop neerkomt dat 'er is gekozen voor een windprogramma dat in het Rijksprogramma past. En dus enige omvang moet kennen.'

Een volgend deel van de ochtend gaat erover dat die 'keuze' niet zomaar over een gebied is heen gestort. Er volgt een nauwgezette en wat uitvoerige uitleg over de opzet en uitvoering van de brede dialoog met de samenleving. Waarin kenniscafé 's voorbijkomen, de vele formele en informele ontmoetingen worden gememoreerd en het feit dat het VKA niet zomaar vanachter een bureau is opgesteld, maar juist in nauwe samenspraak met iedereen die daaraan heeft willen bijdragen. 'Met input van de omgeving, van experts, met iedereen.' En dat dit VKA eigenlijk ook goed in elkaar steekt. Er is uiteindelijk in het PIP maar een aanpassing gedaan. Er is één windmolen vervallen. Hierdoor gaan nóg tien woningen minder hinder van de plaatsing ondervinden, terwijl er bovendien een fraaiere landschappelijke inpassing mogelijk is.

Een volgend agendapunt: de geluidshinder

De Raad van State opent het bal. 'Een eerste vraag is gesteld over het al dan niet volgen van de normen van de WHO. Wilt u nog eens toelichten wat u bedoelt?' Wederom blijkt, hoe goed

iedereen is ingevoerd. De appelland antwoordt: 'Ik geef toe dat het een zinloze exercitie is, maar ik wil het toch maar gezegd hebben: 'De maatschappelijke acceptatie over wind is aan het schuiven. In andere landen worden andere, scherpere normen gehanteerd. De vraag is of de Nederlandse normen niet tot een 'onoverzichtelijke toestand' leiden?' Moet er niet volgens WHO-normen gerekend worden, want die zeggen dat windturbines wellicht toch schadelijker zijn dan gedacht.'

Opnieuw volgt een heldere uitleg van de Raad van State over hoe de toehoorders hun toetsende rol moeten duiden. 'We beschikken over vele rapporten. En over rapporten, waarin meningen van experts te vinden zijn, die het onderling niet eens zijn over de vraag wanneer geluid nu hinderlijk is.' Op basis daarvan heeft de Raad al eerder uitspraken gedaan. 'Dat is in navolging van ISO-normen, dat als onafhankelijke deskundigen verklaren dat er geen sprake is van overmatige geluidshinder, wij dat als Raad van State dan volgen. Dus vraag ik aan de appellanten: 'wat maakt dat wij daar dan nu anders over moeten gaan denken?'

Wederom blijkt hoe zorgvuldig ook de bezwaarmakers naar 'de zaak' gekeken hebben. 'We hebben zelf een methodiek toegepast om te berekenen hoeveel geluidshinder er is. Dat is op basis van de cijfers van de MER. Wij hebben zo een overschrijding gevonden.' En weer wordt het technisch. De Raad van State licht nogmaals toe. In de regels die de Raad tot nu toe hanteert en volgt zit ook de laagfrequente geluidshinder (binnen de 42 dB L_{den} -norm) ingebakken. 'Daar houden we dus al rekening mee. Waarom zouden we daar nu anders over moeten gaan denken?' Ook de advocaat van de provincie mengt zich, op verzoek van de Raad van State in de discussie. Ze licht toe: 'We hebben geen argumenten gevonden, waarom onze berekeningen onjuist zouden zijn. Dat hebben we ook eerder aan appelland gevraagd, en toegelicht.' En opnieuw laat de Raad van State zien, hoe uitgebreid er naar bezwaren gekeken wordt: 'Ik denk dat appellanten bedoelen dat de gezondheidsaspecten in samenhang bekeken moet worden. Dus een combi van fijnstof, hinder, enzovoort. Klopt dat?' Een kort bevestigend antwoord volgt: 'Ja, dat klopt. We leven al in een gebied waar veel hinder is. HSL, geluidshinder en een snelweg.' Dan herformuleert de Raad van State de vraag: 'Is uw argument dat als er puur naar het geluid gekeken wordt, dan klopt het, maar als je naar de verschillende effecten gecombineerd kijkt, kijk dan nog eens naar het totaal?' Appelland antwoordt kort: 'Ja'.

Er volgt een lange verklaring, waarin uitgelegd wordt dat volgens alle kaders die de wet- en regelgeving nu kent, naar mogelijke gezondheidsschade gekeken en doorgerekend is. Dat de MER en GES-score over ruimte en hinder en hinder gaan. Dat Provinciale Staten alles netjes op een rij heeft gezet, om te bekijken wat de gecombineerde effecten op de gezondheid zouden zijn. En dat naar het oordeel van de Staten alles binnen de wettelijke normen blijft.

Zo vordert de ochtend en de middag. En de tweede dag. Minutieus, precies en met geduld wordt naar ieder bezwaar gekeken. Doorgevraagd, samengevat. Een einde van een lang traject, waarin ook de precisie van deze twee laatste zittingsdagen past. Ook nu wordt er geen hoekje afgesneden, wordt naar elkaar geluisterd en uitgelegd. Hoe waar zijn dan de woorden van Erik Bruggink. 'Wij gaan voor maximale acceptatie, niet voor maximaal draagvlak.' Het gaat erom dat mensen betrokken worden en niet alleen de nadelen ondervinden van de duurzame energie-reuzen voor hun deur. Niet alleen de lasten, maar ook de lusten.

Wat rest er straks, na de uitspraak van de Raad van State?

Als er een uitspraak van de Raad van State ligt, is ook het moment daar dat Wind A16 niet langer over de inpassing van een aantal windmolens gaat, maar vooral over de energietransitie zelf. Over de bijdrage, die de molens gaan leveren. En dus wisselt ook de naam: WindenergieA16 heet Energie A16. Om met elkaar te investeren in lokale energieprojecten, die energie besparen en energie schoon opwekken (bijvoorbeeld: zonnepanelen op daken van inwoners). Daarvoor zijn lokale energiestichtingen opgericht in Drimmelen, Moerdijk en Zundert. En helpen wijk- dorpsraden in Breda deze duurzame projecten, die uit de '25 procent-opbrengst' van de molens worden gefinancierd, verder te brengen. Omdat de windmolens in ieder geval 25 jaar gaan draaien, zijn ook alle projecten aan die tijdsduur gebonden. De agenda is dus ook flexibel. De komende 25 jaar is er ieder jaar opnieuw genoeg te ontdekken en uit te voeren. waardoor (hopelijk) uiteindelijk iedereen in het plangebied kan meedoen. Die investeringen in energieprojecten zorgen op hun beurt weer voor aanvullende besparingen, die op hun beurt weer nieuwe investeringen mogelijk maken. Zo ontstaat een grote hefboom, zoals Martijn Messing dat noemde. En ontstaat lokaal een energieke beweging.

Terugkijken op het proces

Nu de laatste fase is aanbeland, gaan betrokkenen steeds meer terugkijken op het proces. Het projectteam wordt kleiner, zodat alleen een smalle kern overblijft. De focus wordt verlegd naar de juridische kant van de zaak, de voorbereidingen op de uitspraak van de Raad van State en natuurlijk de invulling van de lokale participatie. Ook komt de vraag naar voren wat dit proces nu heeft gekenmerkt, want wie je er ook over spreekt, er is veel lof over het proces. Maar hoe komt het nu dat precies dit proces zo goed is gegaan?

Volgens projectleider Erik Bruggink is het grote succes van het proces toch het gesprek geweest van de afgelopen jaren. Hij geeft aan: de omwonenden hebben daadwerkelijk inbreng gehad, en de overheid heeft ook iets gedaan met die inbreng. *'Als overheid moet je luisteren. Zonder de inbreng van mensen in het gebied had er een wezenlijk ander plan gelegen.'*

Voor Jeroen Dooper is het in september 2018 een belangrijk moment. Zijn project zit er grotendeels op, want het Provinciaal Inpassingsplan is door Provinciale Staten vastgesteld en de vergunningen verleend. En dat was toch zijn belangrijkste opdracht. *'Van begin tot eind was dit een bijzonder project. Alleen al omdat de provincie, en geen projectontwikkelaar, opdrachtgever is voor het vergunningenproces voor minimaal 100 MW aan windenergie. En we hebben het binnen de gestelde planning afgerond. Dat was van tevoren echt niet vanzelfsprekend, want de eisen van de provincie waren hoog, bijvoorbeeld voor het betrekken van bewoners.'*

Dooper kan dit project ook goed vergelijken met andere projecten waaraan hij werkte. Ook dan is hij positief over wat er allemaal is bereikt. Volgens hem heeft al het contact en alle communicatie die vanuit de provincie over dit project is opgezet, zijn uitwerking niet gemist. *'We hebben mensen meegenomen in de keuzes die zijn gemaakt. En ik denk dan ook dat we vergeleken met andere projecten hier inderdaad acceptatie in de omgeving hebben bereikt. Er liggen tienduizend woningen in de kilometerzone en we hebben tachtig unieke zienswijzen binnengekregen. Voor windenergie is dat echt weinig. Meestal zie je bij dit soort projecten honderden zienswijzen binnenstromen.'*

Jurgen Roovers is het daarmee eens. *'Ik denk dat we uiteindelijk zoveel gecommuniceerd hebben dat mensen geen bezwaar meer maken. We hebben vanaf het begin duidelijkheid gegeven. Dat was nodig ook, want het wantrouwen in de overheid was hier heel hoog. En we hebben met mondige bewoners te maken.'*

Roovers kijkt dan ook terug op een intensief proces, men is wel erg blij met de volgens hem goede afloop. *'Als mensen voelen dat dingen achter worden gehouden, schieten ze in de weerstand. Hier zijn we echt uitgegaan van volledige transparantie. We durven fouten toe te geven, en we hebben ook vaak gezegd 'ik weet het niet'. Dat is vaak lastig, maar het helpt wel in het bouwen van vertrouwen.'*

Draagvlak of geen draagvlak

Of er met dit hele proces dan ook draagvlak is ontstaan, waagt Marc van de Ven te betwijfelen. Dat heeft vooral te maken met wat je onder de term 'draagvlak' verstaat. De doelstelling is nooit geweest dat iedereen het eens is met het genomen besluit en dat is dan ook niet gelukt. *'Er is niet in het hele gebied draagvlak ontstaan. Ik geloof ook niet dat dat kan. Wat wel is gebeurd, is dat er begrip is ontstaan voor wat we aan het doen waren. Daarnaast hebben veel mensen meedenkvermogen aan de dag gelegd. Dat is heel belangrijk geweest. Dat begrip is langzamerhand gegroeid, en werd op een gegeven moment ook heel duidelijk uitgesproken. Dat is een mooi resultaat, omdat er in het begin veel weerstand was tegen de overheid vanwege de processen rond de verbreding van de A16 en de komst van de HSL.'*

Terugkijkend geeft ook Van de Ven aan dat dat een proces van lange adem is geweest. *'We hebben bijvoorbeeld veel moeite moeten doen om de achterban van dorps- en wijkraden te bereiken. Die mensen betrek je niet vanuit een democratische legitimatie, want die is er niet. Die mensen kunnen en willen niet spreken namens hun leden. Maar ze hebben wel contacten. En via hen hebben we uiteindelijk heel veel mensen gesproken. Alhoewel je daar ook reëel in moet zijn. Er zijn 10.000 huishoudens in het gebied, en we hebben maar een deel bereikt. Dat is de praktijk.'*

Kritische succesfactoren

Een belangrijke vraag is wat nu zorgt voor dit succes. Er zijn tenslotte voldoende plekken in Nederland waar windmolens met veel meer weerstand worden neergezet. Wie van de betrokkenen je het ook vraagt, iedereen is het erover eens dat het met de combinatie van mensen gaat. Van de Ven: *'We waren een klein team, maar dat was ook onze kracht. We hielden echt elkaars handen vast. En het is intensief geweest, maar ook heel waardevol. Veel infrastructurele projecten hebben een veel grotere overhead, maar ik weet niet of het dan beter was gegaan.'*

Dat dat ook in de buitenwereld wordt gezien, bewijst de reactie van Arthur Vermeulen van Raedthuys/Pure Energie. Hij was vanaf het begin kritisch op de rol die de overheid, in dit geval de provincie, heeft gepakt tijdens dit traject. Toch moet ook hij na afloop concluderen dat het een goed proces is geweest. *'Ik heb complimenten, respect en bewondering voor hoe de provincie dit erin de goede doorlooptijd doorheen getrokken heeft. Dat heeft moed gekost, zowel bestuurlijk als ambtelijk, en adequaat projectleiderschap.'*

Vermeulen noemt drie zaken die daarin een belangrijke doorslag hebben gegeven. Allereerst heeft volgens hem de druk van buiten 'om megawatten te leveren' heeft meegespeeld. Ook hielp het dat de keuze voor de A16 vaststond. *'Daardoor stond een belangrijk aantal kaders vast waar niet vanaf kon worden geweken. Dat heeft het proces enorm geholpen.'*

Maar met alleen een aantal kaders ben je er nog niet. Het komt allemaal neer op de uitvoering. 'Het plan en de projectleider hebben het proces enorm vooruitgeholpen. Daarnaast zat er een bestuurder met lef. Erik van Merrienboer is echt gaan staan voor dit project. Dat is een hele belangrijke succesfactor geweest. Want daardoor ontstond politiek draagvlak. En dat hielp ook enorm in de communicatie naar de omgeving.'

Lof voor de aanvoerders van het team

Bij iedereen die je spreekt over het project komt de rol van het projectteam naar voren. *'Dit is voor een belangrijk deel het succes van Erik Bruggink en Marc van de Ven',* zegt ook Jeroen Dooper van Bosch & Van Rijn. *'Zij zijn echt de aanjager geweest van ons en van het projectteam. Er was veel vertrouwen over en weer met begrip voor de vele persoonlijkheden in het projectteam. Zo kon iedereen zijn rol spelen, en dat is belangrijk geweest voor het uiteindelijke succes.'*

Dat was niet vanzelfsprekend. Als Dooper dit project vergelijkt met andere vergelijkbare trajecten had het project makkelijk een jaar langer kunnen duren. *'Dat was zelfs een stuk comfortabeler geweest. Maar het had te maken met vertrouwen in elkaar en in het projectteam dat het ook echt lukte om dit binnen de gestelde tijd voor elkaar te krijgen.'*

De rolverdeling tussen Marc van de Ven en Erik Bruggink was daarin ook cruciaal, zegt Erik Bruggink. *'Wij zijn echt verschillende personen. Marc speelde een hele belangrijke rol in de bestuurlijke processen. Ik kan best goed verbinden, maar op een gegeven moment wil ik ook een beslissing. We konden daarin spelen met karakters, waardoor we elkaar goed konden aanvullen. Toch waren we het over de basale dingen vrij snel eens.'*

Zowel Erik Bruggink als Marc van de Ven zijn overigens niet juichend over het proces. Ze zijn tevreden over het resultaat, maar bescheiden over hun eigen rol daarin. Toch viel er aan het einde van het proces echt een last van hun schouders af, zegt Marc van de Ven: *'Ik heb veel grote moeilijke projecten gedaan, maar dit heeft echt een eigen kleur en een eigen identiteit gekregen. We hadden overall erg goed over nagedacht. We hebben dat met elkaar mogelijk gemaakt, van ontwikkelaars tot adviseurs. Dat er zoveel van jezelf in zit, maakt het eindresultaat heel bijzonder. En dat Erik en ik zo verschillend zijn en toch in dezelfde boot plaatsnamen, was al bijzonder. Dat we veel anderen, zoals Bosch & Van Rijn, gemeenten en projectontwikkelaars, op dezelfde lijn kregen, maakte het helemaal af.'*

Erik Bruggink kan dat alleen maar beamen. *'Dit was absoluut een hoogtepunt in mijn carrière. Ik heb nooit eerder met deze bezieling in een project gezeten. Dat heeft te maken met de klimaatverandering, waar ik me echt zorgen over maak. Ik heb in dit traject het idee gehad een echte bijdrage te kunnen leveren. En dat doet me goed. Tegelijkertijd ben ik bescheiden over onze rol. Dat heeft er vooral mee te maken dat het evengoed op honderd verschillende momenten had kunnen misgaan. Op sommige momenten was het een proces van hollen en stilstaan. En het kan nog steeds misgaan, want die windmolens staan er tenslotte nog niet.'*

Thomas van der Pluijm ziet als gemeenteambtenaar vanuit Drimmelen ook dat het een echt en een hecht team was dat aan het project werkte. *'Er was altijd wel iemand anders die een stap harder zette. En het was heel persoonlijk. Toen ik net vader was geworden, kreeg ik babysokjes van het team. Ondanks dat ik ineens in het middelpunt stond wat een ongemakkelijk moment was, was het ook heel mooi. En het typeert de hechtheid van het team.'*

Het succes van de klankbordgroep

Na de vaststelling van het Provinciaal Inpassingsplan door Provinciale Staten komt de klankbordgroep, die gedurende het project toch vaak bij elkaar is geweest, nog een keer samen. Locatie is dit keer Hotel Van der Valk, langs de A16 in Breda. En een locatie naast het projectbureau dat twee jaar lang als huiskamer heeft gediend voor het projectteam en iedereen die binnen wilde komen lopen. De leden van de klankbordgroep kennen elkaar inmiddels goed. Er worden handen geschud en bij binnenkomst praten de deelnemers met elkaar bij. De sfeer is kortom goed en gemoedelijk.

Waar ook leden van de klankbordgroep weleens in verzet zijn gekomen tegen windmolens, is de sfeer nu gelaten. Aanwezigen stellen vragen over de manier waarop de windmolens komen, hoe de geluidsbelasting op het gebied wordt gemonitord en of er radarverlichting op de windmolens moet komen te staan. Ook blikken de aanwezigen nog terug op het proces. Niet iedereen is blij met de uitkomst, dat mag duidelijk zijn. Wel is er waardering voor het proces. Zoals een aanwezige zegt: *'De molens komen niet op de beste plekken, want er zijn geen goede plekken voor die molens. Maar het zijn wel de minst slechte plekken die gekozen zijn'*.

Het is een verhaal dat steeds terugkomt, het verhaal van de klankbordgroep. Een groep mensen die hun spaarzame vrije tijd steekt in de leefomgeving van hun eigen wijk of dorp, zoals Ad Brekoo. Die mensen die in twee jaar tijd ook te maken kregen met andere dorpen. Ze werden hierdoor gedwongen om verder te kijken dan hun eigen belang. Gingen met mensen uit andere dorpen om tafel om te kijken of ze er samen uit konden komen. En deden daarmee ook deels wat de provincie aan de bestuurlijke en ambtelijke tafel beoogden. Ze keken over grenzen heen en begrepen goed voor welke opgave de verschillende overheden in het gebied stonden. En ze waren niet te beroerd om daarin consequent hun belangen over te brengen, maar ook om mee te denken en over hun eigen schaduw heen te stappen. Ze waren geen vertegenwoordiger van hun dorp of wijk, wel hadden ze netwerk en kon de provincie hun belangen meenemen in de uiteindelijke afweging.

Marc van de Ven, die de bijeenkomsten van de klankbordgroep initieerde en begeleidde, zag chemie tussen de mensen in de klankbordgroep. Vanuit provincie en gemeenten zijn de bijeenkomsten in de klankbordgroep altijd heel serieus genomen, waardoor open gesprekken ontstonden. *'Erik van Merrienboer is daar bijvoorbeeld meestal bij geweest, maar nog belangrijker is dat we ze altijd hebben meegenomen in ons tijdpad. Ze wisten welke deadlines we gesteld hadden en wisten ook wat er in die tijd moest gebeuren. Het heeft enorm geholpen dat we de klankbordgroep daarin altijd hebben meegenomen, want zij snapten het proces daardoor en konden dat ook weer uitleggen aan hun eigen netwerk.'*

Erik Bruggink vindt dat er ook een groot compliment moet uitgaan naar de mensen die in de klankbordgroep zitten. *'Daar hebben we echt geluk mee gehad,'* vindt hij. *'Ongetwijfeld hebben we dat deels afgedwongen door de manier waarop we aan de slag zijn gegaan, maar de mensen in het gebied stonden wel echt open voor dit gesprek. Ik vind het heel bijzonder dat de sfeer die we hadden in het projectteam, ook uitstraalde op de ontwikkelaars en de klankbordgroep.'*

Dit is ook wat Ad Brekoo van de Wijkraad Haagse Beemden herkent. *'Het is vanaf het begin een open, eerlijk en transparant proces geweest. Natuurlijk zaten daar ook wat aanlooperikelen in. Maar we hebben daarin zelf onze inbreng gehad, konden het proces bijsturen.'*

Daarbij wisten de deelnemers aan de klankbordgroep dat er scherpe kaders stonden. Er kwamen molens en die moesten samen optellen tot minimaal 100 Megawatt. Vanuit de wijkraad Haagse Beemden is er dan ook geen verzet geweest tegen de windmolens. *'Dat heeft geen zin, want tegenhouden kan je ze toch niet',* vertelt Brekoo. *'We hebben echter binnen die kaders wel dingen voor elkaar gekregen. Dat was mogelijk door een open houding van provincie en gemeenten. Daardoor konden wij richting bewoners de uitkomsten ook verdedigen.'*

Invloed van de klankbordgroep

Als Brekoo gevraagd wordt wat ze dan voor elkaar hebben gekregen, noemt hij als eerste de cumulatie van geluid. In de wet staat dat je in kaart moet brengen hoeveel geluid een windpark gaat toevoegen. Dat mag gemiddeld over een jaar niet boven de 47 dB L_{den} uitkomen op de gevel van een woning. Dat zegt echter nog niet alles over welk geluid er daadwerkelijk is, aangezien er natuurlijk in het gebied ook al 'bestaand' geluid is, bijvoorbeeld van de A16 of de HSL. De provincie is toen akkoord gegaan met het onderzoeken van de cumulatie van geluid. *'Hierdoor kregen wij ook het gevoel dat de provincie echt wilde en zich flexibel op wilde stellen. Hoe ze het ging doen wisten ze nog niet, maar de provincie wilde ons er wel echt bij betrekken. Dat wekte vertrouwen.'*

Een intensief betrokken klankbordgroep en alle bewonersavonden ten spijt is het volgens Brekoo geen garantie dat echt iedereen afweet van de plannen voor windmolens. *'Als ik een gok zou moeten doen: tachtig procent van de mensen in de buurt weet nog niet dat er windmolens gaan komen. Natuurlijk, die wonen verder weg. Maar het zegt wel iets over hoe het leeft in het gebied. Er is nog veel te doen.'*

De lokale participatie gaat daar ook een belangrijke rol in spelen, meent Brekoo. *'Dat moet allemaal nog een plek krijgen. En de provincie moet daar wat mij betreft ook ruimhartig in zijn. Dan gaat het om de burenregeling, maar ook om de groep bewoners daarbuiten. De eerste stap is dan dat je het lijntje van de burenregeling niet heel strak om deze woningen moet trekken, maar juist in een heel blok moet meenemen. Dat levert goodwill op bij mensen, in plaats van weerstand.'*

Will de Wijs denkt uiteindelijk dat de invloed op het proces vanuit de buitenwereld echt minimaal is geweest. *'In Provinciale Staten heeft Van Merrienboer al in een vroeg stadium geroepen dat er een grens was van circa 1 kilometer, wat betekent dat er ruimte in die grens zit. Toch lukte het met moeite om in de periode na het VKA van volgens mij 106 woningen naar 96 woningen in het definitieve ontwerp te gaan. Met andere woorden: er is een invloed van nog geen 10 procent geweest. En dan gaan daar natuurlijk nog weer de woningen af waarmee een overeenkomst is gesloten, waardoor het aantal woningen weer lager is. Dat gebeurt constant.'*

Lokale participatie

Het proces langs de A16 is ook vernieuwend geweest op het vlak van de lokale participatie. De methode dat mensen ook profijt gingen hebben van windmolens is niet uniek, maar dat de overheid op een dergelijke grote schaal vooraf borgt dat 25 procent van de molens in lokaal eigendom komen, is wel voor het eerst. Dat dat navolging verdient, is wel te zien aan het gesloten Klimaatakkoord, waarbij zelfs vijftig procent lokale participatie wordt genoemd. Ook hiervoor geldt dat deze ambitie gedragen werd door een aantal factoren en mensen die toevallig bij elkaar kwamen.

Ga maar na: toevallig in Moerdijk kwamen er al windmolens in de buurt van de woning van Michael Daamen, waardoor deze zich ging verdiepen in de lokale participatie. En wist hij een energiecoöperatie (STEM) achter zich te krijgen die ook zag dat een eerlijke verdeling van lusten en lasten alleen maar mogelijk was door dat als overheid te borgen. Juist in dit gebied liep Martijn Messing rond, met zijn ideeën over de lokale participatie. En juist hier had Raedthuys/Pure Energie grondposities, een ontwikkelaar die openstond voor de visie van Daamen en Messing. En samen wisten ze de gemeenten Moerdijk en Drimmelen achter zich te krijgen, die op hun beurt de provincie wisten te enthousiasmeren om dit op te nemen in hun traject. En daar liepen dan weer toevallig Erik van Merrienboer en Marc van de Ven rond, die deze aanpak zagen zitten en onder meer Jeroen Dooper aantrokken om dit ook te verbinden aan het ruimtelijke traject. Samen was er een sfeer van 'dat we dit gewoon wel even gingen regelen'. Pionieren, en door elkaar vast te houden en elkaar de ruimte te geven lukte het ook nog.

Erik Bruggink ziet dit dan ook als een van de belangrijke successen van dit traject. *'We zijn er met z'n allen in geslaagd om het niet alleen over het ruimtelijke doel te hebben. Natuurlijk, er moesten windmolens komen langs de A16. Nee, het ging ook over wind als middel, namelijk om de energietransitie een extra zetje te geven via die lokale participatie. We hebben ervoor gezorgd dat echt iedereen in het gebied kan profiteren. Dat we geborgd hebben dat participatie niet alleen betekent dat je kunt profiteren als je toevallig geld hebt om een certificaat te kopen of mee te investeren, maar dat dat ook kan als je gewoon inwoner bent van het gebied. Lusten en lasten zijn daarmee veel eerlijker verdeeld.'*

Dat dit concept uit de koker is gekomen, is ook voor Marc van de Ven een belangrijke succesfactor. Hij ziet het als een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van de energietransitie in de komende jaren. *'Mijn conclusie na afloop van dit traject is dat de energietransitie in veel gevallen niet dichtbij genoeg komt. En dan heb ik het vooral over de baten. Want toen we dit concreet gingen uitwerken, ging de lokale participatie pas echt leven bij mensen. Het levert ze gewoon echt geld op in de energierekening. Dat maakt uiteindelijk toch dat mensen anders tegen die windmolens aankijken.'*

Pas toen echt duidelijk was waar de molens kwamen, groeide er acceptatie in het gebied. Allan den Rooijen, die woont in de Klaverpolder, gaat de molens in zijn achtertuin zien. *'Je weet natuurlijk dat dit kan gebeuren. En als het dan gebeurt, moet je er ook positief in staan. Dan probeer je de schade te verminderen. Geld hoef ik niet te hebben, maar ik ben blij dat er wel andere manieren zijn om dingen aan te pakken. Ik heb bijvoorbeeld nog een asbestdak en dankzij*

de burenregeling kunnen daar panelen voor terugkomen. En ik wil een warmtepomp, want we moeten van het gas af.'

Eigen varkens stinken niet

Dit is het proces dat Michael Daamen samenvat met de term *'eigen varkens stinken niet'*. Wie profiteert van windmolens, zal niet snel gaan klagen, wil hij er maar mee zeggen. Het was natuurlijk heel gek dat een boer verdient aan windmolens op zijn erf, maar de mensen die er omheen wonen, en die vaak nog dichterbij de molen wonen dan de boer zelf, alleen de lasten mogen dragen. *'Terwijl de subsidie waar de boer zijn geld aan verdient, ook betaald wordt door de belastingbetaler. Die verdeling mocht best wat eerlijker.'*

Daarin is met het A16-proces een eerste stap gezet, vindt hij. Maar we zijn er nog lang niet: *'De A16 is op dit moment het beste voorbeeld dat ik ken. Maar het is nog verre van perfect. Er zijn nog steeds ontwikkelaars en grondeigenaren die onevenredig veel geld verdienen aan de komst van de molens. In de toekomst ga je zien dat subsidies omlaaggaan, waardoor dit ook een stuk beter verdeeld gaat worden.'*

Allan den Rooijen is het hiermee eens. Hij is er bang voor wat er deze ontwikkeling op de lange termijn voor het gebied betekent. *'Als je echt zo'n molen op je land krijgt, krijg je een forse vergoeding, waarbij de burenregeling echt in het niet valt. Dat zijn allemaal individuele afspraken, die ook niet naar buiten mogen komen van ontwikkelaars. Dat heeft allemaal iets heel geheimzinnigs.'*

Michael Daamen is 'vooral heel tevreden over het loskoppelen van de keuze van locaties van de grondposities van ontwikkelaars. *'Eigenlijk was alles al in kannen en kruiken. Er waren 26 grondposities van verschillende ontwikkelaars in het gebied. De provincie heeft voor een proces gekozen waarin die grondposities niet leidend waren. Daardoor zijn er echt de beste plekken uit het proces gekomen. Dat is wel echt vernieuwend geweest.'*

De vraag is natuurlijk waarom het nu juist in dit gebied lukt. Dit gebied, waar al veel weerstand was vanwege de HSL en de A16 en de overheid op zijn zachtst gezegd niet op haar blauwe ogen geloofd werd. Jurgen Roovers geeft het antwoord in een woord: praten. *'Door heel veel één op één met mensen te praten, door echt te investeren in communicatie. Zo zijn we van acceptatie naar meewerken gegaan.'*

Dat meewerken komt vooral tot uiting in de lokale participatie, waardoor de energietransitie in het gebied echt een boost krijgt. De provincie heeft georganiseerd dat vanuit de provincie, vanuit gemeenten en vanuit ontwikkelaars hierover eenzelfde beeld was. Volgens Roovers is dat gezamenlijke verhaal ook sterk geweest. *'Het is namelijk ook de ontwikkelaar die een burenregeling wil treffen. Die heeft ook geen baat bij gedoe rondom de komst van windmolens. En als die dat hierdoor kan verminderen, is dat voor hem een kans.'* Dat zit niet alleen in de lokale participatie, volgens hem. *'Een aantal milieugevolgen worden ook gemitigeerd, bijvoorbeeld door een stilstandvoorziening.'*

De beste plekken

De selectie van plekken, daar ging het hele proces om. Wetende dat iedere plek zijn voors en zijn tegens heeft, ging het erom naar de beste plekken onder de juiste voorwaarden te zoeken. Het oordeel van de klankbordgroep, niet op voorhand positief over windmolens in hun eigen omgeving, weten we inmiddels: het zijn de minst slechte plekken. Daarmee krijgt het oordeel van Marc van de Ven dat er geen draagvlak, maar over het algemeen wel acceptatie is ontstaan door het proces, enige kleuring. Maar die selectie van de beste plekken, is dat nu uiteindelijk gelukt?

Hans Kuijpers, verantwoordelijk wethouder in Drimmelen, vindt van wel. Hij kijkt daarbij niet alleen naar de geluidsbelasting, maar ook naar een goede verdeling tussen de gemeenten. *'Dit zijn uiteindelijk de beste plekken, met zo weinig mogelijk overlast voor inwoners.'*

Bovendien, zegt Kuijpers, zijn de molens ook nog evenwichtig verdeeld tussen de verschillende gemeenten. In Breda, Drimmelen, Moerdijk en Zundert staan allemaal ongeveer even veel molens. En dus heeft iedere gemeente last van de molens, maar profiteert ook iedere gemeente van de middelen die uit de molens komen. Die goede verdeling was voor Kuijpers echter nooit het belangrijkste. *'Als het had gepast, had ik er best onevenredig veel willen hebben. Het gaat er uiteindelijk echt om dat je gezamenlijk tot de plekken komt die het minste overlast veroorzaken voor bewoners.'*

Paul de Beer vult aan bij het betoog van Kuijpers. Hij vindt het als wethouder in Breda vooral belangrijk dat het gesprek en de keuzes voor de juiste locaties 'zorgvuldig' is gegaan. *'Veel mensen zeggen dat ze graag zon willen, maar juist geen wind. De luxe van die keuze hebben we echter niet, met het oog op de energietransitie. Het is niet of-of, het is en-en. Dat hebben we in dit traject echt wel goed overgebracht.'*

En leidt een keuze van een locatie met weinig woningen dan automatisch tot minder weerstand? Helemaal volmondig met 'ja' beantwoorden kan Jurgen Roovers dat niet. Want voor iedereen is een 'goede' plek natuurlijk een andere plek. En voor de meeste mensen geldt dan: een goede plek is een plek die niet bij mij in de buurt is. Die constatering weerhoudt Roovers ervan om het te hebben over de beste plekken. *'Tja, er is gekozen voor de plekken met weinig woningen. Maar de woningen die daar staan, hebben dan nog steeds last. Dus die vinden dat vervelend. In Breda hebben we dat gemerkt bij het gebied in Overa. Die hebben in het laatste stadium toch nog een protest georganiseerd.'*

Dat erkent ook Thomas van der Pluijm. *'We hebben veel onderzocht en gesproken met het gebied. Dat leidt dan tot een prioriteit op geluidshinder, en daar komt vervolgens een opstelling uit. Dan is natuurlijk nog niet iedereen even blij. Maar veel mensen kunnen vrede hebben met de afweging en de argumentatie. Je ziet dan dat niet alles geaccepteerd is, maar dat er wel begrip is. Daarmee is een klein stukje draagvlak ontstaan.'*

Het gesprek vanuit de stuurgroep

Piet Utens geeft als wethouder van Zundert ook aan dat hij nog steeds mensen tegenkomt die zeer kritisch zijn over het hele traject. En, constateert hij, dan wordt toch vaak een kritische noot gekraakt over het proces. Wie de molens niet wil, heeft het niet over de locaties, maar over de communicatie. *'Hardliners zeggen tegen me: er is helemaal niet gecommuniceerd. Ik zeg dan: als er een project is waar dat goed is gegaan, dan is het wel in dit project. Maar er zijn natuurlijk altijd mensen die het er niet mee eens zijn en dan de communicatie als schuldige aanwijzen.'*

Utens denkt daarbij dat het belangrijk is geweest om de kaders van honderd megawatt aan windenergie van tevoren scherp te hebben gehad. Dat is tegelijk waar 'tegenstanders' nog steeds naar verwijzen. Tussen de regels door hoor je: we hebben wel kunnen meepraten, maar niet over de keuze voor windenergie in dit gebied. Veel tegenstanders hebben het nog steeds over de wens voor zonnevelden of windenergie op zee. Dat was echter nooit een optie. *'We hebben elkaar daarin goed vastgehouden en we zijn met alle overheden achter het bod van 100 MW windenergie gaan staan. Daar kon niet aan getornd worden. En we hebben ook uitgesproken dat we dat zelf willen, en niet dat we dat moeten van het Rijk. Uiteindelijk weet je natuurlijk wel dat als je het niet redt, er altijd een aanwijzingsbesluit dreigt. Maar dat was een heel slecht signaal geweest. Het bod, en dus ook de keuze voor windenergie, heeft nooit ter discussie gestaan in de stuurgroep. Dat is best een knap resultaat.'*

Van avond naar avond

Wie terugkijkt op het proces ziet dat er een zeer intensief gesprek heeft plaatsgevonden. Bewonersavonden, klankbordgroepen, inloopavonden en raadsbijeenkomsten: wie zijn invloed wilde hebben, moest aardig wat vrije tijd opofferen. Dat al dat participeren ook een keerzijde heeft, daar is Allan den Rooijen eerlijk over. Hij is al het gepraat ook weleens zat. *'We hebben regelmatig meetings. Geïnitieerd door de provincie, meestal. En soms door NUON, de projectontwikkelaar in dit gebied. Daar heb ik eigenlijk helemaal geen zin in, want het zijn energieslurpers. Maar het moet, wil je invloed hebben.'*

Den Rooijen heeft een prima relatie opgebouwd met de provincie, dat merk je aan alles. Hij zegt dan ook: *'Het zijn gezellige mensen en ze doen erg hun best.'* Tegelijkertijd twijfelt hij of hij echt heeft kunnen meepraten in een proces waar hij invloed had. *'Ik heb op een gegeven moment ook wel het gevoel gekregen dat het besluit toch al was genomen. Op Klaverpolder moesten molens komen. Dat stond ook in iedere variant ingetekend.'*

Sommige mensen die in het gebied wonen, hebben zich rustig gehouden. Want ondanks dat honderden mensen op bewonersavonden zijn afgekomen, betekent dat nog steeds dat duizenden zijn thuisgebleven. Allan den Rooijen was er zelf lange tijd een van. Dat was omdat hij dacht dat het niet over hem ging. Maar als we Ad Brekoo moeten geloven, zijn er nog steeds veel mensen die gewoonweg niet van de komst van molens afweten. Den Rooijen denkt dat dat meevalt, maar dat veel mensen het gewoon niet belangrijk genoeg vinden om mee te praten. *'Ik snap ook wel dat het voor iedereen langs de A16 een ander verhaal is. Mensen in Breda kiezen voor drukte*

en hebben daarom minder last van de molens. Wij kiezen hier voor landschap, stilte en rust. Dat wordt duidelijk verstoord door zo'n molen.'

Het is in een zin samengevat waarom de energietransitie op veel momenten zo lastig is. Wie ervoor kiest om ruimte, landschap, rust en stilte om zich heen te willen, woont automatisch op een plek waar mogelijk windmolens komen te staan. En wie in de stad toch al drukte om zich heen heeft, kan daar vanwege de ruimte geen windmolen bij hebben.

Dat maakt een goed gesprek tussen deze groepen des te belangrijker, zegt ook Floris van de Vooren van het Bewonersplatform Voor de Wind. *'Dat gesprek is hier gewoon goed gegaan. We hadden de ervaring met het participatietraject rond de HSL. Daar hadden we echt het gevoel dat we misleid werden. En dat heb ik hier nooit gehad. Soms ben je het met elkaar oneens, maar er zijn nooit met opzet onjuistheden verspreid. Als er iets was, konden we altijd telefoneren. Ik vond dat echt een verademing in het contact met de overheid.'*

Ondanks zijn positivisme herkent Van de Vooren wel de kritiek op het proces. *'De provincie luistert zeker respectvol naar anderen, en legt vervolgens ook uit waarom ze voor een bepaalde insteek kiezen. Maar ze wijkt niet van haar lijn. Enerzijds dwingt dat respect af, anderzijds merk je dat de invloed van de samenleving daardoor beperkt is.'*

Van de Vooren trekt deze analyse breder dan alleen dit project. Inspraak stelt wat hem betreft in heel Nederland weinig voor. *'De overheid wil wel horen hoe je er tegenaan kijkt, maar zal alleen als het kan daar gehoor aan geven. Daarom waren de verwachtingen ook niet hoog. Ik heb nooit gedacht dat ik zo'n molen kon tegenhouden. Maar we hebben wel met respect met elkaar gecommuniceerd.'*

Wat hem is tegengevallen, is dat de gemeenteraden maar heel beperkt belangstelling hadden voor het proces. *'In Breda zag ik dat alleen het CDA het stuk dat wij hadden toegestuurd goed had gelezen. In Breda en Zundert is dit nog wel enigszins besproken. In Moerdijk en Drimmelen is echter nooit een discussie over ons verhaal gehouden. Niemand heeft het ook maar geopend. Dan kan het zijn dat Provinciale Staten verantwoordelijk is, je hoeft je als lokaal volksvertegenwoordiger niet helemaal buiten de discussie te plaatsen.'*

Kopieerbaar

De vraag na afloop van een dergelijk traject is dan ook natuurlijk: is dit kopieerbaar? Ten slotte: De A16 is niet de enige plek in Nederland waar gewerkt wordt aan grootschalige opwek van duurzame energie. Als Erik Bruggink de vraag krijgt, denkt hij even na en zegt dan: *'Eigenlijk moet je in ieder traject weer opnieuw gaan leren. Er is een aantal dingen die je mee kunt geven aan een volgend traject. Je moet belanghebbenden serieus nemen, en ook het besef hebben wat je mensen aandoet. Daarop hebben we denk ik goed geacteerd. Maar het is voor iedereen een zoektocht, en in een ander gebied met een andere opgave is die zoektocht weer net even anders. Er is geen blauwdruk. En belangrijker: ik gun iedereen ook zijn eigen zoektocht daarin.'*

Die zoektocht heeft ook Thomas van der Pluijm als gemeenteambtenaar ervaren. *'Windenergie was voor ons nieuw, en dat gold ook voor de andere gemeenten. Wij zijn allemaal ambtelijke professionals die dit ook niet eerder hadden gedaan. We hadden niet per se een heel helder beeld van het proces van tevoren, maar we wilden het wel zo goed mogelijk doen voor zoveel mogelijk partijen. Dat heeft ertoe geleid dat we ver gingen in participatie en daarin veel energie staken. Dat was gedurfd, maar het was wel nodig voor inwoners. En de capaciteit die we erin staken, was echt nodig.'*

Dat participatieproces is voor Van der Pluijm heel belangrijk gebleken. De vele bijeenkomsten gaan wat hem betreft verder dan dat je mensen het gevoel geeft dat je mensen serieus neemt. *'Je moet mensen echt serieus nemen. Je moet het doen. Ik besef me dat het een enorme impact heeft als er zo'n molen in de buurt wordt geplaatst. Daar komt ook de drive uit, om een stapje harder te doen. Ik vind eigenlijk helemaal niet dat je dan iets bijzonders doet. Daar word je immers voor betaald. Ik zit echt in ieder project op die manier.'*

Natuurlijk is niet alles kopieerbaar, maar zoals zo vaak is een goed begin het halve werk, vertelt Erik van Merriënboer. *'Ik geloof daar echt in. Als je in het begin een goede start maakt, tikt vervolgens het ene blokje het andere aan. Dat heb ik bij dit project ook gezien. Door op tijd te beginnen, trek je de juiste mensen erbij en heb je tijd om te werken aan een goede procesarchitectuur. Dat komt natuurlijk door de chemie die er in een projectteam ontstaat. Daar heb je ook een beetje geluk bij nodig.'*

Je ziet dat de tijd die je aan de voorkant investeert, aan de achterkant dus dubbel en dwars wordt terugverdiend. *'Je kent elkaar dan goed, en dan is er ook de ruimte om met elkaar te stoeien over details. We hebben bijvoorbeeld heel veel koffiegezet over hoe we aan de voorkant kunnen borgen dat de 25 procent lokale participatie geborgd is.'*

Anne-Marie Spierings herkent de voordelen van vroeg beginnen, maar dat heeft dan weer vooral te maken met het proces richting de buitenwereld. *'Mensen willen altijd eerder geïnformeerd worden, dat zie je in alle vergelijkbare processen. We zijn er hierbij in geslaagd om al in een vroeg stadium in kaart te brengen hoe het gebied eruitziet en in gesprek te gaan met stakeholders. Dat heeft echt vruchten afgeworpen.'*

Als de windmolens er staan

De windmolens staan er nog niet. Als de Raad van State akkoord gaat met de plaatsing van de windmolens, begint het werk eigenlijk pas. Zeker voor de lokale participatie. Veel betrokkenen beamen dat het spannend is wat er dan gaat gebeuren. De provincie heeft vooral de opdracht om te regelen dat het inpassingsplan er gaat komen. Na de uitspraak van de Raad van State zijn de ontwikkelaars aan zet. Tegelijkertijd vinden veel betrokkenen in het gebied dat het belangrijk is om op dezelfde weg door te gaan. *'De stuurgroep moet blijven bestaan'*, zegt Michael Daamen onverkort.

Datzelfde vindt ook Jurgen Roovers: *'In de toekomst denk ik dat je de regie gaat kwijtraken op het A16-project. Als overheid heb je een grote rol als het gaat om het inrichtingsvraagstuk. De modellen voor de lokale participatie is een heel ander verhaal, die moeten in gezamenlijkheid van ontwikkelaars en inwoners worden vormgegeven. Bovendien houdt de helft van de mensen die met dit traject zijn bezig geweest, er straks mee op. Ik vind het heel spannend of we erin slagen om de energie er ook over drie jaar nog in te houden. De gebiedsontwikkeling is dan ook al van naam veranderd naar EnergieA16.'*

De eerste stap is gezet, wil Jurgen Roovers maar zeggen. Hij is tevreden dat de molens straks op 'de minst slechte plekken' staan. *'Vroeger stonden molens altijd aan de rand van de gemeente, want dan hadden de eigen bewoners er zo weinig mogelijk last van, maar werd de hinder afgewenteld op de buurgemeente. Dat hebben we hier echt beter gedaan. Bovendien zorgen we dat de lusten en lasten eerlijk verdeeld zijn.'*

De toekomst

Het is een begin, maar wel een succesvol begin. Dat is de gemene deler die iedere betrokkene bij dit traject uitstraalt. En er spreekt een dubbel gevoel uit. De klimaatverandering noopt ons tot maatregelen als windenergie. Die molens inpassen in een gebied waar ook veel mensen wonen, is lastig, maar het is hier op de beste manier gegaan. Het is weliswaar de eerste keer dat de lokale participatie in de ruimtelijke kaders is geborgd, maar het klimaatakkoord spreekt al van vijftig in plaats van vijfentwintig procent lokaal eigendom.

Er is gezaaid. De energietransitie is wat meer gaan leven langs de A16. Wie over tien jaar in zijn elektrische auto naar het zuiden trekt, zal nog steeds niet veel meer zien dan dat er 28 windmolens langs de A16 zijn verzezen. Maar wie de moeite neemt om de snelweg af te gaan, ziet dankzij de lokale participatie dat de mensen in de buurt van de windmolens hun woningen hebben verduurzaamd, dat er lokale projecten rondom de energietransitie zijn gaan lopen en dat een aantal kernen al energieneutraal is. De windmolens waren geen doel, ze waren het begin van een omwenteling. Van een gebied dat leeft op fossiele brandstoffen naar een gebied dat duurzame energie produceert. En van windmolens die alleen voor boeren en ontwikkelaars draaien, tot windmolens die draaien voor alle bewoners.

19

Terugkijken in theoretisch perspectief

Veel Nederlanders vinden 'Samen naar een mooi eindresultaat toewerken' een mooi nastrevenswaardig doel. Maar in de praktijk is dat bestuurlijk én maatschappelijk samenwerken niet altijd even makkelijk. Bijvoorbeeld omdat bestuurlijke en maatschappelijke 'ritmes' van elkaar verschillen. Of omdat de wereld van beleid maken nu eenmaal een andere is (of lijkt), dan de wereld van alledag. De casus Wind A16 laat zien dat maatschappelijke en lokale participatie 'mogelijk' is en meerwaarde oplevert. In dit laatste hoofdstuk proberen we te ontrafelen waarom dat zo is. Niet omdat we daarmee denken 'een receptuur' voor maatschappelijke en lokale participatie in Nederland te hebben gevonden. Maar meer omdat we wellicht zo andere projecten en programma's kunnen inspireren.

Verbinden van beleid en praktijk

Menselijk handelen (vooral binnen een maatschappelijke opgave) krijgt op twee manieren betekenis. Als eerste als het resultaat van dit menselijk handelen door een gemeente, provincie of rijksoverheid wordt bekrachtigd in de vorm van een wet, een beleidsvoornemen, een project of plan. Ten tweede als na deze bekrachtiging ook de context waarin dit handelen plaatsvindt, verandert. Een voorbeeld: als we wettelijk vastleggen dat de maximumsnelheid van 130 naar 100 km per uur daalt, maar vervolgens niemand zich aan deze wet houdt én er ook niet op wordt gehandhaafd, dan is er wel beleid, maar verandert er in werkelijkheid niets. Wil een overheid effect bereiken, dan is er behalve de wet, het beleidsvoornemen of het project, ook altijd 'een verandering van context' nodig.

Daarbij moeten we ons ook realiseren dat beleid en praktijk twee verschillende contexten zijn. De wereld van het beleid wordt door andere mensen (professionals) bevolkt dan de wereld van de praktijk. De provincie heeft geprobeerd deze twee werelden via een participatieproces met windsafari's en kenniscafés met elkaar in contact te brengen. Dat slaagt soms wel, maar soms ook zeker niet.

In dit licht zijn de opmerkingen van bijvoorbeeld Cok Hop over de rol van de provincie beter te begrijpen. Als inwoner van Lage Zwaluwe was vooraf al niet enthousiast over de plannen van de gemeente en provincie om windmolens te plaatsen. Ook het daaropvolgende diepgaande participatie- en communicatietraject heeft haar gevoel niet veranderd. Tijdens de presentaties van het voorkeursalternatief bleef ze het gevoel hebben alleen te kunnen kiezen *'uit twee kwaden'*. In haar ogen was *'het resultaat minimaal'*. *'Met de zes molens aan de oostkant van het spoor hebben wij al heel veel moeite, maar zeker met de vier aan de westkant. Eén rij molens en niet twee, dat was onze inzet. Maar daar wil de provincie niet aan. Dus kijken wij straks tegen een cluster van windmolens aan.'*

Dit is een duidelijk voorbeeld waarin de beleidswereld en de wereld van de praktijk elkaar raken, treffen en in gesprek zijn, maar waarin de worsteling daartussen zichtbaar is. Beck (1992) stelt dat die worsteling tussen beleidsvoornemen en dagelijkse werkelijkheid zich eigenlijk altijd bij een moderne overheid, en feitelijk bij iedere organisatie, afspeelt. Dat als een organisatie een maatregel neemt of ergens ingrijpt, er vrijwel er altijd een (bijna even grote) set aan tegenwerkingen mogelijk is, die de noodzaak van de te nemen maatregel of dat ingrijpen ondergraaft. Is de maatregel om '100 kilometer per uur te rijden' om onze klimaatdoelstellingen dichterbij te brengen een goede? Of is het tegenargument dat het meer klimaatwinst oplevert als we de uitstoot van de landbouwproductie verminderen een betere optie? Omdat er voor vrijwel iedere beleidsmaatregel een alternatief valt te bedenken dat wellicht even goed of zelfs beter voldoet, ligt het legitimeren van het handelen van bijna iedere organisatie, vooral die van de overheid, voortdurend onder een vergrootglas.

Schutz (1973) stelt dan ook vast dat menselijk handelen alleen in deze context kan worden begrepen: *'We cannot understand human conduct if we ignore its intentions, and we cannot understand human intentions if we ignore the settings in which they make sense. Such settings may be institutions, sets of practices, or some other contexts created by humans - contexts that have a history, within which both particular deeds and whole histories of individual actors can be and have to be situated, in order to be intelligible.'* Vertaald naar de context van windenergie: een institutionele afspraak dat er – bij wijze van spreken - 200 MW aan windenergie wordt opgewekt, kan 'in abstracto' door iedere Brabander worden onderschreven, maar in de dagelijkse praktijk - als de molen in de eigen buurt geplaatst wordt - net zo hard worden bestreden. Zo'n institutionele afspraak leidt dus niet automatisch tot het daadwerkelijke plaatsen van één windmolen.

Die spanning tussen het individu (actor, agent) en een institutie (structuur) is een van de grote onderwerpen van sociaalwetenschappelijk onderzoek. Al in 1937 legt Parsons in *The structure of social action* (Parsons, 1937) de basis voor wat we een 'theory of action' zijn gaan noemen. Parsons stelt aan de ene kant vast dat ieder handelend individu (in de sociale wetenschap: actor) vrij is om bijvoorbeeld wel of niet 100 kilometer per uur te rijden. Aan de andere kant stelt Parsons vast dat diezelfde handelende personen ook min of meer gebonden zijn. Bijvoorbeeld door '*conditions of constraint*' en door '*normative and ethical concerns*'.

Een beeld dat – weliswaar in de tijd aangepast - tientallen jaren intact blijft. Ook Giddens (1984) ziet 'mensen' als zelfbewuste, actieve sociale wezens (agent). Wezens die de uitdagingen en problemen die de maatschappij opwerpt, beantwoorden en herformuleren. Die 'botsing' tussen handelende agent en structuur gaat altijd gepaard met spanningen. Parsons (1937) zag 'ons mensen' als rationele, feitelijke doel-najagende individuen. Maar waarbij die verzameling rationeel handelende individuen maar zeer beperkt in staat is om '*the problem of order in society*' op te lossen. Dit omdat het nogal ingewikkeld is om al die individuele verlangens, normen en beperkingen effectief en in harmonie met elkaar uit te wisselen en af te stemmen.

Dit verklaart uiteraard waarom 'we' als samenleving 'de' overheid (of liever: een functionerende bureaucratie) hebben ingesteld: een structuur van wetten en regels, die door bureaucraten

(Weber) toegepast, uitgevoerd en bewaakt worden. Zo ontstaan instituties, ontstaat een structuur. Een structuur die op haar beurt uiteraard van invloed is op ons dagelijkse doen en laten. Deze Instituties en de in combinatie daarmee individuele handelende actoren maken daarbij in de kern hun eigen afwegingen, stelt Schutz (1973) vast. Dat heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat de meeste organisaties ervaren dat 'beleid in de praktijk brengen' nog niet zo gemakkelijk is. Al in 1973 wezen Pressman en Wildavsky op het feit dat invoering van beleid niet 'rechttoe - rechttaan' gaat. Ook recenter onderzoek laat zien dat de werelden van beleid en praktijk nog steeds ver van elkaar af staan. Mosse (2005) laat bijvoorbeeld zien dat ook in een totaal 'ander veld' (het veld van ontwikkelingsorganisaties en aanpalende NGO's) eenzelfde kloof bestaat. Mosse (2005) stelt daarbij vast: *'At best, the relationship between policy and practice is understood in terms of an unintended 'gap' between theory and practice, reduced by better policy more effectively implemented.'*

Met andere woorden: de wereld van 'beleid maken' is nog steeds een wezenlijk andere wereld, dan de wereld van de beleidsinvoering. Mosse (2005) biedt zicht op het repertoire van 'slimme' ontwikkelingssamenwerkingsorganisaties. Succesvolle organisaties zijn in staat om als het ware verschillende gezichten te laten zien en zo in verschillende sociale netwerken op te treden. Ook het programmateam Wind A16 heeft dat in een groot aantal gevallen laten zien. Door in uiteenlopende settings als tenten, aan keukentafels en bestuurstafels met voor- en tegenstanders in gesprek te gaan. Op windsafari en in de Staten. Situaties waarbij ook de politiek-bestuurlijke werkelijkheid dynamisch is. Een raadsbesluit kan in de ene periode anders zijn dan in de periode daarna. Daar doelt ook Noordegraaf (2004) op, als hij het begrip 'institutionele context' aanstipt: een veld vol *'instituties, die een sterke invloed op organisaties en managers, en op bestuur en beleid uitoefenen.'*

Dit 'gat' tussen beleid en praktijk is het 'logische' gevolg van de sterk toenemende complexiteit van (sturings)processen in ruimtelijke processen. Ook dat is 'van alle tijden'. Teisman (1992) constateerde al aan het begin van de jaren negentig dat besluitvorming in de ruimtelijke ordening 'complex' was en lag. Dit wordt bevestigd door Klijn (1996), die stelt dat de veelheid aan actoren en netwerken in de ruimtelijke ordening uitvoering van projecten lastig maakt. Beide auteurs constateren in 2002 dat het speelveld (nog) complexer geworden is doordat 'de' overheid grote maatschappelijke opgaven niet meer alleen kan of wil oplossen, maar dat in nauwe samenwerking met anderen (marktpartijen, inwoners, experts) wil doen. Dat zorgt voor een nieuwe dynamiek. *'The involvement of all kinds of organizations in joint decision making has received a great deal of attention lately. This search for cooperation can be seen in all domains of societal decision making: between government organizations, between government and citizens, and, more recently, also between government organizations and private-sector organizations.'* Daar wordt het niet altijd eenvoudiger van, zo stellen Teisman en Klijn (2002) vast. *'Complexity is a result of the interaction and negotiation processes between different actors, whose resources are indispensable for a joint undertaking. All these actors bring their own perceptions and strategies (Lissack and Gunz 1999; Teisman 2000; Klijn, Koppenjan, and Termeer 1995).'*

Volgens beide auteurs maakt niet alleen het feit dat er meer spelers bij betrokken zijn het complex. De complexiteit is ook vaak een gevolg van een fundamenteel 'elkaar niet (kunnen) begrijpen'. Allereerst op het niveau van het toenemend aantal betrokkenen, dat bij een maat-

schappelijk vraagstuk zelf vindt dat 'betrokken worden': *'This complexity is not just due to the fact that many actors are involved.'* Maar vervolgens ook vaak door de verschillende perspectieven, die al deze betrokkenen kunnen hebben: *'It also has to do with the development of different perceptions on the problem and preferable solutions and strategies.'* Erik Bruggink stelt bijvoorbeeld vast dat het programmateam met een aantal kenniscafés geprobeerd heeft om betrokken inwoners te laten inzien waarom de overheid wel zou moeten inzetten op windenergie. Maar dat 'luisteren waarom de overheid wat wil', is nog iets anders dan 'begrijpen' of goedkeuren' dat windmolens in je directe leefomgeving komen te staan. Zo gesteld, schuren de werkelijkheden van zowel inwoners als overheid met elkaar en is het haast onmogelijk om elkaar echt te begrijpen. Wellicht speelt ook mee dat je als overheid altijd keuzes maakt die voor sommige burgers erg ingrijpend zijn. En waarbij die zich niet altijd precies kan voorstellen hoe het écht is om een windmolen op 500 meter afstand van je woonhuis te zien.

Het geheel kan nog complexer worden als de communicatie van de overheid niet helder is. *'[...] Moreover, the government itself is unable to take a clear position in this debate.'* Het helpt namelijk niet dat overheden in de regel vaak liever abstract en wat 'vaag' communiceren. *'Beleidsstaal'*, zoals Verplanke (2002) dat noemt: *'Beleidsstaal is eufemistisch en magisch [...] ze noemt de dingen niet bij hun naam, maar draait eromheen. In de hoop dat we als we iets maar anders noemen, het ook anders wordt. Taal als toverstaf.'* Dergelijk taalgebruik draagt bij aan de ervaring dat de kloof tussen beleid en praktijk lastig is te dichten.

Het 'managen van beleid' zien als het terugdringen van complexiteit

Het feit dat het vanaf het begin in het Wind A16-project helder was dat er windmolens zouden komen én er bovendien aan de eis van 'minimaal 100 MW' kon worden getornd, zorgde in ieder geval voor een helder vertrekpunt.

Als we met deze bril naar de casus 'Wind A16' kijken, was het 'besluitvormingsproces' van 'waar de windmolens komen te staan' is vanaf het allereerste begin 'open'. 'We' (de overheid) leggen niet de beste plekken van tevoren vast' maar 'we' doen dat in samenspraak. En 'we' maken experts, markt en samenleving deel- en lotgenoot van deze ontdekkingstocht.

In samenspraak met de samenleving

De afgelopen jaren hebben overheden steeds vaker te maken gekregen met 'handelende burgers'.^[5] Burgers creëren hun eigen waarheden, zoeken hun eigen experts en bronnen en handelen naar eigen inzicht. Tegelijkertijd stellen ze 'de' overheid verantwoordelijk voor maatschappelijk falen en weten ze, op momenten dat burgers dat zelf echt willen, de overheid ook vaak prima te vinden. Zo constateert Van den Brink (2002) dat die steeds mondigere burger steeds hogere eisen aan overheid én aan andere burgers stelt.

Tegelijkertijd verschillen 'onze' opvattingen onderling steeds vaker. Onze samenleving is én wordt diverser en wellicht een tikje 'schizofreen'. Een burger begrijpt dat de overheid allerlei ingrijpende maatregelen neemt in het algemene belang, maar als omwonende begrijpt diezelfde burger minder waarom dat nu uitgerekend 'in zijn of haar achtertuin' moet. Er zijn toch veel betere plekken? Het programmateam kreeg dan ook vaak te horen: *'Ik begrijp dat we de klimaatverandering*

moeten stoppen en ik ben ook niet principieel tegen windmolens, maar ... wel in mijn achtertuin.' Waarbij die achtertuin soms verbazingwekkend diep was.

En dus is 'de boel een beetje bij elkaar houden' (zoals burgemeester Job Cohen in 2002 zo trefend zijn taakopvatting zag en omschreef) steeds belangrijker. Maar ook steeds lastiger. Felling, Peters en Schepers (2000) wijzen daarbij op vijf oorzaken van dit toenemende 'gebrek aan onderlinge samenhang'. Zo wijzen ze op het effect van de-institutionalisering, oftewel de verzwakking van de binding van individuen aan traditionele instituties. Vervolgens wijzen ze op de-traditionalisering: een afname van de steun aan traditionele waarden en opvattingen. Ten derde wijzen ze op het element van privatisering: een afnemende betekenis van sociale collectiviteiten voor de opvattingen en waarden van individuen. Vervolgens wijzen ze op de toenemende fragmentering: een afname van de onderlinge samenhang tussen de opvattingen en waarden van individuen op verschillende levensgebieden. Tot slot schetsen ze de gevolgen van heterogenisering, waardoor de verschillen in opvattingen tussen (groepen) individuen toenemen.

Dus daar waar de druk van burgers op de overheid toeneemt, is het voor de overheid steeds lastiger om burgers achter één beleidsvoornemen te scharen. Om het maar weer aan 'windenergie' te koppelen: hoewel Nederland nog maar weinig échte klimaatsceptici kent, én veel Nederlanders ervan doordrongen zijn dat we anders met 'energie' moeten omgaan, is niet iedereen ervan overtuigd dat burgers daarbij als eerste aan zet zijn. 'Is het niet economischer om het bedrijfsleven te verduurzamen? Daar is het energieverbruik toch vele malen hoger dan in onze huishoudens?' En: 'als we dan als gewone burgers toch moeten bijdragen, waarom investeren we dan in wind? Zijn zonnepanelen niet veel minder bezwaarlijk? En hoe zit het eigenlijk met waterstof? Alternatieven als thoriumcentrales? Of wind op zee?' En: 'als we de Sahara nou eens volleggen met zonnepanelen, lossen we dan niet meteen het energievraagstuk op?' En: 'als er dan écht windmolens in onze buurt moeten komen, moet dat dan niet op basis van vrijwilligheid? Ik heb van een aantal boeren uit het dorp gehoord, dat ze best hun weiland willen opofferen!'

En: 'moeten we het kleine beetje 'open landschap' dat Nederland nog heeft (en zo kenmerkend voor onze cultuur is) wel voor een paar windmolens willen opofferen? Hoeveel zoden zet dat nu dan aan de dijk?' Of: 'we hebben nu én een HSL én een grote, drukke autoweg: nu willen jullie óók nog windmolens aanleggen, omdat dat dan zo fraai 'landschappelijk ingepast' kan worden? Is het niet een beetje eerlijker om de ellende ook eerlijk te verdelen?'

Zo ontstaat een paradox, want bij het formuleren en uitvoeren van beleid ziet de overheid zich geconfronteerd met vele "*objectieve ikken*" die het onderling niet met elkaar eens zijn. Noordegraaf (2004) beschrijft hoe de Nederlandse overheid worstelt met de vele, vaak tegenstrijdige, eisen die de samenleving aan de overheid stelt. Dan spelen verschillen in opvattingen een rol, liggen die toch net even anders, en zijn afspraken niet spijkerhard.

Individualisering, 'versnippering' en zelforganisatie

Deze emancipatie van de Nederlandse burger (Felling, 2004) en de opkomst van andere (niet-traditionele) organisaties met achterban versnipperd en verdeelt het politieke landschap en stelt tegelijkertijd veel zwaardere eisen aan overlegvormen van de overheid. In diezelfde versnippering

zien we ook dat inwoners zich snel kunnen organiseren. Deze zelforganiserende burgers zijn beter op de hoogte, dragen hun standpunten kernachtiger uit, en eisen uitleg en verantwoording. Zo ontstaan bij beleidsvoornemens van overheden allerlei netwerken.

Deze netwerken, vaak tijdelijke coalities, van experts en (hoog betrokken) burgers zoeken contact met instituties en overheid om beleid te beïnvloeden. In de klassieke overheidssetting zijn de beleidsmakers en bestuurders van overheden letterlijk en figuurlijk niet altijd hierover te spreken. Datzelfde geldt ook voor de doeners: bij beleidsuitvoering ontstaan vaak weer nieuwe coalities, veranderen inzichten en worden andere spelers belangrijk. Tegelijkertijd zoeken overheden steeds vaker contact met burgers van het land: participeren, meedoen is de norm. Bij het onderhouden van een speeltuin, in (mantel)zorg, of als buurtbeveiligers.

In het (nieuwe) veld van de energietransitie is 'meedoen' zeker de norm: bijvoorbeeld in de vorm van energiecoöperaties. Ook in dat opzicht is Wind A16 een voorbeeldproject. Niet alleen de gedeputeerden van de provincie Brabant (met Erik van Merrienboer voorop) en wethouders, maar ook beleidsmedewerkers én projectmanagers hebben in de loop van het project steeds meer én vaker een stap naar buiten gezet. Hebben hun best gedaan om voor iedereen 'bereikbaar' te zijn. Voor voorstanders, maar zeker ook voor tegenstanders. 'Gepraat' worden kon er altijd.

Dat brede patroon van meepraten, invloed kunnen uitoefenen én meedoen, is in zekere zin nog steeds geen 'gemeengoed' binnen de Nederlandse overheid. Daar waar er aan de ene kant steeds meer verantwoordelijkheid bij individuele burgers wordt neergelegd (denk bijvoorbeeld aan het PGB), gaat die verantwoordelijkheid lang niet altijd gepaard met ook daadwerkelijk vanaf het begin van een beleidsvoornemen mogen 'meedenken'. Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak (2005) constateerden al in 2005 dat instituties slechts moeizaam een verhouding vinden tot lokale, spontaan ontsprongen, participatieve initiatieven, die niet uit 'eigen' koker zijn ontstaan. Zo'n vijftien jaar later valt die constatering nog steeds te maken.

Misschien omdat onze samenleving in een snel tempo ingewikkelder wordt, waardoor de afstand tot bestaande instituties groter wordt. *'Burgers [zijn] diverser en voor de overheid en elkaar minder goed kenbaar. Toenemende culturele verschillen maken het soms moeilijk sociale afstanden te overbruggen. In een wijk met veel verschillende etnische groepen komt een buurtvereniging niet zomaar van de grond.'* Als burgers, zeker als het ongevraagd is, over beleid gaan meedenken dat in de praktijk wordt gebracht, ontstaat doorgaans een kramp. Om die kramp te vermijden, denkt 'de' overheid nog steeds graag beleid éérs goed uit, voordat ze ermee naar 'buiten' gaat.

Kijken we naar een oude drieslag waarin het handelen van de overheid is onder te verdelen in het voorkomen van tegenspraak, het organiseren van inspraak, of het in samenspraak met de omgeving vormgeven van nieuw beleid, dan kiest het Wind-A16 project haast intuïtief voor samenspraak. Het is dus een team dat samenspraak actief uitdraagt en daarin ook gelooft. Bestuurlijk én ambtelijk.

Waarom werkt Wind A16 nu wel?

Een van de wellicht meest opvallende 'successen' van de Wind A16-aanpak, is nu juist dat bestuurders, experts en 'gewone inwoners van Brabant' elkaar vroegtijdig in het proces 'gevonden'

lijken te hebben. Niet alleen in 'coalitions of the willing', maar vooral ook met 'tegenstanders' van de komst van windmolens. Dat ook verklaarde tegenstanders (zoals de 'Voor de wind' stichting) een serieuze plek in het proces hebben gekregen, is wellicht één van de succesfactoren van de Wind A16-aanpak. Dat is namelijk zeker niet vanzelfsprekend.

Dat heeft ook gevolgen. Van der Zwaard en De Wilde (2008) laten bijvoorbeeld aan de hand van de aanpak van herstructureringsopgaven in 'de oude wijken' zien, welk effect het (te) laat betrekken van bewoners van een gebied tot gevolg kan hebben. '[...] *de herstructurering [wordt] ervaren [...] als een maatregel van bovenaf. [...] De plannen komen van bestuurders, ambtenaren, architectenbureaus en woningcorporaties. Bewoners kunnen daarna 'inspreken' en collectieve protesten leiden alleen tot uitstel van de plannen en dus verlenging van de onzekere periode. Uiteindelijk wordt iedereen op zichzelf teruggeworpen en kunnen mensen door zich actief op te stellen hoogstens voor zichzelf en hun eigen gezin er het beste uitslepen.*'

Misschien is een andere vergelijking wel op zijn plaats. Johan Crujff zei ooit dat je om goed te kunnen voetballen niet hard hoeft te kunnen rennen. Hij had dan ook een broertje dood aan conditietrainingen. In een aan hem toegeschreven citaat luidde dat: *Voetbal is simpel: je bent op tijd of je bent te laat. Als je te laat bent, moet je eerder vertrekken.* En de logische consequentie daarvan was in zijn ogen dan ook: *'als je een speler ziet sprinten, is hij te laat vertrokken.* In zekere zin, zou je 'communicatie' ook in die termen kunnen bekijken. Als communicatie vanaf het allereerste begin integraal onderdeel is van 'het team' (als degelijke spelverdeler, vleugelspeler, keeper óf spits), kun je dus ook samen met dat team temporiseren. Soms via een balletje breed, maar soms ook met een fraaie dieptepas. Laat je dan als team vloeiend voetbal zien, simpelweg omdat je dan bijna altijd 'op tijd bent', is communicatie in de kern effectief. En als communicatie dan 'simpel' oogt, is misschien die andere Crujffiaanse waarheid wel op zijn plek: *'Voetbal is simpel, maar simpel voetballen blijkt vaak het moeilijkste wat er is.'*

Lijst van geraadpleegde literatuur

Czarniawska, Barbara; Narrating the organisation, dramas of institutional identity (Chicago 1997)

Felling, A., Jan Peters, Peer Scheepers, Individualisering in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw: empirisch onderzoek naar omstreden hypothesen,

Giddens, A., The Construction of Society, (UC Press, 1984)

Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, Wat burgers bezielt, Een onderzoek naar burgerinitiatieven, (Amsterdam, 2005)

Klijn, EH, Regels en sturing in netwerken. De invloed van netwerkregels op de herstructurering van naoorlogse wijken, (Eburon, 1996).

Latour, B., Politics of Nature, (Harvard, 2004)

Latour, B., Reassembling the Social. An introduction to actor-network-theory, (Oxford UP, 2005)

Mosse, David; Cultivating Development: An Ethnography of Aid Policy and Practice, (2005)

Noordegraaf, Mirko; Management in het publieke domein, issues, instituties en instrumenten, (Bussum, 2004)

Parsons, T., The Structure of Social Action, (1937)

Pressman, Jeffrey L., and Aaron Wildavsky. 1984 (derde editie). Implementation. How Great Expectations in Washington Are Dashed in Oakland; Or, Why It's Amazing that Federal Programs Work at All, (Berkeley, CA: University of California Press).

Schutz, A., Luckmann, T, The Structures of the Life World (Northwestern University Press, 1973)

Teisman, Geert Rudolf; Complexe besluitvorming: een pluricentrisch perspectief op besluitvorming over ruimtelijke investeringen, (1992, VUGA).

Teisman, Geert R. en Erik-Hans Klijn (Erasmus University Rotterdam, Netherlands), Partnership Arrangements: Governmental Rhetoric or Governance Scheme? In: *Public Administration Review* March/April 2002, Vol. 62, No. 2

Van den Brink, G., *Mondiger of moeilijker?* (Den Haag, 2002)

Verplanke et al, 'Zware gebruikers' p. 9, in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens en Katja van Vliet (red), *Open Deuren, sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid*, (2002).

Zwaard, Joke van der en Joke de Wilde, *Onderzoek 'Thuis in de nieuwe wijk? Woonbeleving en wijkbetrokkenheid van herstructurerings-uitverhuizers'* (Rotterdam 2008)

Verantwoording

Dit boek is tot stand gekomen op basis van enkele tientallen interviews met hoogbetrokkenen. Door het interviewen van projectleiders, inwoners, wethouders, gedeputeerden en ontwikkelaars, hebben we getracht een evenwichtig beeld naar boven te halen over het project. Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van openbare bronnen als krantenartikelen en nieuwsbrieven van het programma. Met de betrokkenen die geïnterviewd zijn, is allemaal minimaal één maal gesproken, waarbij beide auteurs aanwezig waren. Met enkele betrokkenen is tweemaal gesproken.

De twee auteurs van dit boek zijn beide op een andere manier betrokken geweest. Reinout de Vries is als adviseur betrokken bij diverse participatietrajecten in de energietransitie. Onder meer is hij betrokken geweest bij het participatietraject in de komst van windmolens langs de A16. Hij kon dus uit eigen ervaring putten bij het schrijven van dit boek.

Ton Baetens is net als Reinout de Vries partner bij EMMA. Hij heeft als bestuurskundige diverse overheidstrajecten geanalyseerd, onderzocht en beschreven. Onder meer heeft hij de ontwikkeling van de Noord-Zuidlijn en de transformatie van het Stationsgebied in Utrecht beschreven. Deze manier van onderzoeken heeft hij ook toegepast bij het schrijven van dit boek.

Voor dit boek is dus gebruik gemaakt van een combinatie van twee onderzoeksstijlen. De complete tekst is geverifieerd bij alle geïnterviewden. Waar mogelijk hebben we veel gebruik gemaakt van quotes, om verschillende perspectieven op de gebeurtenissen te laten zien en een evenwichtig verhaal te vertellen over het proces.

Dit boek is tot stand gekomen met een bijdrage van de provincie Noord-Brabant. De provincie Noord-Brabant is daarnaast behulpzaam geweest met het ter beschikking stellen van informatie en fotomateriaal. De uiteindelijke tekst is uitsluitend een verantwoordelijkheid van de auteurs.

Voor veel Nederlanders is het Brabantse deel van de A16 de plek waarop ze Nederland verlaten, op weg naar hun vakantiebestemming. Een driebaansweg tussen het Hollandsch Diep en de grens met België. In de afgelopen jaren heeft dit deel van de A16 ook een andere connotatie gekregen: als de plek in Brabant waar windenergie opgewekt zou moeten gaan worden. Een aankondiging dat er gedacht wordt om windmolens te plaatsen, leidt in de regel tot allerhande spanningen. Tussen overheden, bestuurders en inwoners. Tussen marktpartijen, die wel brood zien in deze vorm van duurzame energie en inwoners die bang zijn dat de overlast van diezelfde molens (te) groot is.

Het was voor Ton Baetens en Reinout de Vries aanleiding om dat hele participatie- en communicatieproces eens wat beter onder de loep te nemen. Over het proces, hoe deze windmolens in dit gebied ingepast zijn; daarover gaat dit boek. Een proces, waar veel verschillende mensen, organisaties en overheden bij betrokken zijn. Want, dat is geen geheim, de plaatsing van nieuwe windmolens, dat gaat niet 'vanzelf.'

Over de schrijvers: Dr. Ton Baetens is historicus, bestuurskundige en partner en medeoprichter van EMMA. Reinout de Vries is eveneens partner van EMMA en is betrokken bij diverse energieprojecten, waaronder het project over de plaatsing van windmolens langs de A16.

ISBN 9789082157123
NUR 130
www.sepuitgeverij.nl

SEP*
SAMENLEVING EN PUBLICATIES

